

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

ن.أ. خه لفین

خه بات له ری

کوردستاندا

منتدی اقرا الثقافی

وه میری له رووسیه وه

جه لال ته قی

www.iqra.shlamomada.com

پۆدایەزانەکانی چۆرمەها کتێب: سەردانی: (مُنْقَدِي إِقْرَا النِّقَافِي)

لتسبيل أنواع الكتب راجع: (مُنْقَدِي إِقْرَا النِّقَافِي)

پەراي دانلود کتایبەکانی مەختەلف مەراجە: (مُنْقَدِي إِقْرَا النِّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

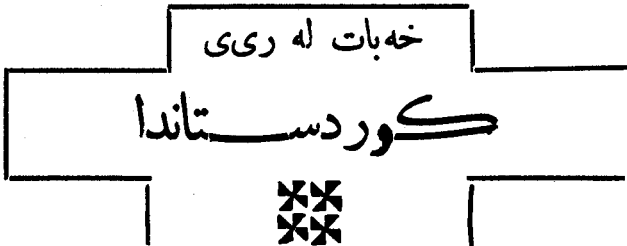

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

ن . ا . خه لفین

به یارمه تی وه زاره تی کاروباری ژووروو
له چاپ دراوه

وه رگیری له رووسیه وه
جه لال ته قی

سلیمانی ۱۹۷۱

Посвящаю этот перевод первой моей
преподавательнице по русскому языку
Головановой Людмиле Захаровне.

Джсалап Салих
Багдад

خوینده‌واری به‌ریز :

نەم پەراوە نایابەى [نەفتولا نەدۆنە قیچ خەلفین] ت پشکەش
نەکم بەبى هیچ پشەکیەك چونکە نەوێ کە پیویستە لەم
پەراوەدا نووسەر دەری بریوە و بە پیویستم نەزانى هیچی لە
سەر بلیم ، بە تاییەتی سەرەتاکی نووسەر هەموو کەلو قوژبێتکی
گرتۆتەووە .

وەرگیر

بەغدا / مایسی / ۱۹۶۹

ئەو نىشانە كورت كراوانەنى لىم پىراۋەيەدا بىر چاۋت
ئەكەۋىت :

(۱) ئا . ح . ج . س . ي : ئارشىڭى « ۱ » ناۋەندى ھوكومى جەنگى و
سىياسى سوقىت .

(۲) ئا . ح . م . ي : ئارشىڭى ناۋەندى ھوكومى مىژۋىيى بەكبەتسى
سوقىت .

(۳) ئا . ح . م . ج : ئارشىڭى ناۋەندى ھوكومى جورجيا .

(۴) ئا . س . د . ر : ئارشىڭى سىياسەتى دەرەۋەى روسىيا .

(۵) ب . ك . ج . ر : بلاۋكراۋەى كۆمەلى جۇغراڧى ئىمپىراتورىيەتى روسىيا

(۶) ب . ك . ج . ق : بلاۋكراۋەى كۆمەلى جۇغراڧى ئىمپىراتورىيەتى
روسىيا - بەشى قەققاس .

(۷) گ . ك . ج . ل : گۇۋارى كۆمەلى جۇغراڧى شاھانەى لەندەن

(۸) ب : بەشى بەرگ

(۹) ف : فىايل

(۱۰) ژ : ژمارە

(۱۱) ل : لاپەرە

بەشەكانى ئارشىڭەكان

(۱۲) ك . ك . ئا . ق : كارو چاپ كراۋەكانى كۆمىتەى ئارخىۋلۇجى
قەققاس .

« ۱ » ووشەبەكى لاتىنە Archivum : كۆن : كۆگى پاراستى
(وەسائىتى) كۆن و مىژۋىيى .

سەرەتاي نووسە

هەتا ئېستا مېژووی کورد لە مېژووی زۆربەي نەتەوەکانی تری ئاسیا کە مەتر باس کراوە ، ئەمەش بێ ھۆنیە . لە بەر زۆر باری تاییەتی کورد نەیتوانیوە ھۆکومەتی خوی دروست بکات . ھەر لە سەدەکانی ناوەراستەو لە نێوان ئێران و ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا دا بەش کرابوو . لە سەرەتای سەدەي نۆزدە ھەمدا بەشیک لە خاکی کوردان کەوتە ژێر دەست پوسیایە ، وە پاش شەری (۱۹۱۴-۱۹۱۸) ش بەشیک لە کوردستان کەوتە ژێر دەست عیراق و سوریاوە . ئەم دا بەش کردنەش بێ گومان تە گەرە و گرانێ خستوتەو ، نە یخاتە ، پێی لی کۆلێنەوێ مېژووی کوردەو .

مېژووی تازەي کوردستان ھەر بە جارێک لاواز باس کراوە . نووسەرە پۆرجوازیەکان دەھا پەپاو دەربارەي ھاتنی (دە ھزار - یۆنانیەکان) بە ناو کوردستاندا ، و دەر بارەي شەپو شۆپی ئەلەکسەندەري مەکدونی ئەنووسنەو ، بەلام لە ھەمان کاتدا زۆرکەم گۆی ئەدەتە خەباتی پالەوانانەي گەلی کورد لە سەدەکانی (۱۹-۲۰) ھەمدا دژی چەوسینەرەم ھەم ھەم .

مېژوو نووسەکان ، بە تاییەتی پۆژناواییەکان ، لە بیرو پرایەکی تەسک و پەگمزابەتەوە باسی گەلی کوردیان کردوو . (کۆرژۆن) کە سەر دەمێک نوێنەري پاشای ئینگلیز بوو لە ھندستان نووسیویەتی : (مېژووی

کورد ليله؛ کورل که لیکي بی ویزه و بی میژوه کوپد به پړک و
پیکي نه بتوانی بزی نه گهر بکه و تابه ژیر ده سستیکی به هیرو به
سداوه . « ۱ »

دیاره کورزون مه به سقی له [دوستیکی به هیرو به داد نینگلیزه داگیر
کهره گانه . « ۲ »

« کورزون » دوو باره نه لیج : کورد هه تا بللی (بی نوسوله)
وگه لیکي گنله . نازانیت به راو ، قوتا بخانه ، وزانیاری چیه . له ده
هزار که سدا به هزار شهره شق یه کیک نه دوزیتوه که خوینده .
واری ههیت (۳) [۰]

دهر باره ی هوزه گانی کورده کان . « کورزون » نه لی : « به بی

« ۱ » کورزون نیران وه مه سله ی فارسی . بهرگی (۱) لا پهره
(۵۵۰ — ۵۵۲) .

(۲) سهر نه وه یه که کورزون به هه مان جور باسی ناوچه گانی نری
روژ هه لات نه کات . بو وینه له توئ . کردنه وه ی ووتاره که ی کولونچیل
(ما کما هون) دا دهر باره ی گه شته که ی به (سیستان) دا کیرزون
له کزمه له ی جوغرافی شاهانه ی لهنده ندا سالی ۱۹۰۶ ووتی : زانیانی
باری نابوری نهم ناوچه یه زور گرنگه لای نینگلیزه . به تاییه نی که
پاش نه وه ی که وتوته ژیر ده سستیکی باشه وه دوو باره بهر ویشکه وین

تفرات (ک . ک . ج . ل : بهرگی « ۲۸ » لا پهره [۲۴۲]

[۳] سهر چاوه ی یه کم . ل [۵۵۳] ۱۹۰۶ . «

بهزه بی، فیلبازی و بن یاایی ناسراون . ۱

له گیل ئه مه شدا « کوزوژۆن » ی زاناو لۆژد چاوله ژبانه پیر ناسورو سهخته که ی گلی کورد نه پوشیت که دا گیر که رانی ئینگلیز ده وریکی بالاییان هه بوو له دروست کردیدا له کاتی نالان کردنی سامانی نه ته وایه تی که لانی ئیران و ئیمپراتوریه تی عوسمانیدا .

دیاره رئی تی ناچیت که کوزوژۆن ناگای له نووسینه کانی « هیزی ترۆتیر » نه بوو بیت ده رباره ی ژبان و نه رقی کورد له کوتابی سه ده ی نوزده هه مدا کونسۆلی ئینگلیز بوو له کوردستاندا . « ترۆتیر » له نوسرا وه که یدا کورده کانی ئاسیای بچوک [دا ئه لی : « هه فده پشه وای کورد که سه روکی چل هه زار که سی (وان) و ده ورو پشتی بوون مه زبه ته یه کیان دا به نوینه ری سولتانی عوسمانی که نه رابوو بۆ ریک خستی کاروباری ئه و ناوه ئه م مه زبه ته یه دا داوای کردنه وه ی قوتابخانه یان کرد وه به ناوی هه مور دانیشه تانه وه ئاماده یی خوبان پیشان دا که خه رچی ئه م قوتابخانه اه سه ر خوبان بیت . هه ر وه ها داواشیان کرد « ئیجباری » یان لی نه گرن وه بو ئه مه ئاماده ن که له گاوه کان پتر باج بده ن « ۴ » .

« ترۆتیر » نووسراوه که ی به م جوړه کوتابی پین دینی :

« ئاوا دوژماته کورده کان سه یری یاسای ره قی سه ربازیان ئه کرد » .

دیاره کونسۆلی ئینگلیز نایه ویت پین له وه بنیت که کورده کان به مه

« ۴ » ترۆتیر : کورده کانی ئاسیای بچوک - له [ب . ک . ج . ق] دا

به رگی (۷) لاپه ره (۱۱)

نارمزیان دەر تهبری و نهیان تهو بست خزمهتی تهو رژیمه بکنن که
تهیجهوساندنهوه .

هرچهنده ژماره به کی زور پهراو له تهنجامی گهرانی سهر کرده
جهنگیه کان و دیپلوماسی و راره به مه سیحیه کانی ئینگلیز ، نههریکا .
روسیا ، نهلهمانیا به کوردستان دا نووسرایه وه له گهل نهو شد ا میژوو
نوسه بورجوازیه کان نهك ههر بناغهی نووسین میژووی کوردیان
دا نهنا به لکو ههچ ههولیکبشیان نهدا بژوون کردنهوی .

کوردؤلۆکی « ۱ » به ناو بانگی سوفیتی (فیلیچفسکی) راست نهکاف
که تهلی : « ههر کهسه توزیک خهریکی کورد بوو بویه کهس به تهواوی
ههچی بو نه کرد » « ۲ »

روژ هلات نا-هکانی روژ ناوا و سوفیتیش پتر له رووی نارخیلوجی « ۳ »
ئیتوگراف « ۴ » ، ولینگفستیه وه « ۵ » باسی کوردستانیان کردوه بهر زترین

« ۱ » کوردؤلۆکی : زا دهر بارهی میژوو ، وه زبانی کورد . وهرگیر

« ۲ » فیلیچفسکی : دهر بارهی میژووی زمان له کوردستان دا .

« ۳ » نارخیلوجیا : ووشه به کی یونانیه زانیاری میژووی را بووردووی گهلان
به هری ههلهکه ندنی به جی ماویانه وه رازی ئیش کردن ، چهك ، خانو ، گور
و هتد وهرگیر .

« ۴ » ئیتوگراف : ووشه به کی یونانیه ، نهو زانیاریه که به تهنجامی ناقی
کردنه وه هاتنه کایه و گویدین و پیشکه وتنی که لان دهر نهخات و باری
کومه لایه تی نابوری دهر وونی و په بوه نهی نیوان گهلان روون نه کانه وه وهرگیر
« ۵ » لیکفست : ووشه به کی لاتینییه واتهرمانه وان ، شار هزا له زماندا . وهرگیر

دەرهووی پروسیار ئەمە ی پووست بوە ووتار نووسین دەربارە ی کورد
 بە تایبەتی لە پروسیدا لە سەژەتای ررابورد وو «ووە دەستی پێ کرد لە
 سالانی (۳۰ — ۴) ی سەدە ی نۆزدە هەمدا نووسراوە کانی فەرۆ —
 نچینکو دەربارە ی « ئاسیای بچوک » « بلاو پووە » . پاش چەند
 سالیك بەردی بناغە دەربارە ی دانێشتوان پەپووەندی ناو خوی تیرەکان
 میوو ، وە زمانی کوردی لە لایەن (لێرخ) ی زانی پیتەر بورگەووە
 دار پێوا (۱۱) .

پاش ئەمە کورد دولوکی روسی (۱۰ ژابا) ئەو نووسراوە کورد
 نیانە ی لە چاپ دا لە کاتی کارە دیپلوماسیە کانییدا لە ئاسیای بچوک
 دوزیوو نیووە . (ف . ب . شاروما) ش شەرەفنامە ی بە فەرەنسی
 ئامادە کرد بو لە چاپ دان ، ئەو شەرەفنامە یی کە گونگترین سەر —
 چاوە ی میوو ی کوردی سەدە کانی ناوەرێستە .

بەم جووە کوردولوگی روسی لە سەرەتای دامەزراندنیدا زانیاری
 دەربارە ی کورد پێگەباند و دەولەمەندی کرد و بوە بەردی بناغە ی
 روز هەلات ناسی پاشە روز . زانیانی روسی وەك « ن . یا . مار » ،
 « ی . ا . نیریللی » ، « ف . ا . گەردلیفسکی » ، . . . هتد ؛ تاپادەپەکی

« ۱ » م . ن . فەرۆنچینکو : دەربارە ی ئێستای تاشیای بچوک .

بەرگی « ۱ — ۲ »

« ۲ » لێرخ : دەربارە ی کورده کانی تیران و خالیدیە باکوریه کانی
 باپیرانیان ، بەرگی (۱ — ۳) .

زور دهر باره‌ی روون کردنه‌وه‌ی ژبانی گه‌لی کورد
تیک‌کوشاون .

نووسراوی زور به‌نرخ له‌لایهن (پ . ی . نه‌فریاتوف) ، [ا . م .
که‌لیوماکین] ، [ف . ف . میتورشکی] . - ا . کارنسوق - وگه‌لیکی
تر له‌سهر کرده‌جه‌نگی و دیباوماسیه‌گانی رووسیای قه‌یسهریه‌وه
نوووسراوون که‌نرخیکی میژوویی نه‌وتویان هه‌به‌هه‌نا نیستاش هه‌نا
ماوبانه و کون نه‌بووه .

به‌لام روژ هه‌لاتناسی پرسته‌قینه دهر باره‌ی کورد نه‌وگا‌ته‌به‌نه‌واوی
پهره‌ی سه‌ند که‌میژوو نووسه‌ سو‌قیه‌تیه‌کان له‌سهر په‌بره‌وی مار ک‌س‌یم
- ل‌ب‌ن‌ی‌ن‌یم به‌شداریان تیدا کرد . له‌سالاتی [۳۰] ی سه‌ده‌ی بیست
هه‌مدا له‌لایهن « ف . روستوپچین » هه‌به‌که‌م ییلوگرافی (۱)
کوردستان له‌چاپ درا ، زور سهر چاوه‌ی به‌نرخ دهر باره‌ی میژوو
تابوری ، فیلولوگ و نیتوگرافی کورد بلاو وه‌وه دهر باره‌ی روون
کردنه‌وه‌ی جوولانه‌وه‌ی نه‌ته‌واپه‌تی ، تابووری ، میلی ، وباری سیاسی
ناو خوی کورد . سهر که‌وتووانه کوردناسه‌ سو‌قیه‌تیه‌کان : « ك . ك -
کوردویف » ، « و . ل . فیلیچینسکی » ، « ر . ق . قازی » ، گ . ت . -
تا‌ک‌و‌پ‌و‌ف » - م . ا . نه‌سراتیان - ، - ی . فارزووف - ،
(م . ی . لازاریف) ، [و . ج . هه‌لیوف] ، ج‌ه‌لیلی ج‌ه‌لیلی

۱- ناوی نه‌و سهر چاوانه که‌له‌زووه‌وه نووسراونه‌ته‌وه دهر -
باره‌ی کوردستان .

وه زوری تر له خه باتدان . له گهل نه وه شدا به داخه وه هه تا نیستاش
له وېژه ی سوفیتیشدا نووسراوی ته واو دهر باره ی میژووه ده ولهمه ننده
پې کا په ساته که ی گه لی کورد نیه « ۱ »

نووسه ری هم په رراوه هه ول نه ادات هم رچه یه به کالا بکاته وه
ته یه ویت له مه ته سکت و ئاسانه تر بگریت : دهر خستنی رچه ی کوردی
له په یوه ننده جیهانه کانی سه ده ی نوزده هه مدا « هه تا گورپنی پیشه سازی
« سه ر به سق » که پینالیزم بو که پینالیزم له سالانی نه وه دی سه ده ی
رراوردوودا « وه روون کردنه وه ی خه باتی کورده کانی سه ر سنوری
نیران و تورکیا و خوتنی هه لقوورتانندی نیمپراتوریه تی به ریتانی و
رووسیه ی قه یسه ری له م خه باتدا . هه ر وه ها نووسه ر هه ول نه ادات
جوولانده وه ی هوزه کورده کایش روون بکاته وه که نه ک هه ر دهر به گ
و سولتانه کانی تورک و شا کانی نیران ته یانویست به لای خویاندا
دایان شکین ، به لکو وولانه که پیتالیسته کانسی هه ولی نه مه یان نه دا .
دیاره له روون کردنه وه ی هم باسانه دا دهر باره ی ژیانسی ئابووری و
سیاسی گهلانی تری کوردستانیش نووسه ر ته بسی بدوی .

له بهر نه وه ی باسه کانی هم په رراوه زور کم له وه پیش دهر خراون
نووسه ر پتر له شه یه ووتاردا . هینابه کایه وه ، بو نه مهش له

« ۱ » هه رچه نده له « ۱۹۶۱ » دا په رراوه که ی « وول فیلچفسکی »
« کورد » چاپ کرا به لام هم په رراوه دهر باره ی میژووی کؤنسی
کورده .

نوو سراوه رووسی و زبانه نووپیه روژ ناواییه کان که لک
وهر گیراوه .

گرنگترین سهر چاوه نارشیفه رووسیه کانه وهک : نارشیفی سیاسه تی
دهره وهی روسیا ، نارشیفی ناوه ندیی میژووی و جهنگی یه کیتی
سوقیت ، نارشیفه میژووییه کانی یه کیه تی سو فیب ، و جور جیای
سوقیتی و هند . .

نوو سراوی سهر کرده جهنگی و دیپلوماسیه رووسی و عوسمانی
و ئیرانیه کان زور شتی به نرخی دهر بارهی دانیش توه کورده کانی نم
وولانانی تیدایه نم نوو سراوانه به راستی سیاسه تی رووسیای قهیسهری
نوسا دهر بارهی کوردستان ئاشکرا نه کات (ههر چهنده ناییت نه وه مان
ا بهر بجیت که نیمپراتوریه تی رووسیا به در یژایی سه دهی نوزده هم
هیچ ییلانکی دیاری کراو ، و سیاسه تیکی چه سپاوی له ناو
کوردا نه بوه .)

پاپورت و نوو سراوی بالوتیزه رووسه کان له نهسته مول و تاران ،
ههر وه ها کونسول و شابه نده ره کان له ته وریز و نه رزروم ، به عدا ، وان ،
و دیار به کر ، باسی چونیه تی په بوه ندیان له گمل کار به دهستان و پیلانی
وولانه کاپتالیسته کانی له ناو کوودا نه کرد .

نوو سراوی نارشیفه جهنگیه رووسیه کان دهر بارهی هه ولدانی ئیران و
نیمپراتوریه تی عوسمانی بو به کار هینانی کورده کان له جهنگدا
نه دوی .

نووسراوه کانی قهقاس یارمه تی داین که دهر باره ی ناوچه دراوسیه کانی
نهو دیو قهقاسی روسیاوه له نیران و تورکیا زور شت پوون
بکه ینه وه .

نووسر لهسر چاوه ئینگلیزیه کانی وهك « بپیاره کانی پهر له مان »
و (پهاوه شینه کان) که باسی هه رای سه ر سنووری تورکیا و نیران
هه کات که رووسیا و ئینگلتزهش تیایدا به شدار بوون ، وه هه وه ها
دهرباره ی نهتوه که مایه تیه کانی روژه لانی ئیمپراتوریه تی عوسمانیش
دواوه که لکی وه رگرتوه ، هه وه ها له یادداشته کانی مایوری ئینگلیزی
« میلنگتون » که به کوردستان دا گهراوه وه په یامه کانی روژ نامه
نووسی ئینگلیزی [ولیامسی] که له کانی شه ری (۱۸۷۷-۱۸۷۸) دا
ناردوو یه تی ، وه بیه وه ره یه کانی جه نه پال « چیتسی » دهرباره ی
دروست کردنی رینگای تازه له ئینگلتزه وه بو هیندستان به نه نادول دا،
وه هه وه ها پاپوری نهفسر و دیلوما یه ئینگلیزه کان که به
کوردستان دا گهراون وه اه لایه ن « کومه له ی جوغراقی له ندهن » وه
چاپ کراوه که لک وه رگیراوه

نووسراوه رووسیه کانی ، به تاییه تی نهوانه ی که دهرباره ی شه ری
رووسی و تورک له لایه ن کومیتیه ی سه ر سنووره وه که « چیریکوف »
و (گمزاتوف) تیایدا به شدار بوون نووسراوه نه وه که لکیکی باشیان
له نووسینی هم پهاوه دا گه یاندوه بو کاتی شه ره کانی « ۱۸۷۷-۱۸۷۸ »
له نووسراوه ره سمیه تورکیه کان که بو رووسی وه رگیراون

« مو: که می فایق پاشا » و هند . . که لك وەر گیراوه دیاره
 بیرورای نووسه ری نهم بهراوانه له گه ل بیرورای کار به دهستانی
 وولانه کانی خویان دا بوه و چاویان له سیاسه ته چه و سینه ره وه که یان
 نو قانده وه که دهر باره ی کوردستان نو اندوو پانه ، بویه ش نه ییت له کانی
 که لك وەر گرتن لهم نووسراوانه زور به دوودلی نا گاداریه وه سهیر بان
 بکریت .

هوزه کوردەکان لە سەرەتای سەدەى نۆزدەهەمدا

لە سەرەتای سەدەى نۆزدەهەمدا کوردستان لە نیوانى ئیمپراتوریەتى عوسمانى و ئێران دا دابەش کرابو . نەم دابەش کردنەش لە سەرەتای سەدەى شازدەهەمەو دەستى پێى کرد کە روژ ئاواى کوردستان لە لایەن سولتان سەلیم یاوزەو داگیر کرا، وەرۆهەلاتى کوردستان شا ئىسماعیل سەفەوى بەکەم دەسلەلتى بەسەرا کێشا .

کوردستان وولانىکی شاخاویە ، لە ناوەندیا « شاخەکانى کوردستان بەرز پونەتەو ، لە روژ هەلاتەو شاخەکانى نەرمینیا و ئێران لە روژ ئاواو زنجیرە شاخەکانى کوردستان و گۆمى «وورمى» و « وان» لە خوارووى روژ هەلاتەو جزیرە «میسۆ پوتامیای سەروو» و شاخە نزمەکانى (ماردین) لە ژوورووى روژ ئاواشەو بەشیک لە چیاکانى « زاگرس » دەوریان داو ، نەوزنجیرە شاخانەى کە بەرزایان (۱۵۰۰—۲۰۰) مەترزباترە و بەرزترین لوتکەى «ریشکۆ» بەکە لە ناوچەى [جیلداغ] دایە و بەرزایە کەى « ۱۶۸ » مەترە ، لەقەکانى رووبارى دیجلە [بوتان و زێى گەورە و هتد ۰۰۰] دایان نەبۆیت ، شاخەکان بە دارستانى چم داپۆشراون ؛ ئاو و هەواى کوردستان لە ووشک و قاریهەو لە ناوچە شاخاویەکانى ناوەرپاستەو نەگۆریت هەتا [ژوور ئیستوانى] و باران زورى لە دامبى شاخەکان و دەرەووى زنجیرە شاخەکانى خواروودا .

له « ۴ - ۵ » مليون كوردا « ۱ » نزيكی ۱/۵ مليون له ئيراندا
 ئەژين (له روژئاواي وولاتدا - كوردستاني ئيران) ، وه ههروها
 له ناوچهي [گۆچان] و « دهريگهزي » و خوراساني ژووروودا كه
 له سدهكاني (۱۶ - ۱۷) دا له لايهن سهغهويه كانهوه نييران بوو
 پاراستي سنوور ، ئەواني تري له ئيمپراتوريهتي عوسمانسي دا دابهش
 بوو بوون ؛ (ژووروي روژههلات) و روژههلائي ئيمپراتوريهتي
 عوسمانسي - كوردستاني توركييا) وه ههروها له گهل تورك و
 نهرمهنيشدا تيكهل بوو بوون له ناوچهكاني « ههكاري » « نهرزوروم »
 (نهرزنجان) وهتد ۰۰۰ وه له پهرئهوهي له ناوچهكاني ژووروي
 كوردستاني نور كيادا نهرمهني نهژی زور جار نهم ناوچانه نهرمه -
 نستاني روژئاوا ناو نهبرين .

ژووروي روژئاواي كوردستان نيشتهجي نهم ههزانهيه :-
 زيليان ، سيبكي ، جهلال ، ميلان ، زازا وهتد ۰۰۰۰ . له ناوچهكاني
 ناوهپراستي كوردستاندا : بادينان ، زهپزا ، شوكان ههركي وهتد ۰۰ ،
 له خواروي روژههلات دا بارزان ، بابان ، جاف ، سينجاسي ،
 بهرزنجي ، هههوهند ، ههورامي ، باباس وهتد ۰۰۰ . له ناوچه كورد-
 يهكاني خوراساني ژووروو ههزي جافهران لوو ، وه شا دوولوو
 نهژی [۲] ،

---

(۱) نه نهوسا و نه نيستاش ژمارهيهكي تهواوي كورد نازانريت .

[۲] گهلاني ناسيائي نزيك لاپههريه ۲۴۳ - ۲۴۴ .

داگير کردنی کوردستان و دابهش کردنی له نیوان ئیران و
 ئیمپراتوریه‌تی عوسمانیدا هرگیز نه‌وه ناگه‌یه‌نیت که له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی
 نوزده هه‌مدا توانییشتیان به‌ته‌واوی کورده‌کان ب‌خه‌نه ژیر رکب‌فی
 خویانه‌وه ، له‌پاستیدا فه‌رمانه‌واویی راسته‌قینه‌ی هوزه‌کان هه‌ر سه‌ر—
 داری هوزه‌کان خویان بوون ، وه به‌دریژایی ئهم سه‌ده‌یه ده‌سه‌لات
 په‌واوی حوکومهت به‌سه‌ر کورده‌کاندا ته‌ن‌ها هه‌ر به‌ناو بو .

به‌م جوړه له سه‌ده‌ی هه‌څده هه‌مدا به‌دریژایی سنووری ئیران و
 تورکیا فه‌رمان‌ره‌واویه ده‌ره‌به‌گیه نیمچه سه‌ره‌به‌خوکه‌ی سه‌ر داری
 موکری په‌یدا بوو ، که نیشه‌جیگه‌ی (ساوخ بولاغ) بوو وه سه‌ده و
 نیولک ژیا ، وه په‌یوه‌ندی و به‌کگرتنیکي پته‌وی هه‌بوو له‌گه‌ل کوردی
 باباندا هه‌ر چه‌نده خوشی له کوردی موکری پیک هاتبو . ئهم
 فه‌رمان په‌واویه له ناو خویاندا بوو بوو به‌چه‌ند فه‌رمان په‌وايیکي
 بچوکه‌وه که هه‌ره‌ناو له ژیر رکب‌فی ئیراندا بوون « ۱ »

له (بتلیس) و تاوچه‌کانی ده‌وروپشتیشدا هه‌تا گۆمی « وان » له
 روژئاوادا هه‌موو نیوه‌ی به‌که‌می سه‌ده‌ی نوزده‌هه‌م حوکم به‌ده‌ست
 (شه‌ریف به‌گی) سه‌ر داری کورده‌وه بوو که هه‌تا سالی « ۱۸۴۹ »
 سه‌ر که‌وتوانه خه‌بانی سه‌ره‌به‌خویی دژی له‌شکری عوسمانی

(۱) و . ل فیلیچ‌بشکی : کوردی موکری . [گوڤاری نیتنو —

گراف‌ی ئاسیای نزیك] به‌رگی « ۷ ل ۱۸۲ » .

کرد « ۱ » . هر وه ها فرمان په وایی دهره به گیتۍ نیمچه سهر
به خویی کورد له ره واندوز؛ هه گاری ، بادبتان ، پوتان ، و ناوچه کانی
تردا پهیدا بوون « ۲ » .

هوزه کورده کان له ژبانیکی دهره به گایه تی و [گوئی پرایه لی] دا بوون
بو سهره ک هوزه کان ، خه ربکی کشتو کال و مالات به خیو کردن
بوون ، زور به ی زه وی و مالاتیان له ژیر دهسه لاتی دهره به گه کاند
بوو . ناکوکی و ناپیکی له نیوان هوزه کان دا که هه تا تیشـتاش
نیشانه ی هه رماوه ، کاریکی گپانی کرد بوو سهر ژبانی ته م گه له .
به شیک له هوزه کان نیشته جی بوون و به شیکی تریان هه به کوچهری
ما بوونوه ، یشته جیکان پتر له ژیر دهسه لاتی سولتانه کانی غوسمانی و
شاکانی تیران دا بوون وه که له کوچهر و نیمچه که کوچهره کان که
دهوریکی بالاییان هه بو له ژبانی سیاسی و نابووری کوردستاندا .

مایوری نینگلیزی « رولینسون » سهر کرده به کی سوپایی بوله لهشکری
شاهه نشای تیراندا له « ۱۸۳۹ » دا نووسی : « کورده موکریه کانی
ناوچه ی (مسؤولدز) که که وته ژیر دهسه لاتی تورک و تیرانه وه زور
لهو سهر به خوییه یان دوپاند که هه یان بوو . وه وایان لی هات که له
جوتاره تورک و تیرانه کان جیا نه نه کرانه وه « ۳ » نهو کورده کوچهرانهش

« ۱ » لینچ که شتیک به نهرمه نیادا ل . [۱۹۱ — ۱۹۲]

[۲] نه دمونس : کورد و تورک و عهره ب ل . « ۸ » ،

« ۳ » ن ، س رولینسون : که شتیک له توریزه وه . گ ، ک ، چل بهرگی
(۱۰) ، ل . « ۶۵۰ » سالی ۱۸۴۰ .

که پاریزگاری نه‌ریت و سه‌ربه‌خویی خویان کردبوو پتر گیروده‌ی
 چه‌وساندنه‌وه‌ی ده‌ربه‌گه کورد و تورك و ئیرانیه کان بوو بوون .
 لهم روه‌وه روژ هه‌لات ناسی روسی شاره‌زا له ژیان و نه‌ریقی
 کورده کانێ ئیمپراتوریه‌تی عوسمانی « ۱۰ . کارتسووف » له کونایی
 سه‌ده‌ی نوزده‌هه‌مدا نووسی : (کورده نیشته‌جێ خواهن مالات و
 زه‌ویه‌کانیش که له نزیک دۆله‌کانه‌وه نه‌ژیان به‌ته‌واوی اژیر ده‌سه‌لانی
 عوسمانیه‌کاندا بوون وه‌هه‌موو باجیکیان نه‌دا ، هه‌تا سه‌ربازیش ، له
 چاره‌نوسی کوردستاندا تیشته‌جیکان هه‌رگیز ده‌نگیکی نه‌وتویان نه‌بوو
 وه‌هه‌میشه ده‌نگی بریاردان له ده‌ست سه‌روکی هۆزه‌کوچه‌ر و
 نیمچه‌کوچه‌ره‌کاندا بوو) « ۱۱ » . کوچه‌ری و نیمچه‌کوچه‌ری وای له
 کورد کردوه که پێک و پێکی له ژیاکاندا په‌یدا بیت ، هه‌ر وه‌ها
 نیازی پاراستنی مالات و زه‌وی و که‌ل و په‌لیان به‌هوی هه‌راو ئازاوه‌ی
 هه‌سته‌یه‌وه وای لی کردوون که پتر گه‌وێ هه‌لدێر و به‌تاگابن بووه
 هه‌ر له منداڵیه‌وه ئاماده‌ی کاروباری جه‌تگه‌ نه‌کران . هه‌ر له به‌ر
 نه‌مه‌ش برو که عوسمانی و ئیران له کاتی هه‌موو جه‌نگێکدا نه‌یانویست
 کورده‌کان راکیشن بولای خویان .

سیاسه‌تی ناوه‌وه‌ی کوردستان به‌پێی زوویی و جیاوازی ییروباوه‌ری
 ئایینی نه‌گوررا . له‌ناو کوردا نه‌ک هه‌ر ئیسلام و لقه‌کانی سونی و

« ۱ » نا کارتسووف : یادداشت ده‌رباره‌ی کورد .

(۲۲ — ۲۳)

شیعه ههیه . بهلکو زور ئایینی تریش وهك یهزیدی و هتد ۰۰۰ بلاو
 بوتهوه . نهو ئایینه‌یه که ئایینی نه‌ژادی روژه‌هلانهو نه‌ریقی ئیسلامی
 و عیسایی تیکه‌لانو بوه و له هیچ جیگایه‌کی تری جیهاندا نایزیت .
 زوربه‌ی دانیشتوانی کوردستان ئایینی پێشوویان عیسایی و لقه‌کانی
 بوه وهك « نهرمه‌نی ، ناسوری و هتد » ، ناسوریه‌کان له ناوچه‌ی چیا
 سه‌خته‌کانی سه‌رسنووری تورکیا و ئێراندا ته‌ژیان وهك : جولامیرگی ،
 گیشار . مه‌رگه‌وه‌پ ، ته‌رگه‌وه‌پ . تیاری و هتد ۰۰ سه‌روکی
 راسته‌قینه‌ی نه‌مانه‌ نه‌وه‌کانی « مارشه‌معوون » . که جی نشینی هه‌تا
 سه‌ره‌تای جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م له « هه‌کاری » بوو ، پاش له‌ناوبردنی
 و لێدانی ناسووریه‌کان له‌لایه‌ن کار به‌ده‌ستانی تازه‌ی تورکیاوه‌ ناچار
 بوون که هه‌ل به‌ین له‌ تورکیاوه‌ بو ژوورووی ئێران ، به‌م جه‌وره
 نیشته‌جێی « مارشه‌معوون » یش کوێزرایه‌وه‌ یو نه‌وئ .

له‌م ناوچه‌نه‌دا هه‌میشه‌ نا‌زاوه‌ی سه‌ر سنوور له‌ نێوانی ئێران و
 عوسمانیدا هه‌بوو ، نه‌و سنووره‌ی به‌ کوردستاندا تی ته‌په‌پئ و هه‌تا
 سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی رابووردوو هه‌شتا‌نیشانه‌ نه‌کرا‌بوو ، به‌لام پاش
 دیاری کردنی سنووریش کورده‌ کوچه‌ره‌کان هه‌رگوێیان نه‌ته‌دایه‌ بوئی
 سنوور و دده‌هلانی کام لایان به‌دل بوایه‌ ته‌چوونه‌ نه‌وئ .

« تیلهر » ی کوتسه‌ولئ ئینگلیز له‌روژه‌هلانی تورکیادا له‌م روه‌وه
 نووسی : [تیکه‌لی ژێر ده‌سته‌ی دوو وولات و نه‌چه‌سپاندنی سنوور
 هه‌میشه‌ بوته‌ هوی نا‌زاوه‌ و ناریکی له‌ نێوانی عوسمانی و ئێراندا ،

کورد که پهم دیو و نه و دیو به مالی خوی نه زانی که می بیهوی و به باشی بزانی لهم لاوه نه گوژیته وه بو نه ولا « ۱ » .

لهم کاته دا کورده کان له کاروباری ژیان و به ره میاندا بی لایهن بوون . له چینی تیشی خوری و مافو و روا دهستیکی بالایان هه بوو ، هه ره ها له نه خش کیشان و پازاندنه وهی تیشی مس و زیو و ئاسندا زور شاره زا بوون

هه ره چهنده شاخه گانی کوردستان زور ده واهمه نده له گانی [نهوت : خه لوزی بهردین ، مس و ناسن ، کرۆم . . . هتد . . .] دا له گهله نه وه شدا که لکیکی نهوتویان لی وه رنه گیراوه وه ده رنه نه هیران ، مه گه له پهروه مرده کردنی مازوو و ده رهینانی که تیره که لکیان وه زگرته بی .

دوووری کوردستان ا رینگای بازرگانی ده ره وه ، سهختی ناوچه که وه نه بوونی پینگاویانی باش بوو به هوی پیش نه که وتنی بازرگانی له گهله ده ره وه دا . له کوتابی سه دهی نوزده هه مدا « په ناقرین » ی کونسولی روسیا له « ته ورپز » نووسی : « هه ره چهنده موکریان (ساوغ- بولاق » که « ۷۵۰ » دئی تیدایه به پیت ترین ناوچهی ئیرانه له گهله نه وه شدا له بهر ته بوونی رینگاویان ناتوانیت بهروبوومی کشت وکالی خوی په ره بی بدات . خاوهن زه وه به کان نا چاپ به ترخیکی وا بهرو- بوومه گانیان له جی خویدا به فرۆشن که مایه که ی خوی

« ۱ » سهیری کورده گانی ئاسپای بچوکی تهوتی بکه ۱۲۵۰ ل

نا گرتنهوه . « » .

« م . » یا کیمانسکی « کونسولی پروسیاش له دیار به کر همان قسه ی
درباره ی کوردستانی تو کیا کردوه (دووری ناوچه ی دیار به کر له
بهنده ره گانی زه ریای پرهش و سپی ناوه راست و بوونی ریگای خراب
بو گه یاندنی که لوپهل و بهروبووم ، یان به تیکرایی نه بوونی ریگا
بو نهم بهنده رانه بوته هوی کزی بهروبوومی کشت و کال له ناو هوزله
کاندا) « ۲ » . و منه یی ته نها باری دیار به کر و ساوغ بولاق و ابوویت
به لکو ناوچه گانی تری کوردستانیش همان باریان هه بووه ، نه سولنا —
نه گانی عوسمابی و ئیران هه ولی چاک کردنی ریگاوبانی کوردستانیان
نه داوه که حالی کوردستان له کوتایی سه ده ی نوزده هه مده نه مه بووبی
دیاره له سه ره تایی سه ده که دا له مه خراب تر بووه .
هویه کی تریش هه بووه نه یه شتوه باری نابووری و ژبانی کوردستان
پهره به نهیت . ئیران و نورکیا به هه موو جوریک ته گهره یان نه خسته
رئی پیشکه وتنی باری نابووری ، کۆمه لایه تی ، سیاسی و وێژه یی
کورد و گه له گانی تری ژیر ده ستیا نه وه .

« ۱ » نا . س . د . ر = (۱ - ۹) ژ « ۸ » ، ف (۲۰) و ؛ ل
[۱۷۲۰] سالی ۱۸۸۷ .

« ۲ » نا . س . د . د . ب « ۲۰ » ، ژ « ۵۱۷ » ف [۱۷۹۸]
ل « ۹ » راپورتی یاکیمانسکی بو لوبانسوف - ره ستوف له
۱۸۷۹/۶/۳ .

چه و ساندنه و هی سهختی کار به دهستانی سولتان و شا و دهره به گه
 « خومالیه کان » هیزی بهروبووم و بهر پیدانی کوردی تیک شکاند وه
 نه هیشت پیش بکه ویت : زور بهی نه و نه وروپانهی به کوردستاندا
 تی پهرون یا تیا بدا ژیاون بهم جوره لهم باسه دوواون : انا و چه کانی
 تورکیادا نه ریک و پیکی هه به نه ناسایش وه نه په و نه دهی توزیک هاو -
 وولاتی به کسانی ههست نه کری [۱] .

که پاش چند سالتیک ، واته له ۱۸۷۹ دا له دیار به کر کونسولیته
 رووسیا کرایه وه (یاتیانسکی) کونسول بو [لوبانووف - رسته
 فکی) بالویزی نووسی له تهسته وول : (هر چهنده ناوچه کانی
 دیار به کر زور به پیتن دانیشته وانی ناتوانن بهروبوومی باش به کار بهین
 چونکه نه له ژیاونی خویان نهمین ، وه نه له کاتی تهنگانه دا که سیک
 هه به بیان پاریزی ، رژیم دهره به گایه تی و تایی و چه و ساندنه و هی
 سرداره کان وایان لی نه کات که نه و نه دهی توزیک هیزی په پیدانی

زه و به که ی نه بیت و هه و له نه دات پاشه روژی باشتر بکات ، چونکه
 هه تا ژیاونی خوشیان و خیزانی شیان له چنگی سهرو که گایاندایه (۲۰)
 کونسولی تیتکلز له دیار به کر « د۰ برانت » که له سالی ۱۸۳۸ دا
 هات بو کوردستان ، نووسی : « فرمان ره وایی خراب و نه بوونی ناسایش

« ۱ » ی . بیر یوزین : ریکای سهخت . له گوشاری « بیلیوتسکا
 دلیاچتینیا » دال (۱۱) سالی ۱۸۵۸ .
 « ۲ » سهز چاوهی ژماره [۱۰] . ل « ۸۰ » .

و ئەمىن نەبوون لە ژيان يەكەم ھون بو پەرە ئەسەندنى بارى ئابوورى
ناوچە بەيتەكەى [وان] « ۱ » .

بەرتىل و دەم چەور كەردن و دزى نىشانەى ئاشكرائى ئىمپراتور —
يەنى عوسمانىي و ئىران و كار بەدەستە كانان بوو ، وە ئەمانە كارىكى
كوشتەيان كەردبوو سەو ژيانى دانىشتوان ؛ زور جار تەو ھەول و
تەقەلايەى ھەندىك لە بياو و دانا سىياسىيەكانى ئىمپراتورىيەنى عوسمانىي و
ئىران تەيان دا بو چاك كەردنى بارى ژيانى دانىشتوان ھەر بە قسە
ئەمانەو و تەو ھەندەى توزىك كارى ئەنە كەردە سەر رۇئىمە چەوسىنەرە .
وەكەيان ، زور جارىش ئەو ھەى ئەبويست بارى ژيانى وولانەكەى لە
تارىكى دەربەيت سەرى تيا ئەچو . [كارل ماركس] زور بەووردى
ھوى بى ھىزى ئابوورى و بارى سىياسى ئىمپراتورىيەنى عوسمانىي ئاشكرا
كەردو و كە چون بو وە وولانىكى نىمچە كە پىتاليزم . ھەر ئەو ھىش
نووسى « تورك لە كاتى يىوبستى ھويدا لە ئەستەمول شۇرشيان بەر پا
نە كەرد » ۲ « بارى ئىرانىش ھەروە كو بارى ئىمپراتورىيەنى
عوسمانىي بو ،

شارەزائى رووسى (ف . دىتيل) كە سالانى چل ھەمى سەدەى

« ۱ » برانت : گەشتىك بە كوردستاندا لە سەزەتاي ھاوینی ۱۸۳۸ دا

گە . ك . ج . ل : بەرگە « ۱ » بەشى « ۳ » ل ۳۹۶ سالى ۱۸۴۰

(۲) كارل ماركس : دەربارەى روژھەلانى (نووسراو وەكانى ماركس و

ئەنگەلز ، بەرگى ۱۵ ، ل (۳۸۰) .

نوزده همددا سهري له نيران دا نووسی : (رهش و پرووتی قایشی سپی به سهر شاندا هاتوو خواره وه — نهمه یه لهشکری وولات ، نهمه یه سهر بازی هرگز نه شکاو ۱ . نهم پاریزه ری نیمپرانوریه تانه ههمو مافیکیان هه یه : بازرگان فی ، دزی کردن ، تالان کردنی دانیشتون که لهم جیگاوه نه گوینزه وه بو نه و جیگا ، به کورتی ههمو شتیک نه کهن که ههزاری ، تاره زوو ، وه (سزا نه دان) ناچاریان نه کات (نه توانم بایم برسیتش . خه لفین) ، که دانیشتون نهم لهشکره ترسناکه نه بینن له ترسا هر چه کیان بی هه لېگیریت نه بین و بوی دهر نه چن به و نیازه ی که هه ندیک له ماله که یان له ده ست نهم پوله برسیه ترسناکه رزگار بکهن . نه وه ی که نه شمینه ته وه وهک ، که پر ، کوخ ، کیلگه ، و بیستانی میوه زور به خیرایی له ناو نه چیت و به تال ته کری . (۱) . لهشکره که ی سولتانیش اوم لهشکری نیران باشق نه بووه ، وهک هه مان نوو دهر نه نووسیت : (له تورکیادا سهر باز ناتوانیت به بین زور داری بزی . سهر بازی نورکیا داوای هچ شتیک نا کات به لکو په لاماری ههمو شتیک نه دات و نه بیات) « ۲ » گه پوکسی ټینگیزی « ف . رامزای » به خوشیه وه باسی نه و کرده وه درندانه نه کات که

« ۱ . ف . دبیتل : گه شتیک به روژ هه لاتدا (۱۸۴۲ - ۱۸۴۵) له

(بیلیتیکا دلیا چتینیا) دا بهرگ « ۹۵ » ، بهشی « ۱ » ، ل . « ۱۱ »

سالی ۱۸۴۹

(۲) سهر چاوه ی پېشوو ، ل (۳۰) .

به هوبهوه قايىمقامى توركى ئاسايشى خستوته ناو كوردهوه « هرچهنده
قايىمقام ماني سهر بررىنى خهلكى نه بوو ، له گهل نهوشدا ههر
كه سىتكى بكه وتايه ژيىر دهست زور جار دپندانه له ژيىر داردا
نهى كوشت « ۱ » .

(ف ديتيل) كه له سالانى چلى سهدهدى رابووردوودا چوه
« موصل » نووسى (له چه قى شارددا كوردهكان به تاوانى ههستان
دژى حكومت نه به سترانهوه وه خه نجهريك له بهر چه ناگى توند
تهكرا ، بهم جوړه به سزايه كى بى سنووره وه گبانى دهر نه چوو .)
كلر به دهستانى ئيران بۆر بۆرپنيان له گهل كلر به دهستانى توركييا
دا نه كرد له سزادان و ره قيدا . هه مان « ف ديتيل » له كوردستانى
ئيراندا به چاوى خوى دىبووى كه چۆن كوردليك به تاوانى ههستان .
دژى كلر به دهستان به زيندوو بهتى له ناو مه نجه ليكدا كوليترا . « ۲ »

به ناوى خه بانه وه دژى « ياخى بووان » كلر به دهستانى عوسمانى و
ئيران هه مېشه سزاي خهلكى بى تاوانيان نه دا و تالانيان نه كردن .
ئاشكراشه نه و زوردارى و بى داديهى بالى كېشا بوو به سهر

« ۱ » كوردهوهى توركييا له ماوهى دوازده سالى عهتيكه دا ل (۱۱۵)

(ف . م . رامزى) .

« ۲ » ديتيل گهشتيك به روژهه لاتدا — كورد و به درخان له

گوزقارى (بىبىلوتيكدا دليا چتتيا) ، بهرگى « ۹۵ » ل — ۲۰۰ —
سالى ۱۸۴۹ .

نیمپراتوریه تی عوسمانیدا نه بوه هوی دواختنی باری ئابووری وولات ،
ژیانی دهره به گایه تی و ئازاوه ی نیتوان سهرۆک هوزو سهرداره گانش پتر
نه بوونه هوی تیک شکا ندی هیزی ئابووری کوردستان ؛ نهم ئازاوه بهش
کار به دهستانی تاران و نهسته وول نا گریان بو خوش نه کرد بو نه وه ی پتر
دهسه لات بکیشن به سهر کورده کان دا .

سیاسه ته دوزمنایه تیه که ی کار به دهستانی تورک و ئیران کورده کانی به
ئا گا هینایه وه وله کوتایسی سه ده ی نوزده هه مدا بوه هوی نه وه ی
کورده کان ئازایانه بهرگری بکه ن . کورده کانی کوردستانی خواروو ،
بۆوینه نه وه رحمان پاشای بابان له سلیمان به درێواپی سی سالی « ۱۸۰۶ -
۱۸۰۸ » ئازایانه بهرنگاری له شکری تورک بوو . ته نها له نه نجامی ئا پاک ی
دوسته کانی نه وه رحمان پاشادا تورک توانی زیانی پی بکه به نیت . له
ره واندز هه ستانیک ی تازه به سهرۆکایه تی محمود پاشای بابانی کوری
نه وه رحمان پاشا بهرپا بوو . شورشگیره کان دهسه لاتیان به سهر هه موو
میسۆ پۆتامایسی ژووروودا کیشا و کهرکوک و هه ولێزیان دا گیر کرد ،
وه چه ند سالیکی زور فرمانداری له م ئاوچه نه دا به ده ست سه ر کرده
کورده کانه وه مایه وه ، بو نهمه جهنگی نیوان تورکیا و وولاته نه وروپا .
یه کان « روسیا و بهریتانیا » یارمه تی دان که جی خویان چه سپ بکه ن
چونکه نهم جهنگا نه وای له تورک . یا کردبوو که زورترین گرنگی
بدات به وان

به هوی ده وه له مه ندی باری ئابووری تورکیا وه هیزی جهنگیه وه تاراده یه ک

توانی کوردستان بخاته ژیر رکیقی خویه وه بهلام له یه کهم هه لدا که
 تورکیا سوپای نه کیشابه وه بان که می نه کرده وه به کسر گلی کورد
 را نه پهری . راهربنه گانی کوردی تورکیا په یوه ندیه کی زوری هه بو له
 گهل راهربنه گانی کوردی نیراندا . که له سالی [۱۸۱۵] دا کورده
 گانی « وان » و « بایه زید » راهربن کورده گانی کوردستانی نیران
 (یه ریشانو نه خچه وان) پر به دل یارمه تیان دان . « ۱ » ژماره ی شورشگیره
 کان نه که یشته (۱۲) ههزار سوار . ژماره یه کی زور پیاده ، هه ره وه ها
 ژماره یه کی زور نهرمه نی و نه ته وه گانی تری نهم ناوچه یه ش به شداریان
 نه کرد ، پاش نه وه ی تورکیا ژماره یه کی زوری سهرباز نارد هه ژوه لانی
 تورکیا سهر کرده ی سوپای (نهرزوروم) درپندان هه را که ی کورژانده وه ،
 بهلام زوری بپ نه چوو دوو باره راهربنی کورده گانی کوردستانی
 خواروو له ژیر سهر کرده یی والی « کوردستان » دا کار به دهستانی
 نه ستمولی توقاند . به داخه وه کار کوردستان و ناوی پاله وانی راهربنه
 گانی کوردمان بو نه ماوه ته وه که به دریزایی چند سالیکی زور خه باتیان
 دژی کار به دهستانی تورکیا کرد ، بهلام نه وه ی که ناشکرایه پیشانمان
 نه دات که چون نازا بان هه کورده کان بو ده ستمخه تنی مافی خویان راهربن .
 و . ل . [فیاجیفسکی] نووسی : نه گهر ته ماشای راهربنه گانی سهره تابی
 سه ده بی نوزده هه می گلی کورد هه ره به و چاره بکه بن که گوایا دهره به که

« ۱ » و . ل . فیاجیفسکی : باری نابووری کورده گانی نه و دیو قه فقاس
 له [سوژیتسکا یا تیتوگرافیا] دا ژ « ۴ - ۵ » ، ل . « ۱۵۸ » ، سالی ۱۹۳۶ .

کوردده کان ههولیان دا له ژیر ده سه لاتی نه سته مول و تاران دا ده رچن نه بیت چا و له وهش بنووقینین که زور له مه گرنگ تره ، واتا چاوله خه باتی که له که خوی بنووقینین دژی دهره به گه خومالی و کار به دهره تانی تورکیا و ئیران [۱] .

خه باتی هوزه کوردده کان ریگایه کی نوئی گرت : پهلاماری چه کدارانه .

نه مه که میک پتویستی به لیکولینه وه ههیه : زور بهی سه ر چاوه نه ورو پاییه کان که باسی کوردستانه سه دهی نوزده هه مه نه کن بهم هویه وه کوردده کان به - چه ته و پئی گر - ناو نه بهن ، به لام نه مه زور له راستی به وه دووره .

نووسه ره بورجوازیه کان نه و راستیا نه یان شار دوته وه که به کسه مه به سستی نه مه په لاماردانه یان پئی گوپیوه .

وهك ووتمان له وکانه دا له نپو هوزه کوردده کانه دا بهیری جه نک به هیز بوو . وه وهك « ف نه نکلس » ته لی « جه نک و خو ناماده کردن بو جه نک له میشکی هه موو که سیکدایه » « ۲ » .

نه گر په لاماردانه چه کداره کانی کورد له کانه دا دانی بن به چه ته - گهری و پئی گری نه بهی بزوه تنه وهی زور بهی نه ته وه کان ، نه نه نه

(۱) ههمان سه ر چاوهی پیشوو .

« ۲ » ف نه نکلس پهیدا بونی خیزان . [نووسراوه کانی مارکس و

نه نکلس] چه پی [۲] هرگ ، — ۲۱ — ، ل . ۱۶۴ — .

نه ته وه نه ور پاییه کانش ، وه گال ، گژن و نه نگاوسه گسونی و هند ...
 که به پهلامار دانی چه کدارانه دهستی پی کرد ناو بنی یی چه ته گری .
 له پهلامار دانه کانی گلی کورد ، وه پهلامار دانی که له کانی تریش
 دهره بهک و دوسته کانی به شداریان تیداته کرد وه زور بهی کورده کان
 کاری ناشتی روزانه ی خویان به جی نه هینا وه مالات به خپو کردن و
 زه وی کیلان و چاندنی .

هو ی تایه تی پزوپا گنده ی میژوو نووسه پوز جوازیه کان دهر باره ی
 — که له چه ته کان — که — ناوین له خاکی خویان دا ناسایش
 پبار بزن بویه پیوسته بکونه ژیر ده سلاتی وولانیکي به هیزه وه
 واشکرایه نه وه به که بهم بونه به وه وولانه که پیتالیسته کان هم وولانانه داگیر
 بکهن و بیان که نه کوبله ی — وولانه مه زنه کان — • هاوکاری هم
 پروپا گدانه نه وه بیان له یاد چوه که زور جار کار به ده ستانی تورکیا و
 تیران بو ده ست که وتی خویان زوریان بو سهر کرده کورده کان
 نه هینا که پهلاماری دراوسیکانیشیان بدن و میراثیه کانیاں له که لدا بهش
 بکهن ، بو هم راسنیش نووسراوی زور هیه دهر باره ی تالان
 کردنی ناو ناوچه کورده کانی « هه کاری » کونسولی رووسی « وان »
 [که مساده کان بو کونسولی رووسی له نه ستمولی نووسی : « داد په رسه
 تور که کا ریگای رزگار بوون بو ته و کورده ده وله مه ندانه نه که نه وه که
 [فایلیان] نه کهن و کورده هزاره بی تاوانه کان تیوه نه گلین . نه مه
 کرده وهی هه موو کار به ده ستانی تورکیایه که هاو بهشی سهره ک

چه ته كان «۱»

ههفتا سال پيش «گاماره كان» گه روکی فره نسی «گامسپار دروئين»
 يش هه مان يرو رای پيشان دار، گه شته که ی به ئيران دا باسی نهو
 چه کدارانه نه کات که [به گ به خيوگی نه کردن — وانا جه نابسی
 دهره به گ نه م به گه زور جار پياوه کانی خوی نه نارد بو تالان کردن
 نه وانیش تالانیه که یان بو نه هیناو وه نهو به شهی به لبی پی دا —
 بوون نهیدانی «۲») نه مه لهو کاته دا نه کرا که به هوی دهره به گه
 تورك و ئیرانی و کورده کانه وه کورده رهش و روته کان به تاره قی ناو -
 چه وان و به گرافی نانی روژانه یان پهیدا نه کرد . نه م تالان کردنش
 بوو بوو به بازارگانی بو دهره به گه کان ، له بهر نه وه ی کار به ده ستانی
 عوسمانی و ئیران ده سه لاتی ته وای تابووری و جه نگیان به سر کورد -
 ستان دا نه نه شکا هوزه کورده کان یان لیک تیژ نه کردو یارمه تی دهره -
 به گه کان نه دا بو نه وه ی بتوانن به پی تاره زووی خویان هه لیان
 سه فنگین .

(که سپار دایمون) له سه ره نایی سه ده نی نوزده هه مدا نووسی (تورك و

«۱» تا . ج . س . — به شی بالويزخانه ی روسیا له نه سه تمول
 ژ «۵۱۷» ف «۱۵۶۸» ل «۲۳» راپورتی کاسه ره کان له ۲۶ /
 ته موزی ۱۸۸۲ دا .

«۲» گ . دروئیل : گه شتيك به ئيراندا له سالانی (۸۱۲) - (۱۸۱۲) دا
 ل . (۱۶۵ - ۱۶۹) .

ئىران لەو بىي ھىز ترن كە بتوانى بەچەك سەر بە كوردە كان دانەوينىن ، لەبەر ئەو ئەزاوہ ئەخەنە ناو ھۆزەكانەوہ ، يارمەتى لايەك ئەدەن و لايەكى تر تىژ ئەكەن وە ھەميشە لەمەدا كە لكى خوى وەر ئەگرى . (« ۱ » .

زانای رووسی « ف . دىتيل » كە زور بە كوردستاندا گەراوہ نووسی : [كار بەدەستانى تورکيا زور كەم ناو بڑى ھوزە لە گەل يەك تىك چوہ كانيان ئەكرد ، بەلكو بە پىچەوانەوہ ھەزبان ئەكرد پتر يەكترى لە ناو بەرن ، وە ھانى يەكتريشيان ئەدا ، چونكە ئەمە بومانەوہ و پاراستنى ئاسايش لە تورکيادا كەلكى ھەبوو (۲) .

وولانە كە پىتايلىستەكان لە گەل بەھىز كردنى سىياسەتى داگير كەوانە يان لەروژ ھەلانئى ناووراستدا ھەوايشيان ئەدا كەلك لە ئەزاوہى ناو خوى دانىشتوانى كوردستان وەربگرن . زورجار ھەوليشيان ئەدا كە خوبان ئەزاوہ بنىنەوہ بو دوزىنەوہى يانوو كە پەلامارى كوردستان بەدەن ، بەم جوړە ئەو ھەرايەى كە نووسەرە نورجوازىەكان دەر بارەى « پەلامارى چەكدارانە » ى كوردەكان بەرپايان ئەكرد زور ھوى كۆمەلەبەتتى و سىياسى

« ۱ » ك . رايحون : كورد و وولانە كەيان ، لە گۆڤارى (-ين -

ئەنچەتقا . ژ . « ۱۲ » . سالى « ۱۸۹۰ » . ل . « ۶۸ » .

(۲) ف . دىتيل : گەشتىك بە روژ ھەلاندا لە -الانى (۸۴۰ - ۱۸۴۵)

، بەشى كورد و بەدرخان لە (بىلبىكتىك دىلا چىتيا) دا . ب « ۹۵ »

، ل . « ۲۰۰ » ، تەموزى ۱۸۴۹

ناوه وه و دهره وه گاری تنی کرد بوون .

هموو نووسره بورجوازيه کان باسی « چه ته گه ری » کوردیان زور به رازاوه بی نه نووسنه وه . له گهل نه وه شدا به دريژی دهرباره ی نه ری جوانو روو خوشی کوردیش هر نه یان نووسی ؛ گه روکه ییگانه کان له کورده ستاندا تووشی هچ دوزمنایه تی و کاره سانیک نه نه بوون وه کورده کان پیشوازيه کی چاکیان نه کردن ، هر ییگانه یه که به هر هویه که بهاتابه ناو کورده گانه وه نه چون به پیره وه و پی یان نه ووت :- « به خیر هانی سه رچاو ، وا بزانه له مالی خوتای ، شادمانین میوانداریت بکهین » تا بهم جوړه « نامیدئی ژوبیر » که ناپلئون له سالانی « ۱۸۰۵ - ۱۸۰۶ » دا ناردی بو گفتوگو کردن له گهل شای تیراندا . دهرباره ی کورده کان نووسی ، ههمان که سیش باسی نه وه نه کات که چون کورده کان میوانداری میوانه ناوه خته کانیان نه کهن و تویشوی ریگاو دیاری ههمه چه شنه شبان نه ده نی . نووسراو و ده نگه و پاس لهم جوړه هه تا بلی زوره ، له گهل نه وه شدا له ههمان کاندا هچ نووسه ربکه دهرباره ی « تالان کردن و چه ته گه ری » کورده گانی نه نووسیوه که تووشی خوی بوو بیت یان به چاوی خوی دیبیک .

نووسه ری مه زنی نه رمنی « خه چاتور نه بوئیان » که شاره مزایه کی ته وای له زیانی کوردا هه بوو ، وه ماوه یه کی ئیجگار زور له ناویاندا ژبا نووسی « نه گهر کورد به لینی دا که مالی ییگانه یه که پاریزی ، یان له نهینه که زبان یه ستیت نه گهر خوی داوه به گوشت به لینه کی

ناشکینیت ، کورد هه چهنده خوی برسی و رووت بیت ناماده به
تهوهی هه بهنی بیکت به دوو بهش—هوه له گهل تهو که سهدا که
هیچی نه . « ۱ » .

به پیچه وانهی گهلانی تری روژ هه لات هوه کورد ریزیکی زوری
فارهه ته گرت ، « نه بو فیان » که یشته نه نجامیک که بلی [نه وانهین
کورد پنی بن به شاسوارای روژ هه لات] له پیاوه تی و مرو فایه تیدا [
ته گهر بهاتایه و ژیانیکی نیشته جی چه سپاویان بیوايه (« ۲ » دباره ته
هموو ره وشته چا کانه نه یوانی و نه توانی له باری ناسایدا باشترب
ژیان بو کورد پیک بیتی . به لام بی گومان ژیان سخته دهره —
به گایه تی کار به ده ستانی سولتانه کانی تورکیا و شا کانی ئیران ریگایان
له مه گرتبوو . شاو سولتان نه بیان یست که لك له وه وه ربگرن که
کوردستان چه ند نه ته وه به کی جیاوازی تیدا تهژی بو چه سب کر دنی
فهرمان ره وایی خویان . هه رایان له نیو نه ته وه کاندایه پیدایه کرد ، دژی
بهک گرتنی تهو هیزانه ته وه ستان که نارم زایان بهرامهر کار به ده ستان
دهر ته بری .

به لام نه ته وه کانی کوردستان هاته سهر تهو باوه پهی که بهک گرتن
پیوستی سهر شانی هه موویانه ، بویه به درژیایی سه دهی نوزده هه م سهر

« ۱ » خ . نه بو فیان : کورد . له (کومه له روژنامهی « نه فقاس » داسالی

(۱۸۴۸) . ل (۲۲۷ — ۲۲۸) وه ل « ۲۱۸ » .

« ۲ » هه مان سهر چاوه ل « ۲۱۶ » .

کرده کورده دوور؛ ینهکان به هموو هیزیا نه وه ههولیان نه دا که
 نه ته وه کانی تری کوردستان له پاپهرینه کانیاندا به شدار بکن ، ژیا نی
 شان به شانی کورد و نه ستوریه — خالیدی به کان به دریژی (۴۰۰)
 سال هه تا سالانی چاهمی سه دهی نوزده هم که تورک لیکی کردن
 گه واهه بو نه مه « ۱ » .

پاپهرینه کانی کورد ، نهرمن ، ئاسووری و گه له کانی تری کوردستان
 پیکه وه له دژی گار به دهسته چه وسینه ره وه کانی تورکیا و ئیران و له
 هموو شتیک پتر جی مه ترسی بوو بوزروداره کان ، بویه له کوتهایی
 سه دهی نوزده همدا نهسته مول پیلانی جیا کردنه وهی کوردی له گه له -
 کانی تری ئیمپراتوریه نی عوسمانی داناو چالاکانه که وته به جی هینانی
 هه ره وه ها وولاته که پیتا لیسته کانی ههولیان نه دا که که لک له جیاوازی
 تایی نه ته وه کانی کوردستان وه ریگرن بو چه سپا ندنی ده سه لانی خویان ،
 له هموو یان پتر ئینگلتزه - به هیزترین وولاتی سه دهی نوزده هم ههولی
 نه مهی نه دا ، هه ره وه ها نه مه ریکا ، روسیای قه یسه ری ، فهره نسا نه لمانیا
 وه وولاته کانی تریش له مه دا که مته ره خه میان نه نه کرد .

« ۱ » ی . ف . سۆن : له میسۆ پۆتامیا وه بو کوردستان ل « ۱۵۶ »

خوتی کوتانی ئینگلیز بو کوردستان

ههته سه ره نای سه ده ی نوزده هم خاکی کوردستان هوی نا کو کی و
ناژاوه ی ئیمپراتوریه تی عوسمانی و ئیران بو ، زور جار ناره زووی
داگیر کردنی زهوی کوردستان ته بوه هوی پهیدا بوونی ناژاوه ی سهخت
له ناویان دا . له سه ده ی نوزده همدا وولانه نه وروپایه گانیش - ئینگلتیره و
رووسیا ، وه له کوتایی سه ده دا ئه لما نیش - له مه دا به شداریان کرد .
له هه مووان پتر ئیمپراتوریه تی ئینگلیزی گوئی ته دایه هوزه کورده
کان ، ئه مهش له سه ره نای سه ده ی نوزده هه مه وه دهستی پی کرد . کورد -
ستان شوی نیکی سترا نیجی زور گرنگی هه بو وه که تبه سه ره منووری :
تورکیا ، ئیران ، وروسیا ، بۆیه کار به ده ستانی ئینگلیز و کومپانیای
[ویست ئیندیا] هه ولیان دا به هوی هوزه کورده کانه وه بگه نه روژ -
هه لات ، سه ده ها پشکنه ر ، دیپلوماسی ، و « نارخه یوم گ » هانی بو
کوردستان وه به بهرتیل سه روک هوزه کانیا ن راپه یج کرد بو لای خویان
وده رباره ی هیزی جه نگی کورد و رینگاو بانی کوردستان زانیاریان
کو کرده وه . شاره زا جه نگی و پر و پا گانده به ریا که ره ئینگلیزه کان له
هه مووان پتر له مه دا ده وری بالاییان بینی ، به تاییه تی قاش دانانی
مه له بندی کومپانی (ویست ئیندیا) له به خدا سالی [۱۸۰۶] سه روکی
کومپانیا که - ج ۰ د ۰ ریج - چالا کانه که ونه

خۇي «۱» و بە يارمەتى [ھايىن] ى دۇستى لەگەل سە— ھەروكە دەره بەگە كوردەكان دا پۈتك كەوت . رىچ خوشى وەك سەروكىكى دەره بەگى خوى پىشان ئەدا . ھەمىشە سەربازى زورى چە كدارى ھىندى لەگەل دا بوو ، كوزسۇلى ئىنگلىزىش بە ھەموو جورۈك يارمەتى ئەدا ، ھەر وەھا لە بەسرەش (كەلكوھون) ى ئىنگلىز ھەمان دەورى ئەدى ، بەھوى تىكوشانى ئەمانەو بەسرە ، وە بەتايەتى بەغدا بوونە كانگە بو سياست و پىشكىن بو ئىنگلىزە و كومپانى [ويست ئىنديا] كوردستان دا ، بەھوى پىشكىرى ئەمانەو كەپتانى ئىنگلىزى « دۈ—

ماكدونالد كىنير » سەر كوردەى سياسى كومپانى [ويست ئىنديا] گەشتىكى دريۇى كرد بە ئاسىي بچوك ، نەرمەنستان و كوردستان دا ، مەبەستى ئەم گەشتەى ئەو بوو كە زانىارى دەر بارەى ئەو وولاتانە پەيدا بىكات كە لىيانەو لەشكرى ئىنگلىز بتوانى ھىندستان داگير بىكات) « ۲ » ۰

ئاشكرايە كە بە ناوى « پاراستى ھىندستانەو » زور جار ئىنگلىز كوردەوۋى كۈنەپەرستانەى لە وولاتانى روزھەلات دا ئە نواند ، ئەم جارەش دەست كىشانە ناو كاروبارى كوردستان و وولاتە كانى تىرى

« ۱ » پ . مىكان : گەشتىك لە بوسفورەو بو بەغدا بە ناوى خالىد بە كاندا ل . « ۸۹ — ۹۰ » ، وەگەشتە كەى ج . د . رىچ بە كوردستان دا بەرگى [۱ — ۲] .

(۲) ج . م . ۰ كىتپىز : گەشتىك بە ئاسيا ، نەرمەنيا و كوردستان دا لە سالانى (۱۸۱۳ — ۱۸۱۴) دا پىشە كىە كەى ، ل « ۸ »

روژ مهلات له بهر « پاراستنی هیندستان » نه بوو ، بهلکو له بهر پښت
پاک کردنهوه بوو یو داگیر کردنی هم وولانانه .

ریگای گمشته کی (ماکدونالد کینتیر) به کوردستان و نهمه نستان دا
نهمو پشت وهك : نهر زوروم ، بیتلیس ، سیرت — مار دین — جزیره -
موسل ، وه بهنده بوشیر ، نهمه هان - نهوریز - روباری تارا کر - ماراگا -
سنه — هممه دان - کرماشان - به خدا ؛ وه به خدا — موسل - دیار به کر
— نهماسیا — نهمه موسل - سمیرنه .

له کانی گهرانه وهی (ماکدونالد) یو مه دراس که له وی سهر -
کرده ی قه لای [سان جورج] و سهر وکی سیاسی کومپانی (ویست نیند)
نهمه خه به کی دوورو درپوی کوردستان و ناو چه کانی ده ورو پشتی
پیشکش کردن له گهل پاپورتیک ده ربارده ی « گه بشته هیندستان » که
تبادا داوای کرد چالاکانه هه ولی داگیر کردنی وولانانی روژ مهلات
بدن ماکدونالد له راستیدا ، وهك میژوو نووسی سؤنیی « س . ف . شهستا
کوفیج » نووسی « خه ریکی سیاسه نیکی — ترانجی جه نکى بوو له
تورکیا ، نهمه نستان و کوردستان دا » ۱۰ .

باش ماکدونالد زوری قر له سهر ری و شوینی نهمو روپشتن .
له [۱۸۱۷] دا (و . هیید) ی نهمه رى ریخه خراوی جه نکى
[مه دراس] گه شتیکی له به خداوه به کفریدا کرد بو سلیمانی ، ههر

« ۱۰ » س . ف . شهستا کوفیج : ته قه لای دیلو ماسیه کانی گریبه بدوف ۱

[۱۷۹] .

وہا لہ ہولیریشہوہ بو موسل و زور بہ ووردی ہموو تہو جیگایانہی
 باس کرد (۱) . لہ سالی داهاتوودا (د ۰ ک ۰ پورتیر] لہ بہغداوہ
 بو سلیمانی بہ کەرکوکدا و لہ — ۱۸۱۸ — شدا بہرہو ساوغ بولاق
 و تہو وریز رؤیشت .

لہ (۱۸۲۰) دا لہ سہر داوا کردنی فرمان پہوای سلیمانی مہمود
 پاشای بابان (ریج) بہ لہشکریکی سہربازی ہیندبہوہ بو پاریزگاری
 خوی گہشتیکی دوور و دریژی بہ کوردستان دا کرد ، تہم گہشتہی
 سالیکی خیاند ، وہ لہم ماوہیہدا سلیمانی ، مہریوان ، سنہ ، با تہ ،
 ہولیر ۰ موسل ، و ناوچہ بچوو کہکانی کوردستانی یینی لہگہل سہروک
 ہوزہکان دا گفت وگوی کرد .

ٹینگلیز گرنگیہ کی تہوادی دا بہ کوردستانی ئیرانیش ، تہفسرہ —
 ٹینگلیزہکان کہ لہ سہرہتای سہدہی نوزدہ ہہمہوہ مہشقیان بہ لہشکری
 ئیران تہ کرد ہولیشیان تہدا دہست بکیشنہ کاروباری کوردستانہوہ
 زور لہ فرماندہرہ لہشکری و سیاسی بہکان گہشتیان بہم
 ناوچاندہ کرد .

لہ « ۱۸۲۱ — ۱۸۲۲ » دا (د ۰ فریزہر) دہربارہی زانیفی ناوچہ
 کوردیہکان ہولی دا . بہ فرمانی [جاکس] ی نوبتہری حاکمی
 عسکری ٹینگلیزی (بۆمبای) لہ کوشکی شای ئیران دا (فریزہر)

« ۴ » و . ہیید : گہشتیک بہ ناودرگہی فارسی و گہ پانیک لہ ہیندستانہوہ
 بو ٹینگلہرہ لہ « ۱۸۱۷ » دا .

دەربارەى باری ئابوورى و کا نه مەعدەنیه کا ۵ ناوچە که نهخشە به کی پێک هینا، وه له گەل سەرو که کورده کا نیشدا که وه گفتو و گووه ، « فریزەر » به خوشیه وه نووسی : هەر وولانیکی نهو روپا (بن گومان فریزەر مەبهستی له ئینگلتەرە بوو) یارمەتی کورده کان بدات نهوان نامادن بو له ناو بردنی قاجاریه کان ، که رقیان لی بانه ، هاوبه شیه کی تهواوبان له گەلدا بکەن « ۱ » .

پاش شەش سەل ، له « ۱۸۲۸ » دا که پیتانی سوپای بومبای « ر . میگنن » به رهو کوردستان هات . به کفری — سلیمانی بانه — میاندوئاو — تهو ریزدا به رهو رووسیا چوو له وێشه وه بو ئینگلتەرە له « ۱۸۳۰ » شدا به هەمان ریگادا گهرا به وه بو [بۆمبای] .

له « ۱۸۲۹ » دا کۆمیتە سیاسیه کی نهفاس پیتی راگهیه ترا که دوو نهفسهوی ئینگلیزی له لایهن کومپانیای (ویست ئیندیا) وه بو مهشق کردن به سواره کورده کان نیرا بوون بوسلیمانی « ی س . مالتسوف » که به کم که س بوو له و نه لاجو کردتهی [گریه یدوف] و ناقمه دیپلوماسیه کی له تاران تیدا کوژران رزگاری بوو ، لهم رهو وه نووسی (بهم جوړه ، ئیستا ئینگلیز تهوکی پشکینی له تهو ریزه وه ههتا (به فەدر بۆشیر) لێداوه . ته مهش بو نه وه که له هه موو کاتی بکدا)

« ۱ » ج . ب . فریزەر : باسی که شێک به خورساندا له (۱۸۲۱ — ۱۸۲۲) دا ل « ۵۲۲ » .

کوردستان ناماده بیت بو به جی هینانی مه بهسته گانی . « ۱ »
له سالانی سیه می سه دهی تۆزده همدا ماوه به کی زور نه فسهری جهنگی
ئینگلیزی [۵ . ۸ . رۆولینسون] له لشکری ئیرانیدا ئیشی کرد ، له پاشدا
بوو به به کیك له و فرمانده رانهی رۆژ ههلات جوولا ، وه له سالانی
- ۱۸۳۴ — ۱۸۳۶ - دا فرمانده بی له شکریکی ئیرانی گرتنه دهست که له
کوردستان پێک هاتوو « ۲ » .

له پایزی « ۱۸۳۴ » دا ، که فریزهر به کاریکی دیپلوماسی بهره و
تاران گهر رایه وه . به گه وره ترین شاره گانی کوردستانی ئیران دا
تێپهری « ۲ » .

راهه نایینه ئینگلیز و نه مهربکه کان به چا کی کاری خویان ههلسواند
لهو کاته دا که هیفتا نه مهربکا توانایه کی نهوتوی نه بوو وولا تانی
ناسیا داگیر بکات که وهته خو ناماده کردن به هوی پهیا مبهره
نایینه گانه وه .

« ف . ئی . لینین » ده یاره ی نیازی داگیر که رانهی که پیتالیسته کان
له چین نووسی — به ناوی بلاو کردنه وهی مه سیحیه وه رووی چهته بی

« ۱ » تا . س . ۵۰ : « ۱ — ۹ » ژ « ۸ سالی ۱۸۲۷ » ف « ۱۳ » بهشی « ۹ »

ل « ۲۲۹ » راپورتی مالتسوف له ۴ / حوزه برانی ۱۸۲۹ دا

« ۲ » کورزون : ئیران و مه سه له ی فارسی ، بهرگی به ک ، له (۵۵۲)

« ۳ » فریزهر : گهشت و (موغامه رات) له کوردستان و میسوقو نامیادا
وه که شتیکی زستانه له نهسته موله وه بو تاران .

خویان نهشارده وه « (۱) نه‌مش ههمان فرمان و کرده‌وی رابه ره
 تاینه‌کان بوو له وولانه‌کانی ئیمپراتوریه‌تی عوسمانی و ئیراندا .
 رابه‌ره تاینه نه‌میریکیه‌کان له هه‌موو لایه‌که‌وه یارمه‌تیه‌کی ئابووری
 زوریان درا . له بهر بوونی چهند نه‌ته‌وه‌یه‌کی مه‌سیحی له ئیمپراتوریه‌تی
 عوسمانی و ئیراندا [نه‌رمه‌نی و ئاس‌ووری نه‌ستووری و هند . . .]
 رابه‌ره‌کان نه‌مه‌یان به‌ بیازوو دانه‌او زوو‌زوو نه‌هاتن بو نه‌م ناو‌چانه
 وه‌ولیان نه‌دا له‌ناو موسلمانانه کورد ، تورك ، و نه‌ته‌وه‌کانی تردا
 جیی خویان بکه‌نه‌وه . (رابه‌ره‌کان به‌ ناوی) هاتی گیان له‌وه
 دنیاوه (یارمه‌تیه‌کی زوری ئیمپریالیسته‌کانبان نه‌دا . ۲۵ به‌م جو‌ره
 (موون) ی پروفیسوری [مافی گه‌لان] له‌ دانیشگاهی کولومبیا باسی
 نه‌م رابه‌رانه‌ نه‌کات ، ئاوا له‌ژێر په‌رده‌ی تاینه‌وه‌ نیازی خراپی
 ئیمپریالیزمه‌کان نه‌هێنرا به‌ دی .

نه‌م کاره له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نو‌زده‌هه‌مدا ده‌ستی پێ کرد
 وه‌ به‌ته‌واوی له‌ کوتایی سه‌ده‌ی نو‌زده‌هه‌م و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مدا
 په‌ره‌ی سه‌ند . له‌ (۱۸۱۹) رابه‌ره نه‌میریکیه‌کان له‌ سمیره‌ ، جی‌گی
 بوون ، له‌ [۱۸۶۳] دا له‌ نه‌سته‌مبول قوتابخانه‌یه‌کی تایه‌تیان به‌ ناوی

« ۱ » ف‌لینین . شه‌ره‌کانی چین / نو‌وسراوه‌ ته‌واوه‌کانی لینین ب

[۴] ل [۳۷۹] .

« ۲ » توماس موون : ئیمپریالیزم و سیاسه‌تی جیهان ،

ل . [۲۵] .

(دانشگاهی رؤیتر) هوه کرده وه که بوه مهلبه‌ندی کاروباری
سیاسی نه‌مه‌ریکی له ئیمپراتوریه‌تی عوسمانیدا . رابه‌ره نه‌مه‌زبکیه‌کان له
وان ، نه‌رزورۆم ، ماردین ، بتلیس ، به‌غدا ؛ سیرته ، وه‌ش‌وینه
قه‌له‌بالغه‌کانی تری روزه‌لانی تورکیادا نه‌ییران . ناوچه‌ی [وان]
بوه مهلبه‌ندی دووه‌م بو‌نهم رابه‌رانه . یه‌کیک له‌مانه (أ . ب .
گروفس) ی ئینگلیزی به‌روسیا و قفقاسدا به‌ره و ته‌وریز و وان ، و
له‌ویشه‌وه له‌تشرینی دووه‌می « ۱۸۲۹ » دا به‌ره و سلیمانی هات بو
کو کردنه‌وی زانیاری دهرباره‌ی کوردستان .

له سالانی [۳۰] سه دهی نوزده همدا دوژ منایه تی ٚنگایز له وولاتانی
روژ هه لاتی نزیك دا زور په دهی سه ند . ناكوكی روسیاو ٚنگلته ره بو
ده ست خسته ناو کاری وولاتانی ٚمپراتوریه تی عوسمانی و ٚیران و
بیز تر بوو ، هه ر بهم هویه شه وه چالاکی پیاوه کانی ٚنگلیز له کوردستان
په دهی سه ند .

له (۱۸۳۷-۱۸۴۰) دا که ښنگلتهړه خوی ناماده ته کړد بو په لاماردانی
 ښران و نه فغانستان زور له سهر کړده ښنگلیزه گان وهك . شیل ، نه ندای
 (لیونه ی پشکینی کوردستان) ف . نې . نیسفور د ، « راسام » ی جیگری
 ریج خوی نه بوت . گ . ساتیری نویتهړی کونسول له ترابزون وه
 زوری تر به کوردستان دا گه پان له — ۱۸۳۳ — دا « د . برانت » ی
 کونسولی ښنگلیز له نمر زوروم گه شتیکی دوور ودریژی به کوردستانی روژ
 مه لاتی تورکیاو روزنلواي ښران دا بوکو کړد نه و ی زانباری دهر باری

بازرگانی و ریی خوش کردن بو بهره‌پدانی بازرگانی ئینگلیز
 لهم ناوه‌دا ۰ له «۱۸۳۸» دا برانت گه‌شتیکی چهند مانگی تیری به
 کوردستانی ژووروودا کرد بو مووش، خه‌رپووت، بتلیس، وان،
 بایه‌زید، دیادین و هتد... لهم گه‌شته‌بدا «أ و هال سکون» ی ته‌فسه‌ریش
 له‌گه‌ل بوو بو کیشانی نه‌خشه‌ی ریگا و بانه‌کانی کوردستان نه‌و پیاوه
 ئینگلیزه‌ی به‌کون و قوژبنی کوردستان دا گهران شاره‌زییان له‌جوغرا-
 فیای ئابووری، هیزی جه‌نگی باری کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی کوردستا-
 ن دا په‌یدا کرد، له‌گه‌ل سه‌ره‌ك هوزه‌کانا دوستایه‌تیان به‌ست و به‌دیاری
 وچه‌ك خه‌لات کردنیان هه‌ولیان دا په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل ئینگلته‌ره‌دا توند
 بکه‌ن. به‌هوی نهم گه‌شانه‌وه، نه‌خشه‌ی ته‌واوی کوردستان، ریگا و
 بانی شاخاوی، کانی مه‌عه‌دن و دۆل و رووباره‌کانیان کیشا، نه‌و
 ووتار و نو سراوانه‌ی له‌گوڤاری [کۆمه‌له‌ی جوغرافی شاهانه] له-
 له‌نده‌ن گه‌شت که‌ره‌کان چاپان نه‌کرد گرنگه‌کی ته‌واویان نه‌دا به
 کانی مه‌عه‌دن و سامانی ژێرزه‌وی کوردستان و پیموستی بازرگانی و
 که‌لوپه‌لی دانیشه‌توانی، سه‌یر نه‌وه‌به‌هه‌ندیک له‌ ووتاره‌کان یه‌کسه‌ر
 — پالمیترستون — ی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی ئینگلته‌ره‌ خوی نه‌یناردن بو
 گوڤاره‌که - ۱ - .

کوردستان گرنگه‌کی زوری سیاسی و جه‌نگی و ئابووری و بازرگانی

۱- بو وینه، له — که‌ك. ج. ۰ ل — دا به‌رگی [۱۰] به‌شی «۱-۳» سالی

«۱۸۴۰ — ۱۸۴۱» زور و تار ده‌رباره‌ی کوردستان نوو سراوه .

پیدا کرد بو نه وهی ریگا بو که بشته هیندستانی ده ماری نیمپراتور -
به تی ینگلیزی کورت بکاته وه ، بو نه مهش پیویسته باسی راپورت و
پیشیاره کانی چیسنی (۱۷۸۹ - ۱۸۷۲) بکه بن .

فرانسیس رۆودون چیسنی بیروپای وهك سیاسیه ینگلیزه کانی تر:
د . تۆکفارت ، ه . رۆولیسنون ، وه نهوانی تر و بو که نه یانویست پتر
دهست بکیشنه کاروباری روزه لانه وه و لئی نزیك بینه وه ، له [۱۸۲۸]
دا که « چیسنی » هیشتا نه فسه ریکی لاو بوو له شهری تورک و روسدا
به شداری کرد . که لهم کاته دا شهرر که ره کان ریک که وتن و ناشت بوو
نه وه ها ته کایه وه به فرمانی « روبیرت گوردون » ی کونسولی ینگلیزی
له نهسته مۆل « چیسنی » گهشتیکی به میسر ، نامسیای بچووک ، ودۆلی
روباری فوراندا کرد بو دوزینه وه و پیکه وه بهستی ریگای هیندستان
له نامسیای بچووک و تاو درگی فارسیه وه ، بو تهواو کردنی کاره که ی
نهو حکومتی ینگلیز دوو تاقمی تریشی نارد . چیسنی بیجگه له مه
گهشتیکی زوریشی به کوردستانی تورکیا و ایران دا کرد و له شوباتی
۱۸۳۲ دا له تهو ریزه وه که بشته « تهرا بزوون » و له ویشته و بۆ
[حه له ب] .

سیاسیه مهزنه ینگلیزه کانی وهك (تیبیردین) ، [کارترایت] ی سهر
کونسولی نهسته مبول ، « پارکر » ی سهر کونسولی میسر ، (پیکوکی)
سهر پهرشتی که ری کاروباری ینگلیز له هیندستان و زوری تریش کرنیکه کی
تهواویان دا بهم گهشانه ی (چیسنی) و کاروباری « تایه تی » یان

۱- سپارد . که « چینی » گه پرایهوه ئینگلتیره شا (ویلک یلم) ی
 چوارهم و [ریپون] و « سترنیفورد » ی لورد پشتی پیشیاره کا نیان
 گرت . « چینی » توانی کومیتیهک دروست بکات بو بریاردان له
 سهر پیشیاره که ی بو دروست کردنی (ریگای فرات) که گیشته
 هیندستان له ئینگلتیره وه له (۴۵ — ۶۰) پوژه وه کهم بکا نه وه —
 « ۱۸ — ۲۰ » روژ ، کومیتیه که بریاری له سهر داو پیشیاری جی به جی
 کردنی کرد ، گرنگی نه مهش به هوی زیاد بوونی بازرگانی ئینگلتیره
 له روژه لاتی ناوه پاست دا پهری سهند ، چونکه پیشکوتنی فابریقه و
 پیشه سازی له ئینگلتیره پیوستی به کردنه وه ی بازاری نوئی نه کرد بو ساغ
 کردنه وه ی کهل و په له کانی .

له سالانی بیستهمی سده ی نوزده هه مدا ریگایه کی تازه کرایه وه له
 نه وروپای روژ ناواوه بو وولاتانی روژه لات ، که جاران کهل و په لیان
 به ناو دره گه ی فارسیدا نه هینا بو ئیران ، یان له نه سه ستموله وه به هه وو
 خا کی تورکیادا ، نیستا به زه ریادا نه یان هینا هه تا [ته را بزوون] ،
 له ویشه وه به « نه رزروم » و کوردستان دا نه یان برد . به هه کرئی
 گوپزانه وه و ماوه که ی زور که می کرد ، له « ۱۸۳۰ » دا ئینگلتیره له
 « ته را بزوون » کونسولگه ی کرده وه که ئیشی هه ره گرنگی پێک خستی
 گوپزانه وه و ترانزیت بوو .

بازرگانی وولاتانی روژ ناوا به تاییه تی ئینگلتیره له (ته را بزوون) و
 (نه وریز) و ناوچه کانی نری سهر پئی دراوسێیدا به رز بوه وه .

بو وینه له ۱۸۲۳-۱۸۳۶ دا بازرگانی «تھرازېون» سی چار زیادی
 کرد . «۲۰» ملیون روبله وه گډېشته «۵۲» ملیون روبل . کونالی
 ټینګلیری بازاری داپوشی ، ټینګلتهره ویستی تنګی به کله وپه لی
 وولانانی تر ، وه تاپه نی روسیا که له ده مېکه وه بازرگانی له ناو چانه دا
 به هیز کرد بوو هه لېجنیت و ته نها جیکای بازرگانی خودی بکا ته وه
 وه بوته مه هه موو ته قه لایه کی نه دا .

پتشیاره کانی «چیستی» که ناوی لی فابوو «کاری مه زنی نه ته وایه نی» [۱]
 بازرگانیه تی ټینګلته رمی له وولانانه دا «تورکیا و ټیران» به هیز کرد
 وریکای نزیکی بو هیندستان و خوارووی روژ ه لاتی ناسیا دوزیه وه .
 مارکیز - لیتسون - ، و سړو کی کومیتهی چاودیری لورد [گودریچ]
 و نه ندامانی هم کومیته به [چارلس گرانٹ] و [جون سیلفین پشی تی
 پتشیاره کانیان گرت . هه روه ها سیاسیه فاسراوه کانیش وه ک : [لورد
 پالمیرسون] برابان «جون و پیلټین مالکوم» ، لورد «هوللاند» وزوری
 تر ته قه لای پتشیکه و ټیان دا ، روژ نامه گو فاره گر نکه کا فیش وه روژ -
 نامه ی تایمس و ستاندارت پشټیان گرت «۲» .

پادشای ټینګلته ره ش فرمانی دا که به ووردی سه یری پتشیاری ربکای
 نه وروپا بو هیندستان بکریټ . کومیتهی چاودیری که ری کار و پاری

۱- ف . ر . چیستی گه شټک بو نه خشه کیشانی دیجله و فورات :

به رکی ۱- پشه کی لاپه ره ۸ .

«۲» چیستی : ده نګ و باسی گه شته کی فورات ، ل «۱۴۳-۱۴۷»

هيندستان ، پاش نهوېش په رله مانى ټينگليزى بربرياري له سهردا
پادشاو دهورو پشته كې كرنكيه كې زوويان نه دا به خو ناماده كړدن . نو
نهم كار . ويلگيم چوارهم خوى به چېنى ووت : « دوزينه وهى بازاري
تازه وپيشخستى ازرگانى كاريكى كرنك نه كانه سهر سهر كه وټى ټينگلتره
، من هز به جهنگ ناكم ، بهلام نه گهر دهستان هينابه ريگات زور
به خيرايى پشتگيريت نه كم » ۱ .

له ۱۸۳۵ دا دووباره چېنى له گېل ژماره يې زور له نه فسرې جهنگي
له غم - داريژ وه له غم دوزره وه دا بهرو كه ناروگانى فورات چوه وه له
دوو به لمدا « ديجله » و « فورات » چېنى و هاوريكاني به ووردى
روبارى فورانيان په كالا كرده وه ، هه نديك له ټينگلگيزه كان له مېش
دوورتر به فورات و ديجله دا روېشتن و نه ك هره له روبار وده ستداني
بو پاپور پيدا روېشتن كولينه وه ، بهلكو سهرنجيان له بارى نابوورى و
ژيانى كومه لايه تى دانېشتوانى كوردستان و سوريا و ولاته كانى تى
بمرا توريه تى عوسمانيش دا .

[چېنى] له پراوه كهيدا « گه شتيك بو نه خشه كېشاني ديجله و فورات »
مه بهست و سياسته تى ټينگلگيز له كوردستان دا وگرنكي موسلي بو ټينگلتره
دهر خست .

« چېنى » پېشنبارى كرد كه له نه نقره كو نسلگي ټينگلگيز

« ۱ » چېنى : گه شتيك بو نه خشه كېشاني ديجله و فورات . بهرگي « ۱ »
پشه كى لاهره « ۱۷ » .

بکریته‌وه وله موسل و دیار به کر مه‌له‌ندی ده‌سه‌لانیان دابمه‌زریټ ،
 ریڅگا ریڅ بخریټ بو گوزانه‌وه‌ی که‌لو پهل له (نه‌سکه‌نده‌روونه)
 وه‌بو « دیار به کر » وله ویش‌ه‌وه به‌روباری دیجله‌دا ، وه‌یان به‌ریټی
 کاروان‌دا ، بو « موسل » ، به‌مه‌گوزانه‌وه‌ی که‌لو پهل ټینگلیزی به
 هرزان‌تر و زووتر نه‌گه‌یشته کوردستان هر وه‌ها پیشیاری کرد که
 « موسل » بکریته‌مه‌له‌ند بو ده‌ست خسته‌ناو کاروباری شاره‌کانی تری
 روژه‌هلانی تورکیاوه وه‌ک بتلیس ، که‌رایر سیواش ، توکات وه‌تد .
 بو پیش‌خستی بازرگانی « چینی » پیش‌نیاری کرد که بازرگانی و
 کومپانی « شه‌خسی » هان بدریټ و دابمه‌زریټ .

به‌لام هم پیش‌نیاره به‌ناچاری وازلی هینران ، چو‌نکه ټینگلیز به
 شهری نیران ۱۸۳۷ ، نه‌فغانستان (۱۸۳۸ — ۱۸۴۲) وه شهری چینه‌وه
 « ۱۸۳۹ — ۱۸۴۲ » خه‌ریک بوو . « چینی » ټوب‌چش له‌شه‌ری
 ټینگلیز و چنده به‌شداری کرد ، له‌به‌ر نه‌وه ته‌نها له‌سالانی چلی‌سه‌ده‌ی
 نوزده‌هه‌مدا توانی بکریته‌وه سه‌ر راپورته‌که‌ی ، نه‌واسا ته‌وپیشیارانه
 نرخیکی ټابووری نه‌وتوی نه‌ما بوو ، له‌به‌ر نه‌وه وازی لی هینرا .
 به‌لام گه‌شت — که‌ره سیاسی و جه‌نکیه‌کانی که‌له‌وه پاش خه‌ریکی

کوردستان و نیران و ناوچه‌کانی تری نیمه‌پراتوری ته‌وسمانی بوون
 ته‌وزانیاریانه‌یان به‌کار هینا که [چینی] بوی کو کرد بوونه‌وه .
 به‌م جوړه له‌نیوه‌ی به‌که‌می سه‌ده‌ی نوزده‌هه‌مدا ټینگلیزه‌کان هه‌موو
 شتیکیان ده‌باره‌ی باری ټابووری و سیاسی و کومه‌لایه‌تی کوردستان

نەزائى و لەگەل زورترین سەرەك ھۆز و دەره بەگە كەندە كاندا رێك
 كەوتن و دوستایەتیان پەیدا كرد ، ئەمەش چەسپ بوونی ئینگلیز و
 بازرگانى ئینگلیزى لە كوردستان دا ئاسان كرد ، ئینگلیز ئەوەشى لەبەر
 ئەچوو كە ئاگرى دەرمانیەتى لە نیوان ئیران و ئیمپراتوریەتى عوسمانى
 دا خۆش بکات ، بەمەش ئەم وولاتانەى بى هیز نەکرد و پتر جى
 خوى ئەچەسپاند . ئەبروونى سنووبكى نیشانە كراوى ئەواو لەنیوان
 عوسمانى و ئیراندا ، وەهات و چو كردنى كوردە كوچەرەكان لەم دێوەوە
 بو ئەودىو پتر ئینگلیزەكانى لەسەدهى نۆزدهەمدا چەسپ كرد ، لەم
 دوخەدا . لەسالى ١٨٢١ دا سەرەتای شەره ترسناكەكەى تورکیا و
 روسیا دەستی پێ كرد .

سولتەنەكانى تورکیا لەم كاتەدا ھەولێكى سەختیان ئەدا لە دژی
 بزووئەوێ نیشمانى گەلانى زێر دەستیان وە دژی جیا بوونە وەى
 دەره بەگەكان . یەكێك لە ھەرە دوژمنە بەھیزەكانى سولتانى تورك —
 مەحمود پاشای وەچەى پاشاكانى بابانى سلیمانى بوو . ھەرچە نەدە
 سلیمانى بە ناوچەبەكی ئیمپراتوریەتى عوسمانى ئەزمیرا لەگەل ئەوەشدا
 مەحمود پاشا بلاوى كەدەووە كە لە مەودوا لە ژیر دەسلانێ شای ئێراندا
 ئەیت وە بو بارمتەش كوریكى خوى ناردە (كرماشان) .

مەحمود پاشا ئەم ڕێبارەى پەڕێى [ئامۆژگارى] مێوانە
 (خۆشەویستەكەى) كە لە بەغداوە ^{ھاتو} بەكێك بوو لە سەرۆكەكانى
 كومپانیای « ویست ئێندیا » ، واتە مەسەر

(رېچ) دا « ۱ » .

لهم گاته دا ئيران له تورکيا پتر له ژېړ دهسلاني نينگلېزدا بوو ؛ له بهر
تهوه که لکي لهوه دا بوو که له سهر حيسابى عوسمانيه کان ئيران فراوان
بکريت ، هره وه ها ههوليشى نه دا که پتر نا گري دوژ منايه تنى له
نيوانيان دا خوش بکات بو تهوى خوى بيته (ناو بژى کهر) و(ناسايش
خواز) له هه مان کا تيشدا سامانيان به ژيت . هره که داود پاشاى
عوسمانى له به خدا له نيازى ميستر [رېچ] که بشت په کسهر داواى
دهر چوونى کرد وده ستي کيشا به سهر مه لېنده بازرگانه کاڼى عراقى
عهره بېدا . [رېچ] داواى يارمه تنى له کومپانيای [وئست ئيند] کردو
پاپوره کاڼى که بشته [شط العرب] وه په يوه ندى نيوانى به خداو
به سراى پچرى . « ۲ »

له به خدا له نيوانى پاسه وانى مه لېنده سووتاوه کاڼى نينکلېز رسو پلى
عوسمانيدا پتکاها تنى چه کدارانه ده ستي پتې کرد ، له دواييدا
« داود پاشا » توانى مه لېده کان به يه ک جارى داخات و کار به ده سته کاڼى
به ره و هندستان دهر په رنيت پاش نهمهش داود باشا هيرى برده سهر
سليماني وم له ريگا له قزلبه بات له شکرى کورد و ئيران بهرنگارى
له شکره کى بوون و شکافديان . بهم جوړه شهرى تورک و ئيران ده ستي
بى کرد . تورک زيانکى زورى لى که وت و له به هارى ۱۸۲۲ دا له شکرى

---

(۱) ج . رېچ . گه شتيک به کوردستان دا بهرگى (۱ - ۲)

« ۲ » نه داموژف عراقى عهره بى ، ل . « ۴۱۵ » .

تورك له قهلاسونانوه كەي «تۆپارك قه لا» دا شـكا، پاش ئەمەش
 [عەباس میرزا] ی سەر لەشكری سوپای ئێران لە سەر سنووری
 ئازرایجانی خواروو ئەو لەشكره مەزنه ی توركى شـكاند كه بەره و
 ئەوریز كشابوو «۱». هەر چەندە سوپای ئێران سەرکە و تەبیكى زورى
 وەرگرت بەلام لەبەر داکەوتنى دەردى كۆلیرا كه نووشى لەشكره كەي
 عەباس میرزا بوو ناچار بوو بکشپتەوه وه داواى ناشى بکات ،

له «۱۸۲۲» دا له ئەرزورۇم گەت وگو دەستى پەن کردو له ۲۸ ی
 ئەموزى ۱۸۲۳ دا ئێران و توركيا پێك كەوتن ، لەم پێك كەوتنه دا
 دان بە پاراستنى خاكى هەردوولا دا نرابه و مەرجه ی هېچ كامىكیان
 دەست نەكېشە كاروبارى ناوخوى لایه كەي ترپانه وه . هەردوولا پێك
 كەوتن كه قەدەغەى هاتوچوى كوردە كوچ كەرەكان لەم دێوه وه پونە
 دێو بکەن وه ئەگەر هەر كوچپشيان كەرد وا بە دانىشتوانى ئەولایه دابنرێن
 كه بوى ئەچن . له راستى دا ئەم رێك كەوتنه دوو باره كەردنەوه ی
 رێك كەوتنه كەي سالى « ۱۶۳۹ » بوو كه له ئێو توركيا و ئێران دا له
 (زوهاب) بەسترا ، ئەو نەبەن كەله هێلى سنوورى رێك كەوتنه كەي
 « ۱۶۳۹ » دا «زوهاب» بەر تورك كەوتبوو ، وه له سالى ۱۸۲۳ دا كه
 ئێران زوهابى كەرتبوو لى نەچره دەرەوه « ۲ » .
 بەلام ئەم كەوتنه ئازاوه ی نېوانى ئێران و توركياى نەكۆژانده وهك له

« ۱ » زىج واسەتۇن . مێژووى ئێران ، ل : [۱۹۹ - ۲]

« ۲ » مینورسكى : هەراى سەر سنورى توركيا و ئێران ل [۲ - ۳]

لهمه و دوا لی نه دوئین : —

ئینگیز نه مهی به هه زانی و پتر خوی له کار و باری ئیران و تورکیا
ههلقوورتان بو نزیك بوونهوه له وولاتانی روژ ههلاتی نزیك و
ناوه راست ،

په بوهندی کوردهکان و ئیمپراتوریهتی رووسیای قههسایش له سهدهی
نوزده هه مدا به گوێریکی تر بوو .

رووسیا و کورد له سهره تاي

سه دهی نوزده همدا

به پیچیه وانه ی کار به دهستانی نیگلایزه وه کار به دهستانی رووسیای
قهیسری گوئی یان نه نه دابه کوردستان ، کار به دهستانی رووس به و
په یوه ندی به نابووری و بازرگانیه ایل بوون که له گهل ئیران و عوسمانی
دا بهرئ و پانه کانی کوردستان دا هه یان بوو .

یه کم په یوه ندی رووس له گهل کوردا نه گریته وه بو کانی شهره کانی
رووس و تورک وه رووس و ئیران ، له سهره تاي سه دهی نوزده همدا
ج شاکانی ئیران و چ سولتانه کانی عوسمانی کوردستان به نیچیری خویان
دانه نا ، کار به دهستانی تورکیا و ئیران به بهرتیل و دیاری و نالانی
دان وایان له سهره تاي هوزه کورده کان نه کرد که هوزه کانیان دژی
رووسیا بجه نگیان ، نه مهش زور جار نه بوه هوی نه وهی که کورده کان
له ناو خوشیان دا له به کتری بدن و له بهک به کتیه وه وه بهمه نه وه نه دهی
تر نابووری کوردستان له ناوچو .

له کانی شهره کانی تورکیا و ئیران له گهل رووسیا دا له کورده کان
له شکریان دروست نه کرد وه له ژیر فرماندهی سهره تاي هوزه کانیان دا
هه یان جه نکاندن .

یه کم په یوه ندی رووس و سهره تاي کورده کان نه گه ریته وه بوسالی
۱۸۰۴ له کانی شهره کانی رووس و ئیرانی [۱۸۰۴ — ۱۸۱۳] دا

(تسیتسیانوف) ی سهرهك لهشكری پرووس له « جورجیا »
 ۲۴ ی نهموزی ۱۸۰۴ نامهیهکی بو [حهسین ناغای] سهروکی کورده
 کوچهرهکانی (بهریقان) نارد که سوارهکانیان خستبوه ژیر فهرماندهی
 لهشکری ئیرانهوه . « تسیتسیانوف » داوای له حهسین ناغا کرد که
 بیته لایهنگیری رووسیا بهو مهرجهی که ههمو مافهکانی بپار یزرت وه
 ههر سهروکی هوزه کنی بمقیتهوه .

حسین ناغا وهرامی تهم نامهیهی نه دایهوه و هاو کارهکانی له
 بهریقان کیشایهوه وه له سالی داهاتووی « ۱۹۰۵ » بشدا رووسیا
 ههولی دا که کوردهکان بولای خوی پراکیشیت بهلام نهو تهقه لایهشی
 بین سوود بوو ، به پیچه وانهوه ، له نیوان لهشکرهکانی رووس و کوردا
 شمر و ناژاوه ههلسگیرسا ، له نهنجامی پهلاماره چه کدارهکانی کورد بو
 سهر ناوچه رووسیهکان جه نه پال مایور (نیسقیانیف) په لاماری
 قهلاهی « گنجیل » ی دا که کوردهکان داگیران کردبوو .

له پاش تهم ههمو ههولیکی رووسیا هاته سهر نهوهی که کورد له
 شهرهکانی رووسیا — ئیران و پرووسیا — تورکیادا بین لاین بوهستیت
 « پ . ی . نهفریانوف » نووسی (نهلمهان ویست که سهر کرده
 کوردهکان قایل بکهین بهرازی خویان بین به هاوولاتی رووسیا و ههر-
 چهکان ههیه بویان بمقیتهوهوه ههولمان نه دا که ناژاوه و ههر
 نهزرتیهوه ، له گهل نهوهشدا بهرهفی له ههمو جوولا نهوهیه کی چهته

گه ريمان نه دان كه ئه يان كرده سه رمان « ۱ » .

له نه نجامي كوتايي هاتني شهرى تورك و رووس له « ۱۸۰۴ — ۱۸۱۳ »
ها كه ناوچه ي [كاره باخ] بهر رووسيا كه وت له گه ل ئه و نه ته وانه ي
كه لهم ناوچه به دا ئه ژيان كورديشى ئيدا بوو ، بهم جوړه به شيك له
كورديش كه وته ئيمپراتوريه تى رووسياوه .

له شه ره كانى رووس و ئيران ۱۸۲۶ — ۱۸۲۸ دا كورده كان پتر خويان
تى هه لقورتان ، نه مه بوو به هوى نه وه ي كه كورپى جه نكيان لى نزيك
بيته وه ، هه ره ها جه نه پاله رووسه كانيش كه م نر كوييان نه دا به
رنگاي سيا سى بو نزيك كرده وه ي نه م كوردانه ، بهم جوړه كار -
به ده ستانى ئيران توانيان واله كورده كان بكه ن كه له جيگا بى هيزو
نه پاريز راوه كان دا بكه وه نه په لاماردانى له شكرى رووس .

هه ره وه كه چۆن له شكړه كه ي ئيران و رووس — يا دا ئينگليز هه ولى نه دا
نه هيليت ئيران و رووس ريك كه ون نه م جاره ش بو هه مان مه به ست كه وته
جم و جوړ ، توپ و جبه خانه يان نه دا به ئيران ، نه فسه ره ئينكليزه كان
راويزيان نه دا به له شكرى ئيران و مه شقيان به سواره كورده كان
نه كرد . له راستيدا بهم ناوه وه و به يار مه تى زور له (گه رو كه ئينكليزه كان)
هه موو كورده ستان دا گير كرا .

پاش سهر كه وتني رووسيا له شه رى ئيران ۱۸۲۶ — ۱۸۲۸ دا و پاش نه وه ي

« ۱ » نه فرياقوف : كورد له شه ره كانى رووس — تورك و — رووس -

* ئيران دا ، ل . ۲۰۰ »

ناوچه‌ی یه‌ریشان خرایه سهر رووسیا به‌مه ژماره‌ی کورده‌گانی
ئیمپراتوریه‌تی رووسیا زیادی کرد .

له شه‌ره‌گانی رووس و تورکی ۱۸۲۸ - ۱۸۲۹ دا کورده‌گانی
کوردستانی خواروو که له کۆپی شه‌روه دوور بوون هیچ
به‌شداریه‌کیان تیدا نه‌کرد ، کرده‌وه درندانه‌گانی تورک به‌رامبه‌ر
راپه‌رینه‌گانی کورد وای لی کردبوون که هیچ یارمه‌تیه‌کی
نه‌سته‌مۆل نه‌ده‌ن .

فه‌رمان‌په‌واگانی ژیرده‌ستی تورکیا له بۆتان ، ره‌واندوز ،
بادینان ، هه‌کاری و ... هند . له‌م شه‌رپانه‌دا بی‌لایه‌ن نه‌وه‌ستان ،
له‌مه‌ش پتر زور له‌ کورده‌گان له‌ ژیر سهرکرده‌ی حه‌سه‌ن ئاغادا
له‌ریزی سوپای رووسی دا شه‌ریان نه‌کرد (۱) .

نه‌و کوردانه‌ی که زه‌ویه‌کانیان که‌وتبوه کۆپی جه‌نگه‌وه دوو
روویان نه‌کرد ، کار خراپ بووایه نه‌هاتنه‌ریزی رووسه‌گان و
نه‌که‌ر کاری تورک باشت بووایه وانه‌چوونه‌ریزی نه‌وانه‌وه .
هیشتا پيش ده‌ست پتیکردنی شه‌ری (۱۸۲۸ - ۱۸۲۹) (به‌ه‌لوول)
پاشای بایه‌زیدی ، که ژماره‌یه‌کی زور کورده‌کوچه‌ره‌گانی
نیوانی (نه‌لآغ) و گۆمی (وان) ی له‌ که‌لدا بوو ، نوینه‌ری نه‌نارد
خاکی رووسیا بو نه‌وه‌ی گف‌ت و گۆ له‌ که‌ل فه‌رمه‌نده‌ره‌کانیاندا

---

(۱) فیلیچیشکی : ئابوری کورده‌کوچه‌ره‌گان له [ئیتوگرافی
سۆڤیتیدا] ل (۱۵۸) ژ (۴ - ۵) سالی ۱۹۳۶ .

بکه‌نو په یوه نډیان له گه‌ل په یدا بکه‌ن ، له بهر نه وهی جه نه‌رال
 (پاسکیتیچ) ی سهر له شکری رووس له قه‌فاس هیزیکي نه‌وتوی
 نه‌وو کوئی له پتشیاره‌کانی (به‌لوول) پاشا نه‌خه‌فاند ، ته‌نها
 دوو مانگ پاش ده‌ست پی کردنی شه‌ر ، واته له ناغستوسی
 ۱۸۲۸ دا که جه‌نه‌رال (چاچا‌قادی) ی سهر له شکری
 (به‌ریغان) له شکرد که‌ی به هیز کردو به‌رهو (بایه‌زید) کشا ،
 نه‌وساش له ۲۸ ناغستوسدا ، (به‌لوول) پاشا به بی جه‌نگ
 بایه‌زیدی دا به‌سته‌وه زوری پی نه‌جو (چاچا‌قادی) ته‌پراق
 قه‌لاشی گرت ، وه (باسوف) ی تیرراویشی که‌یشته سهر ناوچه‌ی
 (مووش) پاش ته‌م په‌لاماردانانه ناوچه‌ی بایه‌زیدو نه‌لاشکیرد
 که‌وتنه ژیر ده‌ستی له شکری قه‌یسه‌ری رووسه‌وه . که رووسیا
 خوی بو په‌لاماردانی (نه‌رزوروم) تاماده‌کرد (پاسکیتیچ)
 هه‌ولی دا که دوستانه‌تی له گه‌ل سهر که‌کوره‌کاندا بیه‌ستیت و
 رایان‌کیشت بو لای خوی ، ته‌مه‌ش نه‌وهی نه‌که‌یاند که هه‌ره
 گرنه‌ترین به‌شی سواره‌ی له شکری تورک جیا بیته‌وه هه‌روه‌ها
 رووسیا ویستی کورده‌کان بنیخته سهر دیار به‌کرو سیواش بز
 نه‌وهی به‌شیک له له شکری تورک خه‌ریک بکه‌ن (۱) .
 تیرراویان بو ته‌م به‌سته‌نارده لای کورده‌کان (قانچادی) و

---

(۱) توشاکوف : میژووی کاره جه‌نکیه‌کانی به‌شی ناسیای

تورکیا له (۱۸۲۸ - ۱۸۲۹) دا ل . (۶ - ۷) .

(کورگانزف) نیرران بۆلای سهرکردهی هۆزی (موش) ئەمین
 پاشاو سهرکردهی هۆزی (زیلانلی) حوسهین ئاغاو هۆزی
 (سپیکى) سلیمان ئاغا، که گفتو گویان له گهلا بکهن وه
 به لینیان بدهنی له ناوچهی فراتو بایهزیدا، وه یان له ناوچهی
 یهریقاندا جیکایه کی باشیان بدریتی، ههروهها خهلاتیکی سه
 ههزار [چیرۆنتس] «۱» یان بو سهرکرده کوردهکان تهرخان کرد
 نه کهر پشکیری رووسی بکهن بهلام لهم کارهدا سهرنه کهوتن ئەمین
 پاشاو سهرکردهکانی تر ئەم بهرتیله یان وه نه گرتو جههنگیان
 له تهك رووسیادا نه کرد. تهوهی که توانیان بیکهه تهنها تهوه
 بوو کهوا له کوردهکان بکهن له «کاتیکى ناسکدا بو تورک» له
 شهرا بى لایهه بوهستن «۲». ئەمهش سهرکهوتنیکى زور گرنگ
 بو یو رووسیا.

کرتی «ئهزورۆم» له لایهه رووسهوه دهسهلاتی سولتانى له
 ئاسیای ناوهراستدا نه هیش، زوری پی نه چو به سهرکردهی
 «لیمان، قهلاى «هنیس» یش کبرا که له سهر ریگای «موش»
 وه پاش ئەمه ئیتر ئەمین پاشاو کوردهکانى «مووشى» ی دووسى

«۱» چیرۆنتس: جوهره پارهیه کی ئەوسای رووسیا که له

«رۆبىل» کهوره تر بوو. «وه رگپى»

«۲» ئەقریانزف: کورد له شههه پی رووس - تورک ورووس -

نیراندا. ل. «۶۳».

دوژ منایه تیان له دژی له شکره کانی « پاسکیتچ » وهستاند ، بهلام
 زوری پی نه چو چهند هوزیکي کورد دووباره له تهك سوپای
 تورکدا کهوتنه وه جهنگ ، بهلام له بهر باری شلوقي کورده کان
 زوریان نه چوونه تهك تورکیا ، ههروها زور له هوزه « تاین
 تهسکه کان » بروایان بهوه نه ما که « پاریزکاری تاین » نه کریت
 وهك تورک پلاوی نه کرده وه چونکه کورد هیچ خیریکی له
 تورکی تاغای نه دیوو له بهر نه وه نه پته ویست له ریکای نه ودا
 خوین پرژیت ، ههرو پاریزکاری سهرو مالو زهوی و هوزه کانی
 خویان نه کرد له بهر نه مهش یو که خه باتیکی باشیان له سهرو
 « هینسک » کردو زور بهی هیزه کان نه چوونه ژیر دهسهلاتی
 پاشای مووشه وه ههتا وایان له « لیدان » ی سهرو کرده کرد که له
 « هینسک » دهرو پریت بهرو گوندی « کیولی » نه مین پاشا به
 وردیه وه سهیری نه م کاره تانه ی نه کرد پویه که رووسه کان له م
 قه لایه دهرو چوون ویستی خوارده مینه نیحیاتیه کانیان داگیر
 بکات که له ویدا ما به وه . « پاسکیتچ » دوژ منایه تیه که ی نه مین
 پاشای کونه دوستی ئینگلیزی خسته سهرو نه وهی که کونسوله کانی
 ئینگلیز هاتبوونه « کونسه تینه پؤل » « پاسکیتچ » نووسی :
 « واده نکه که کونسوله ئینگلیزه کان بلاویان کردوته وه که گوایا
 ههول نه دهرو پهیمانی ناشتی له کهل رووسیادا بهستن ، وه
 بستیکیشی لهو زهویانه ناهیلن به دهست رووسیاهو بهمینته وه که

دا گبیریان کردوه له بهر نهمه نهو سهروك هۆزو به گهو ناغایه نهی
كه نهزانن ته گهرینهوه ژیر دهسه لانی تورکی عوسمانی نه ترسن كه
كه یارمه تیمان بدهن « ۱ »

كار به دهستانی رووسبای قهیسهری [سیر گئیڤ] یان نارد بو
ناوچهی « هیتس » وه له ناوه راستی ته ووزدا پهلاماری ناوچه گانی خوا
رووی روژه لانی نهرزورومی داو پاش شهریکی سهخت له گهل
دانسته گاندا خهرمان و دانه ویا به کی زوری کو کرده وه و به ره و شار
كه ررایه وه .

له ناوچهی بابهزید و تویراق - قهلاشدا شهری قورس له نیوانی پرووس
و توركدای پرووی دا ، تورك نهیتوانی نهم قهلابه داگیر بكت .

[پاسكیفیج] ئاگاداری « نیسیلرؤد » ی کرد كه دوو هزار شهر
كه ره كورده کی نزیك بابهزید كه سهرو كه كه یان دوستی رووسه هیچ
یارمه تیه کی تورکیای نه داوه به لكو به پیچه وانوه [۳۰] خیزان به كسهر
یارمه تی نیمه یان دا [۲] .

پاش نهمه له شكره کی (پاسكیفیج) پتر به ره و ناوه وهی كوردستان
كشا له كونایی تهیلوی ۱۸۲۹ دا [مهلار گهرد] و (هینس) یان گرت
له [۵] ی تشرینی به كه میشدا ، گه بشته ۱ مووش (ونه مین به گه مهلات

« ۱ » ك.ك. ئا. ق. بهرگی « ۷ » ، ل. ۸۲۳ را پۆری باسكیفیج
بو قهیسهر .

[۲] ئا. س. د. ر. « ۱ - ۹ » سالی ۱۸۲۷ .

دانشنوانی ناوچه که هیچ بهرگریه کیان له‌مه‌دا نه‌کرد، وه پاش
داگیر کردنی [مووش] له شگری جه‌نه‌رال مایور (ریوت) به
[مه‌لازگهر] که‌رایه‌وه به‌ره‌و بایه‌زید « ۱ » .

اهم‌کانه‌دا جه‌نگ به‌ره‌و کوتایی هاتن نه‌چوو . (اسکیفیج) خوی
ناماده نه‌کرد بو نه‌وه‌ی ناوچه‌ی بایه‌زید به‌ده‌ست رووسه‌وه بمیخته‌وه. له
۲۶ ی ته‌مووزی ۱۸۲۸ دا بو [نیس-پلرود] ی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی
رووسیای نووسی نه‌گهر بمان توانیاهه ناوچه‌ی [بایه‌زید] له‌تورکیای
به‌چرین و له‌ژیر سایه‌ی رووسادا سه‌ره‌ستی بکه‌ین به‌مه‌نمان توانی‌تر
ده‌سه‌لات به‌سه‌ر نه‌و ناوه‌دا بکیشین ،

پاش سالتیک واته له ۱۸۲۹ دا پاسکیفیج پیشیاره‌که‌ی خوی دووباره
کرده‌وه و بو (پتته‌ر-بوورگ) ی نووسی : هیشتنه‌وه‌ی بایه‌زید له
ژیر ده‌ستی خومان‌دا له‌کوردستانی خواروودا هتر چه‌سیمان نه‌کات ،
وه له‌کاتی روودانی شه‌ر دا نه‌توانین باشت‌ترین سواریان لی بگرین ،
نه‌گهر واته‌که‌ین دوژمنانمان دژی تیمه به‌کاربان نه‌هین « ۲ » .

به‌لام به‌پیتی ریک که‌وتنه‌که‌ی (ه‌دربانه‌بۆل) ی سالی ۱۸۲۹

« ۱ » توشاکوف : جه‌نگه‌کاتی تورکیای قاسه‌وی ۱۸۲۸/ — ۱۸۲۹

سه‌ر چاوه‌ی پیشوو

[۲] پ . ی . نه‌ئریاتوف : کورد له‌شهری رووس-نورک ورووس

- ئیران‌دا ، ل « ۷۶ » .

ناوچهی بایهزید چوه ژیر دهسهلاتی رووسیاه ، بو نهوهی بهندهگانی
نهم ريك كهوتنهش بهجی بیت رووسهكان ناوچهی کوردستانی تیرانیان
بهجی هبشت که داگیریان کردبوو .

له شهپهگانی رووس و تورک - رووس و تیراندا له نیوهی بهکمی سهدهی
نوزدهههدا دهر نهکهویت که کورد سهری بو تورک و تیرانیه بیگانهکان
شوپ نهکردهو به ههموو توانایانهوه ههولی پاراستنی خاک و سامانی خوی
داوه ، زور جار سهروکی هۆزه کوردهکان له گهل وولاتانی دوژمنی
تیران و تورکیادا گفت و گویان کردوهو زور جاریش له شهپهگاندا
یارمهتیان داوون ، ههر چهندهش زور جار نهم یارمهتی دانه له چوار
چیوهی «بی لایهنی وهستاندا» تی نهپهریوه له گهل نهوهشدا نهم
بی لایهنیه بو نهو وولاتانه یارمهتییهکی زور بووه ، له لایهکی تریشموه
نهمه نهوه دهر نهخت که کورد خوی به (بیگانه) زانیوه له زیر
دهسهلاتی سولتانهگانی تورکیاو شاگانی تیراندا .

له کاتیکدا که له شهپهگانی رووس - تورک و رووس و تیرانی سهرهتای
سهدهی نوزدهههدا دوژمنایهتی کورد له گهل تیران و عوسمانیدا له
سهرتادا بوو ، له کوتایی سهده کهدا دوژمنایهتییهکیان گهسته رادهی
پهلاماردانی چه کدارانه له دژی دهر بهگه تیرانی و عوسمانیهکان .

له نیوهی سیهیمی سهدهی نوزدهههدا خهباتی کوردهکان دژی داگیر کهرانی
عوسمانی و تیران به جاریک پههری سهند ، وینه پهکی رووناکی نهمش
راپهینه کهی ره واندزه .

[راپهر رینی ره واندز]

۱۸۳۷ — ۱۸۳۵

له ناوه راستی سالانی (۳۰) هه می سه دهی نوزده هه مدا مه لیه نـدی
جوولانه وه نازادی خوازه گانی گه لی کورد ناوچه سه خته که ی (ره واندز)
بوو له نیوانی رووباری زئی گه وره و سنوری ئیراندا . خه باتی کوردی
نهم ناوچه به به سه رو کابه تی میر نه حمده پاشا دژی تورک که ره واندزیان
داگیر کردبوو و دژی ئیران بو که خاکه کورده گانی ده وری ره واندزیان
داگیر کردبو .

میر نه حمده له نه وه ی سه لاهه دینی نه بووبی ده ره به گه که له (۱۱۷۱ —
۱۱۹۳) دا بوو سولتانی میسرو نازایانه دژی خاچ هه لگره کان جهنگا
میر نه حمده ویستی هه موو هوزه کورده کان بخانه ژیر ده سه لانی خو به وه ،
توانی له که ناره گانی رووباری دیجله وه هه نا گونده کوردیه گانی
نازریجانی ئیران بخانه ژیر ده سه لانی خو به وه ، له مه شدا ده ره به گه
کورده گانی ناوچه ی زاخوو ئامپدی زور یارمه تیان دا . هوی سه رنه که وتی
نه حمده پاشا له به ک خستی کورددا دوژمنایه تی سه روکه بابانیه کان له
خواروو وه سه روکه به درخانه کان بوو له ژوو روودا « ۱ » .

له بهر سه ختی ناوچه ی ره واندز نه حمده پاشا ترسی له کار به ده ستانی
عوسمانی نه بوو ، وه سه ره ستانه فرمان ره وایی نهو ناوه ی نه کرد
چونکه نه حمده پاشا له ناوه راستی کوردستاندا جینگیر بوو هیچ گوئی

« ۱ » سه فراستیان : کوردو کوردستان ل « ۵۲ » .

نه نه دایه فرمان ره وایی سولتان ، بکره خوی ناماده نه کرد بو
 په لاماردانی ناوچه کانی ده ورو پشتیشی . میری ره واندز ناره زووی
 پیکهینانی « کوردستانی سهر به خۆ » ی نه کرد ، له م کات - هدا
 هه لیککی باش بو نه حمه د پاشا هه لکه وتیوو : کار به ده ستانی
 عوسمانی به (محمه د علی) یه وه خه ری - لک بوون که نه که هه ر
 میسری له نهسته مول جیا کرد بو وه به لکو مه ترسیه کی که و ره شی
 خستوه نیمپراتوریه تی عوسمانیه وه ، هیرشی له شکری میسر بو
 سهر نهسته مول نه وه نه ده ی نه ما بوو یه کسه ر فرمان ره وایی
 نیمپراتوریه تی عوسمانی قَلب بکاته وه . وولاته نه ورو پاییه کانیش
 خویان له کارو باری ناوه وه ی عوسمانی هه لقورتانند وه هه ر
 نه وانیش بوون که بوونه هوی دابهش کسردنی نیمپراتوریه تی
 عوسمانی ، به م هویه وه سولتانی عوسمانی نه یته توانی له شکری
 به هیز ته رخا بکات بولیدانی جوولانه وه ی نه ته وایه تی کورد
 سولتانی نهسته مول (ره شید پاشا) ی فرمانداری ناوچه ی
 سیواشی نارد سهر کورده کان و توانی به ره ر شاخه کان راویان
 بنیت ، له مه شدا (علی رهزا) ی والی به غداو (محمه د پاشا) ی
 والی موسل یارمه تی ره شید پاشایان داو به م جو ره له هاوینی
 ۱۸۳۴ دا ژماره ی له شکره که یان که یانده چل هه زار سهر باز له
 کوردستاندا ، هه ر چه ند له شکری تورک به ژماره زور زیاتر
 بو له کهل نه وه شدا کورده را په ریوه کان به رگریه کی مه ردانه یان

پیشان داو شهریکی « پارتیزانانه » ی باشیان کرد ، هیزی لهشکری
تورک به هوی کهمی خوراک و کولله و جبهه خانسه وه تا راده یهک
کز بوو بوو . « گیلەۆن فۆن مۆلتیکی » که له و کاته دا له تورکیا
بوو نه لئی : « گرتنی هه رقه لایه کی بچووکی کورده کان (۳۰ - ۴۰)
روژی نه ویت » (۱) . پاش تهسه تورکیا ناچار بوو بوریك
خسته وهی لهشکره کهی هه تا ماوه یهک واز له کاری جه نه کی
دژی کورده کان بهینی . نهحمه د پاشاش تهسه هی به هه ل زانی و
کهوته په لاماردانی ناوچه دراوسی ئیرانییه کان . به ئاسانی سواره
کورده کان زور ناوچهی ئیرانیان گرت ، لهشکره ناریکه کهی شا
نهیتوانی له رووی لهشکره زورریک و پیکه کهی کوردا خوی
بگریته . له (۱۸۳۵) دا به سه روکایه تی نهحمه د پاشا کورده کان
ناوچهی (کوتور) ی سه ر سنووری ئیرانیان داگیر کرد وه نه و
لهشکره ئیرانییه یان شکاند که شا له (عۆی) یه وه نارد بووی
بو به ره نکاری کردنی لهشکری « نهحمه د پاشا » . بهم جوهره
نهحمه د پاشا له و ناوچه یه دا جیگیر بوو .

له هه مان کاتدا « نهحمه د پاشا » به لهشکریکی کهوره وه له
« سولسدز » وه هیرشی برده سه ر ناوچه گانی تری ئیران و پتر
له ده گوندی تالان کرد ، له سه ره تای تشرینی یه که مدا

---

(۱) مولتکی : د فوهره ی جوغرافیای ئاسیای بچووک ، ل . « ۲۴۳ »

کورو زاکهشی زۆو گوندی نزیك [وورمن] ی داگیر کرد «۱» .
 لهم کاته‌دا هۆزه کورده گانی ئیرانی روژناوا یارمه‌تیه‌کی ته‌واوی ده‌ره-
 به‌گه‌ گانی کوردستانی تورکیایان دا ، به‌م هویه‌وه کورده گانی ته‌م ناوه
 نه‌یان ویست که‌مێک باری ئابووری سه‌ختی خویان ئاسان بکه‌ن ، چونکه
 کورده‌گانی موکری ، مامه‌ش و زه‌رزا سه‌رانه‌ییکی زوریان له‌لایه‌ن
 کار به‌ده‌ستانی ئیران و سه‌روک هۆزه‌گانه‌وه لی ته‌سیره‌ی . له‌سالی ۱۸۳۳دا
 بالویزی رووسیا له‌ تاران (ی . سیمونیچ) نووسی :

(ساندنی سه‌رانه و باجی زۆر له‌لایه‌ن [جیهان گێڕ] ی فه‌رمانداری
 ئیرانه‌وه واله‌ دانشتوان ته‌کات له‌ دژیان پاپه‌رن وه‌بـ چ به‌دووری
 نازانم که‌ بو چاک کردنی ژبانی خۆیان کورده‌کان راپه‌ڕینه‌که
 به‌رپا بکه‌ن «۲» .

کورده‌گانی کوردستانی ئیران گاتی که‌ سه‌ر کرده‌ی له‌ شـکری
 ئینگلیزی له‌ بومبای [رولینسۆن] ، که‌ نه‌و کاته‌ له‌ ئیران دا ئیشی نه‌کرد
 که‌ راپه‌ناویاندا سکا‌لایه‌کیان پێشکه‌ش کرد : به‌ درێژری روژ ته‌هه‌و—
 سیپیشه‌وه که‌چی هیشتا به‌ گران پارچه‌به‌ک نان په‌یدا نه‌که‌ین که‌ژن و
 منداله‌ پێخ خاوس و په‌ش و رووته‌کانمان به‌ کوله‌ — مه‌رگی پـتی

«۱» تا . ح . م . ج . ب «۱۱» ، ف . (۴۳۱) ل «۳» .

«۲» سه‌ر چاوه‌ی پێشو : ب . [۱۱] ، ژ ، «۱» ، ف «۳۰۸» . ل .
 [۲۳-۲۴] .

بـڙين . « ۱ » .

مهـمهـد ته قى خانى فرماندارى نازربايجانى ئيرانى كه به « نهمير
نهمير » به ناو بانگ بوو له ۱۸۳۶ دا هيرشى برده سهر كورده كان كه
تهو جیگایانهی داگیریان كرد بوو لیـبان بسینیتوه و دیله كان رزگار
بكات له بهر كه می چهك [نهمير نيزام] داواى له [كودبتس] ی سهر
كونسلى رووس له تهو ریز كرد كه توپ و جبهـخانهی بداتر [۲] .
له هاوینی ۱۸۳۶ دا له نازربايجانى خوارووه وه ده هزار شهر كه ر
كه له مانه پینج بهـتالونی سهربازی پیادهی (رهـسمى) تیاوو بو سهر
ره وانـدز ناماده كرا ، ئیران بویه لهـم هیرشـهـدا پهـلهی كرد چوونكه
تهو هی بهـهل زانی كه له روژ ناواشه وه لهـشكری تورکیا له ژیر سهر -
كردهی [محمد رشید پاشا] دا خـهـریكه پهـلاماری كورده كان
تهـدات « ۳ » . تهـحمد پاشا له شوینه سهـختهـكانی رهـوان دزدا خوی شارده
وه ، وه وبستی كه لك له ناكوكی نیوان دوژمنهـكانی وه ربگری . تهـحمد
پاشا رابهـری نارد بولای سهر كردهی لهـشكری ئیران كه پیکه وه هـول
بدن لهـشكری « رشید پاشا » بشكین ، بهـلـتـنیـدا كه پاش تهـمهـخوی
بخاته وه ژیر دهـست ئیران وباجی بداتنی . « ۴ » .

« ۱ » ن.س. راولنسون : دهر بارهـی كه شتيك له تهو ریزه وه به كوردستانی ئیراندا .

« ۲ » نا . ح . م . ج : ب « ۱۱ » ، ف « ۵۴۸ » ل « ۱ » - ۲ .

« ۳ » نا . س . د . ر : پ « ۴۰ » ، ژ « ۵۲۸ » ف « ۳۳ » ل « ۱۱۳ - ۱۱۴ » .

« ۴ » نا . ح . م . ج : ب « ۱۱ » ژ « ۴۳۱ » ل « ۲۲ » .

پیشنیاره که ی (نه حمه د پاشا) رت کرایه وه به پی ناموژگاری
 د بلوماسیه ئینکلیزه کان که نه یانویست عوسمانی و ئیران لیک
 نریک بینه وه سهرکردایه نی له شکری ئیران نهسته مولی تا کادار
 کرد که ناماده یه له گهل (محمد رشید) پاشا والی به غداد ،
 که له شکره کانیاں که یشتبوونه ره واندز ، ریک بکه ویت ، بو
 نه مه بهسته له ته مووی ۱۸۳۶ دا له ته وریزه وه نوینه ری ئینکلیز
 (شیل) به ره له شکر که ی تورک چو . وهک (کورینس)
 تا کاداری (سیمونیچ) ی کرد بالویزی ئینکلیزی له تاران
 (ئیلیس) داوای له (شیل) کرد که وا له (ره شید پاشا) بکات
 پیکه وه له گهل ئیرانیه کاندایه میری ره واندز بجه نگی (۱) .
 به لام ته قه لای ئینکلیزه کان بو یه کخستنی هیزی تورک و ئیران له
 لیدانی کورده کاندایه که وت . له تاغستوسی ۱۸۳۶ دا له شکری
 تورکیا که ماروی قه لای ره واندزی دا . که (نه حمه د پاشا) زانی
 سهرچاوه ی ناوی لی براوه و خوراکی کهم بووه خوی دا به ده ست
 (مه حمه د ره شید پاشا) وه خوی و خیزان و سهروک هوزه
 هاوکاره کانی ئیران بو نهسته مول و سهرکرده ی له شکری تورک
 به لینی به ئیرانیه کان دا که نه و زیانه ی به هوی په لاماری
 کورده کانه وه له ناوچه ی نازربایجانی خوار وودا لی یان که وتوه
 بو یان بیژیرن .

گرتنی سهر وکی راپهرینه کان نه وه ناگه یه ننی که ئیتر کورده کان دوش دامابن و خه باتیان وه مستانددیت ؛ به لکو خه باتیان چهنه سالیکی تریشی خایاند ، کورده کان که له شاخه سهخته کانی (سامسۆن مۆتکان) دا خویان شارد بوه وه به یارمه تی نه رمه نیه کان په لاماری سهختی له شکره زوره که ی عوسمانیان هه ر نه دا (۱) ، وه بو ماوه یه که توانیان سهر به خویی خویان بیچرن .

له روزهلاتی ره واندزدا کورده کانی «هاین» و «حهسۆ» ، وه له ژوو رووی دا کورده کانی دیار به کر مهردانه نه جه نگان . له م ناوچانه دا هه تا به هاری ۱۸۳۷ ی خایاند . تۆپه کانی سوولتانی عوسمانی کووندو قه لای کورده کانی له گه ل زه ویدا ته خت کرد . به هیزی ناگرو ئاسن «تهیموور» به گی سهر وکی «هاین» و «رهجهب» به کی سهر وکی «حهسۆ» یان گرت .

پاش کوشتارو ویران کاریه کی زور بزوتنه وه ی نه ته وایه تی کورد لیره دا له ناو برا کورده کانی هوزی «به کران» و «راشکو تان» ی ناوچه ی «پاسۆر» پاله وانانه جه نگان . لیره ش هه ر وه که له ناوچه کانی تر دا ژزو پیرو مندالیش شان به شانی پیاوه کان له جه نکه دا به شداریان نه کرد ، سهر بازه تور که کان زور درندانه کورده کانیان نه پلیشانه وه بی ته وه ی کوئی بده نه ته مه ن یان ژزو پیاو ، «محه مد ره شید پاشا» وه پاش مردنی ته ویش له ۱۸۳۷ دا

«۱» برانت : له باره ی که شتیک به کوردستاندا .

(حافیز پاشا) که جی نهوی گرتنه وه خهلاتی دانا بوو بو سهر و گوئو
 لووت و پهنجهی بروای کورده کان (۱) ۱ تورکه کان ته نها پاش دروست
 کردنی گومی خویناوی له کورده کان توانیان (پاسور) بگرن .
 له و کاته دا که لهشکری تورک خهریکی دامرکانده وهی پژوته وهی
 نیشتمانی کورده کانی ناوه نندی کوردستان بوو ، لهشکریکی تر به
 سهر کرده بی قومانداری (بایهزید) بو کوژانده وهی راهبرینه کانی هوزی
 (سپکی) له ناوچهی (نهرزروم) له جهنگا بوو . له ۱۸۳۷ دا تورکه کان
 توانیان «سلیمان ناغا» ی سهر وک هوزو سهر داره کانی تری به دیل
 بگرن و بیان خه نه زیندانه وه ، بی بهزه بیانه کورده کانیان هه لته واسی ،
 نه کوشت و نه سوتاند .

له هه مان کاتدا سولتانه کانی تورک سیاسه تیکی تریان له گه ل دهره به گه
 کورده کاند گرتبو بو ماوه به کی که م نه یان گرتن و له دواییدا بهریان
 نه دان و نه یان گه رانده وه سهر کارو باری زه وی خویان ، وانا له کانیکدا
 که کار به ده ستانی تورکیا سیاسه تی دپندانده وه کوشتیان بهرام بهر دانشتوانی
 ههژاری کوردستان گرتبو ههر له و کاته دا سیاسه تی «پشی پشی» یان
 بهرام بهر دهره به گه گه و ره کان نه برده سهر .

ته نها نیو سال به سهر راهبرینه که ی ره واندزا تی بهری ، وانا له مایسی
 ۱۸۳۷ دا کار به ده ستانی تورک «نه حمه د پاشا» ی میری ره وان دزیان
 به ره لا کردو سوولتان به خه لات و دیار به کی زوره وه گه رانده وه

«۱» سه فراسیان : کوردو کوردستان ، ل . « ۵۲ - ۵۴ » .

جیگای خوی «۱» .

بویه کاربه دهستانی تورکیا هم سیاسته تہیاں گرت چونکہ بینان ڪه کورده کان شہرکہ ریکی باشو له کانی پیوستیدا ، به تاییه تی له شہری دژی روسیاو تیران دا ، ته توانن به کاریان بهینن بو یارمه تی دانی سوپای سولتان ، بیجگه له مہش ته سته قبول به مہ سہروک ہوزہ کورده کانی بو لای خوی را نه کیشا ، ته مہش لیدانیکی گہورہ بوو بو کورده نازادی خوازہ کان .

فرماندہری رووس «م ، لیخوتین» کہ ماوہ یه کی زوری له کوردستاندا له کانی جہنگی «قرم» دا به سہر برد دہرباری هم سیاسته نووسی : «نہمان دی کہ کاربه دهستانی تورکیا به خہلات و پاداشت و نہیان توانی تہنہا سہروکہ کان بخہنہ ژیر رکیفی خویانہوہ . به لام نہیان ته توانی چینہ جووتیارہ ہہزارہ کان ، کہ شانیان له ژیر سہنگی باجو سہرانہدا قوورس بوو بو ، راکیشن بو لای خویان ، له ہہمان گاتیش دا نہیان ته توانی به یه کجاری واز لہم جووتیارہ ہہزارانہ بہینن چونکہ له ہہمو شہریک دا پیوستیان پییان ته بوو وہ لہشکریان لی پیک ته ہینان ، تیمہ پیوستمان به دوست ہہبوو کہ له ناو چینہ ہہزارہ کاندا به ناسانی بومان . ته دوزرایہوہ ، ہہروہا ته وانیش دوستایہ تی تیمہ یان حہز لی نہ کردو به مہلبہندی پہنا بردیان دا نه ناین له دہست تورکہ دلبرہ ڪان و به تاییہ تی له سہندنی باجو سہرانہ له کانی جہنگدا . زور جار خوم بووم

«۱» تا . ح . م . ج : ب «۱۱» ، ژ «۴۳۲» ل «۳۸» .

به ناو بڑی کمر له نیوانی نهو سهروك هوزانه دا كه نه یانویست چینه
نرمه كان له هه موو کاریکدا گوئ رایه لیان بکن وه له بهینی نهو چینه دا كه
نه یانویست تاراده یهك سهر به خو بن «ا» .

بیویسته نهو همان له بیر نه چیت كه راهه پینه گانی ره واندز له نه نجامی
بهرز بوونه وهی هیزی بزووتنه وهی نیشتمانی کورده كان دا هاته گایه وه ،
هه ره ها نهو هشمان بو دهر نه خات كه وولاته مهز نه كان ، وه به تایبه نی
ئیمپراتوریه تی ئینگایزی هه ولیان نه دا كه ده ست بنه نه کارو باری
کۆردستانه وه و هوزه کورده كان بو چا که ی جهنگی و سیاسی خو یان
به کار بهین .

بهم جوړه [رچه ی گوردستان] وورده وورده له « جوار چیوه ی »
ئیران و تورکیا دهر چوو و پتر که وته چوار چیوه یه کي نیو وولانانی
جیها نه وه .

---

[۱] (م . لیخونین) : رووسه كان له بهشی ئاسپای تورکیدا له سالانی

۸۵۴ — ۱۸۵۵ دا . ل (۲۱۴) .

نیشانه کردنی سنووری تور کیا و ئیران

[له ناوه پاستی سه دهی نوژده هه مدا]

پێك كهوتنه كهی (نه زو رو) ی ۱۸۲۳ له نیوانی ئیران و تور گسیادا
نازاوهی سهر سنووری نهم دوو وولاتهی نه كوژاندهوه ، بئع وهستان
له سهر سنوورهكانی تورکیا و ئیران لیکدان رووی نهدا بو وینه ئیران
هیشتا ناوچهی [نا کووری) و (زوها ب) ی داگیر کرد بوو كه
تورکیا به مالی خوی نهزانی . له ۱۸۳۷ دا « عه لی رمزا پاشا » ی
والی به غدا هیرشی برده سهر (محمره) ی سنووری ئیران و داگیری کرد
شکا ندنه كهی [حاغز پاشا] ی تورك له ۱۸۳۹ دا له بهر له شكري
[محمه مد عه لی] له میسر ئیمپراتوریه تی عوسمانی بی هیز کرد ،
دهره به گه كورده كان و پستیان له مه هه ل وهر بگرن بو به هیز کردنی
دهسلانی خویان . ئاره زووی دهره به گه كورده كان بو جیا بوونه وه
زیادی کرد .

[محمود پاشا] ی بابان له سلیمانی و پستی دوستایه تی ئیران له دژی
تورکیا بپچرپت . شای ئیران له بهر كهلكی خوی و ناریکی له گه ل
كار به دهستانی ئیران دا و پستی هه ل له ناقلی ، نه ته وه گانی ئیمپراتوری
عوسمانی وهر بکریت ، وه له سهر حسابی تورکیا وولاته كهی فراوان
بکات ، له بهر نهمه به شادمانیه وه پهیمانی یارمه تی دانی دابه [محمود -
پاشا] . له ۱۸۴۲ دا ، له شكريکی ئیران شاری [کهربه لا] ی

داگیر کرد که به کیکه اه پیروز ترین شاری شیعه کان وه نه و کاته له ژیر دهسلانی عوسمانی دا بوو . بهلام زوری پتی نه چو لهشکری تورک له ژیر سهر کرده بی [عه لی رهزا] دا ئیرانیه کانی له کهربه لا دهر به را - ند و قهلاجویان خسته شیمه کانه وه . نه م کاره ی تورکیا . به بیرو پای ئیرانیه کان . وادانر که گوا یا دوژمنابه تیه کی ناینیه ، وه دوو باره ناگه ی شهر هه لگیر سانه وه له نیوانی تورکیا و ئیران دا به ره و بهرز — بوونه وه چوو [۱] .

به م جوړه سهر کونسولی رووسیا له ته ورژر [ناینیچسکوف] له . دووی شووباتی ۱۸۴۳ دا پاپورتی دا به (نید گارت) ی فرمانده ی گشتی لهشکره که ی نه و دیو قه قاس . دوخی سنووره کانی ژوورووی ئیران و تورکیاش له مه باشت نه بو . په لاماری چه کدارانه دوو باره له ناوچه ی « بایه زید » دا دهستی پتی کرده وه ، له وجیگایه دا که [حافر پاشا] لهشکره که ی شای شکا ند .

به فرمانی کار به دهستانی تاران بازرگانه ئیرانیه کان له ناوچه - عوسمانیه کان دا کشانه وه . لهشکری شای ئیران له [همه دان] دا جی گیر بو (۲) ، چاوه پئی نه وه نه کرا ها نیستا ها سانیکی تر شهر یکی گه و ره بیه ومیت .

ئینگلیز و رووس خوبان دوو باره له مه هه لقوورتانده وه و پیش نیاری

« ۱ » نا . ح م ج : ب « ۱۱ » ف « ۱۳۰۶ » . ل « ۱ » .

۲ — أ . ا . داده مؤف : عراقی عه ره بی . ل « ۴۴۱ »

ناو بوی کردنیان کرد ، چونکه شهر مه ترسی نه خسته ریگای بازرگانه وه
 له تورکیاو تیراندو نه مانیش نه میان به دل نه بوو .
 شای تیران نه یو بست به ری نه ناشتی ناکوکی له تورکیادا نه هیللی ،
 وه زبری دهره وهی رووسیا « نیستلرؤدی » بو « چیریشوف » ی وه زبری
 جهنگی نووسی که گوایا شاه « محمد میرزا » « نیکولای به کمی » (۱)
 ناگادار کردوه که ناره زووی نه هیشتی ناژاوهی هه به داوا له نوینهرانی
 رووسیا له تیران و تورکیا کرا که به شداری له خسته وهی ناسایش دا
 بکن وه سهر له شکر « دانیزی » نیرا بو نه وی « ۲ » .

له ۱۸۴۳ دا نوینهرانی نیمپراتوریه تی عوسمانی — نوری پاشا ، تیران
 میرزا جه غه رخانو ، ئینگلقره « فرانش » گه یشتنه نه وی « ۳ » .
 کومیتیه ناو نرا « کومیتیه تیکمل » وه به دربژی چوار سال له ئیش
 کردن دا بوو . له و کاته دا که گفت و گو نه کرا له ناوچه شاخاویه کمی
 کورده ستانی جه زیره دا گه وره ترین راهبرینی سه دهی نوزده ههم به رپا بوو .
 سهر کرده و دامه زینه ری تم راهبرینه « به در خان به گ » ی پیشه وای
 جوولاندنه وه گانی سالانی سیه می سه دهی نوزده ههم بوو . تم مروقه بلیمه نه
 نازابه کو له نه وی دهره به گه مه زنه گان بوو به پیچه انه ی سهر کرده
 کورده گانی تر که ههر خه ربیکی له گهل به کترا جه نگان بوون تم فرخی

« ۱ » نیمپراتوری رو-یا (۱۷۹۶ — ۱۸۵۵)

« ۲ » ثا . س . د . ر : « ۱ - ۹ » . سالی ۱۸۴۲ ف « ۱۳ » ل « ۱ - ۲ »

« ۳ » هه مان سهر چاوه . ل « ۳ - ۴ » .

یه ککرتنی کورده کانی نه زانی بو خه بات دژی دوژمنی گه وری ههموان .
 به هوی سیاهه ته راسته که یه وه « به درخان » توانی دوستایه تی و پشت
 گیری سهروکی کوردانی « موو کری » « نورا الله به گک » و خال مه حمودی
 موکری بو خوی پجری :

کورده کان له ژیر باج و گرتن به سهربازی بو سولتانی تورک نه چه وسانه وه ،
 ههروه ها دهره به گه کورده کانیشی له تورک ناقایل بوون که تورکه کانیان
 نه کرد یه فه رمان ره وای ناوچه کان له پاتی نهو سهروکه کوردانی که
 له باوک و باپیریانه وه فه رمان ره واییان بو ما بۆوه . به درخان نه مه هی
 به هه ل زانی و وستی که لک له پشت گیری دهره به گه کان و یارمه تی گه ل
 وه ربگریت . نه م قاره مانه ئازایه توانی له ماوه یه کی که م دا له شکر یکی
 کوردی پیکه وه بی . لاوه کورده یزاره کان که له باج و سه رانه له ده ست
 تورکه کان رایان کرد بو ها قنه ناو له شکره که یه وه وه سه ره ک هوزه کانیش
 پشتیان گرت .

له نهنجامی راهه رینه کانی به درخان له سالانی چلی سه ده ی توزده هه م دا
 ناوچه سه خته کانی گومی « وان » و « سنووری تیرانه وه » هه تا دیار به کر
 و موصل له روزئاواوه هه ر به ناو به ده ست عوسمانیه کانه وه مایه وه
 به لکو له م ناوچه نه دا به پشت گیری کوردو نه رمه نی و خال دی و ئاسووری و
 که له کانی تری نه م ناوه « به درخان به گک » حوکی راسته قینه ی نه کرد « ۱ »
 که « ف . دیتیللو » که شتیکی به م ناوچه نه دا کرد داد په رستی و بی زمانی

فرمان ره‌وایی به درخان وه ته‌مینی ژییانی دانشتوانی به‌دی
کرد ووتی :

ته‌توانریت به ناو وولاتی (به‌درخاندان) مندالی ساوا به‌زیره‌وه
بنیریت بی ته‌وهی ترسی وون بوونی لی بکریت «۱». رابه‌ری
زور ناوچه‌ی تر ته‌هاتن بولای (به‌درخان). هه‌مان نوسهر ،
(دیتیللو) ، زور باش دهرباره‌ی ته‌وهی نووسی که چون دانشتوانی
ناوچه‌کانی تر ته‌یانویست (بکه‌ونه لای به‌درخان) هه‌روه‌ها
دهرباره‌ی باری ناوخوی فرمان ره‌وایی ته‌م سه‌رداره کورده
زور شتی بلاو کرده‌وه (له‌ریکا بی برانه‌وه کوچهره‌کانمان ته‌دی
رابه‌ره کورده‌که‌ی له‌گه‌لم بوو ووتی که به‌م زوانه خاکی
به‌درخان ته‌وه‌نده قه‌له‌بالغ ته‌بیئت له‌ته‌نجامی کوچ کردن
دانشتوانی ده‌ورو پشقی بو ته‌وهی که جیکایان نایته‌وه ، به‌لام
هه‌موو که‌سیک ناتوانیت لیره نشته جی بیئت و بیئت به‌کوردیکی
به‌درخانی ، ته‌و یاسای تایبه‌تی خوی هه‌یه که به‌و پی‌یه زه‌وی
دابه‌ش ته‌کات ، به‌لام ته‌و نه‌بوونی مه‌ترسی ژیانه‌وه بی‌ناژاوه‌یه
که ده‌ست هه‌موو که‌سیک ته‌که‌ویت وایان لی ته‌کات که چاو له
هه‌ندیک به‌نده سه‌خته‌کانی یاسای دابه‌ش کردن زه‌وی به‌سه‌ریاندا
بنووقینن . یه‌که‌م مهرج بو ته‌وانه‌ی دینه لای ته‌وه‌یه که هه‌موو

«۱» ف . دیتیللو : که‌شتیک به‌روژه‌هلاندا . له‌گوئاری
[بیبلیونیکا دلایا جیتینیا] . ب (۹۵) . ل (۲۰۵) سالی ۱۸۴۹ .

که سیک نه سپیکې باش ، تفه نګ ، خه نچه رو ده مانچه به کی پتی
 بیت ، نه مهش بو نه وهی که له هه موو کاتیکې پیوړستی دا بتوانی
 بیتته سهر بازیک و شهر بکات . پارچه یه ک زه وی نه دات به هه موو
 که سیک به چه ند قروشیکې کهم ، کورده کهش له باتی نه مه
 سینه کی به رو بوومی زه ویه که نه دات به به درخان «۱» .

(دیتالو) له سهر نویسنه که ی نه روات : (کورده کوچره کان
 له ناوچه شاخاویه کانه وه دینه لای به درخان و له زه ویه که ی دا
 جی گیر نه بن و نه بنه سهر بازو پیاوی نه و هه ر له بهر نه وهی که
 له ژیر ده سلاتی نه ودا مروف له ژیانې خوی نه مینه و مه ترسی
 نیه «۲») .

به درخان له په یوه ندی دا له کهل تاینه جیا وازه کانسدا زور به
 تارام بوو . بو وینه : له جه زیره ، ناوه راستی ناوچه ی فه رمان
 ره وایی به درخان ، په نجا خیزانی (کاوړه خال دیسه کان) و بیست
 له یاقوبیه کان ، کلیسه ی ناشکرای خویان هه بوو «۳» . تامانجی
 دووری به درخان دانانی حکومه تیکې سهر به خوی کوردی بو .
 له ۱۸۴۴ دا نیمپراتوریه تی سولتان بریاری (له ناو بردنی

(۱) سهرچاوه ی پیشو و ل (۲۰۷) .

(۲) سهرچاوه ی پیشو و ل (۲۰۸) .

(۳) ی بیر یوزنی : مه سیحیه کان له میسو پوتامی سوور یادا له کو قاری
 [موسکو قبیانی] سالی ۱۸۵۴ ژ (۱۶) ، ب . (۲) ، ل . (۱۴۶) .

حکومه تی به درخان) ی دا . بو نه مهش له شکر یکی تایه تی له
ژیر سه رکرده ی (عوسمان پاشا) دا پیک هیزا .

بو دابهش کردنی هیزی کورده کان (عوسمان پاشا) له شکره که ی
کرد به دوو به شه وه ، به شیکی له (وان) و به شیکی تری له
(دیار به کر) دانا که فه رمانده ی گشتی له شه — کری تورک له
(نه زوروم) یش مه لبه نندی خوی بو گو استه وه هه روه ها
کار به ده ستانی تورک و یستیان ئاگری دوژ منایه تی نه ته وایه تی و
ئایینی له کوردستان دا بنه نه وه بو بی هیز کردنی به درخان رابه ره
مه سیحیه کان وه به تایه تی نه مریه — که په کان که له ناوچه کانی
روژه هلاتی تورکیاو ژوورووی روژ ئاوا ی ئیران دا جتی گیر بوو
بوون ، یارمه تیه کی ته وای کار به ده ستانیان دا . به هوی ناکوکی
نیوانی رابه ره کانیشیه وه سولتان توانی ناکوکی و په لاماردان له
نیوان به درخان و (نورالله به ک) له لایه که وه ، وه (دیانه
نه ستوریه کان) و (ئاسوری) و «خالدی» له لایه کی تره وه پیک
بهینیت «۱» . وه «أ. کارتسیوف» نووسی : «له سه رکه وتنی نه م
په لامارانه دا فیل و فه ره جی «محمه د پاشا که ره تلی» والی موسل
ده ستیکی بالای هه بوو ، نه م پیاوه دلره قو چروو که نه یویست به
هوی بی هیزی کوردو نه ستوریه کانه وه له نه نجامی ناکوکیه که یاندا

«۱» [أ. سافراستیان] کوردو کوردستان ، ل [۵۵ — ۵۶] .

بتوانیت داگیر کردنی شاخه سه‌خته کان ئاسان بکا «۱» .
 لهم پیلانه‌یدا سهر کهوت وه نا کوکی نیوانی ژیر ده‌سته کانی به‌درخان
 حکومه‌ته‌که‌ی بی هیز کرد و نه‌توانینی به‌ره‌نگار کردنی له‌شکری تورک
 مه‌ترسیه‌کی ته‌واوی خسته به‌ر مانه‌وه‌ی ، وه ته‌ن‌ها نارێکی نیوان
 گه‌له‌کانی ناو کوردستان بووه ه‌وی سهر کهوتنی له‌شکری سولتان ،
 له ۱۸۴۳دا کورده‌کان هیرشیان برده سهر ناوچه‌ی «تیساری» —
 ژوورووی برئی گه‌وره ، وه له ۱۸۴۶دا یو سهر ناوچه‌ی (نخومسک)
 کشان که (نه‌ستوریه‌کانی) لی جن‌نشین بو، نهم په‌لاپ‌ماردانه به‌تایه‌نی
 له کوتایی ۱۸۴۶دا به‌ره‌ی سه‌ند «۲» لهم هیرشانه‌دا کورده‌کان سهر
 کهوتن و به‌درخان کهوته لی دانی نه‌ستوریه‌کان ته‌وانیش سکا‌لایان
 برده به‌ر کونسولی ئینگلیز له‌موسل [ن . راسام] «۳» . ته‌مه‌ش‌ه‌لی
 ده‌ست ئینگلیز خست که خوی له کاروباری کوردستان هه‌لقوریتیت .
 ئینگلیزه‌کان داوایان له سولتان کرد که به‌ره به‌هیرش‌ی برد نه سهر
 به‌درخان بدات .

له ۱۸۴۶دا له‌شکری تورک له‌وان په‌لاماری ناوچه‌ی «هه‌کاری» داو

«۱» کونسرف : ده‌رباره‌ی گورده‌کان ل «۱۷» .

« ۲ » نا . س . د . ر : « ۱ — ۹ » . ژ « ۸ » ف « ۱۰ »
 ل . (۱۹۶) .

« ۳ » ی . د . مالۆما نه‌ستوریه‌کان و ناوچه‌ی هه‌کاری . ب . ک . ج

ر . ق . ب (۲) ل (۱۵۵ — ۱۵۶) سالی ۱۸۷۳ .

لهشكرى [نورالله به گى] و خان [خان مهحمود] بان بهر و شاخه كان
 تهرمان . سهر بازه كان بى بهزه بيهانه قه لاچوى دانيش توه كورده كانيان
 كپرد و گونده كانيان تيك دا . مهر ودها بهزه بيهان به تهرمه نى و
 نه ستور به كانيش دا نه ته هاته وه پاش خوئين رشتىكى درندانه بهرگرىسى
 كورده كان له و ناوچه به دا شكينرا .

(عوسمان پاشا) كه له ناو بردنى دوسته كانى به در خان بووه وه كه وته
 ويزه نى ته وى و هير شه كانى سه خت نر كرد . پاريزانه كورده كان له
 ناوچه شاخاويه كه خويان دا كه ته و او شاره زاي بوون نازايانه سه لىان
 نه كه و تابه سهر له شكرى تورك كه به چه ك و به ژماره له وان
 پتر بوون .

هر چه نده شور شگير په كان پاله و اوانه نه چه نگان له بهر كه مى ژماره بان
 له چاو له شكرى تورك دا بهر كه گرتيان كز بوو . له كانپكدا كه
 (عوسمان پاشا) په يته په يته چه ك و شهر كه وى بو ته هات خوارده مهنى
 و تفاقى كورده كان له كه م بوون دا بوله شكرى تورك به تاگرو تاسن كه وته
 ويزه كوردستان ، له گهل نه وه شدا كورده كان پاله و اوانه و بى كؤل
 دان بهر و ننگارى له شكرى سولتان نه وه ستان بونه گبه نى كورده كان دهرده
 كؤليراش له ناويان دا كه وت وه نه م دهرده له له شكرى (عوسمان —
 پاشا) ش دا بلاو بووه ، فرماندهى گشتي له شكرى تورك كه زانى
 به هيز جه نكه كه وا زوو ناباته وه وىستى به دهم چه وركردن ييكات : وه
 وىستى دوژمنابه تنى بنچينه هه نديك سه روك هوزه كان به كار به پيښت

وہلہم گارہی دا سہرکہوت . لہاویی ۱۸۴۷دا (یەزدان شیر)ی
 برازای بەدرخان کہ سہرکردایەتی لەشکریکی شۆرش گچەکانی ئەکرد
 و عوسمان پاشا بەپارە کریبوی بەرە ی شەری بو لەشکری کردە وە ،
 کہ لەشکری عوسمانی ئەنگیان بە ئەمیر بەدرخان هەلچنی ناچار بوو
 لەگەل هاوکارە نزیکە کاندا خوی بدات بە دەست عوسمان پاشا [۱]
 وە بەدرخان نیرا بۆ [قازان] . و سەرۆک ھۆزەکانی تر کہ اگەلندا
 گیران بو دورگەیی [کریت] . زوربەیی بەشدارەکانی پاپەرینە کہیان
 پایان کرد بو ئیران و ئەودو قەفقاسیان لە شاھەکانا خویان
 شارەدەوہ .

کار بە دەستانی تورک لە کوردستاندا « جی گیر بوونەوہ » و پاشا ئەوہی
 سەرۆک ھۆز و پیشەوا کا ئیان لە سەرۆکایەتی خست فەرمان رەوایی
 خویان دامەزراندەوہ .

لە ۱۸۴۹دا [شەریف بەگ] ی میری کوردی « بتلیس » یان
 رەوانەیی ئەستەمۆل کرد و فەرمان داری خویان لەو ئدا « ۲ » . فەرمان
 رەوایی تورک لەھە کاریشدا بەوہ دا پۆشراکہ [یەزدان شیر] ی کورد
 کرا بە سەرۆکی ، لەو کانەدا کۆمیتە رووسی — ئینگلیزی — تورکی و
 ئیرانبە-کەش خەریکی دانانی پاپۆرتی پێک کەوتن بوو لە ئیوانی

« ۱ » . سیفراستیان : کوردو کوردستان ل « ۶۰ »

« ۲ » ی . ب . سوان گەشتیک بە میسوپۆتامسی و کوردستاندا بە

« خۆگۆرینەوہ » ل « ۳۷۴ »

تورك و تيران دا ، هەر چه نده حكومهتی تيران و تور کيا روونووسی نهو
 راپورتەبان رەت کردەووە که خرایه بهر دەمیان بو مۆر کردن بهلام له
 ژیر ههردەشە ی نییگیلێز و روسیادا ناچار بوون مۆری بکەن و لەسی و یهکی
 مایسی ۱۸۴۷ دا موریان کردو دووباره به (ریک کهوتنی نهزرزۆم) ناسرا
 به پری ئەم ریک کهوتنه هەر دوو لا وازیان له ناوچهی «زەهاو»
 هینا که بهشی روزناوای له ژیر دەستی تورکیاو بهشی روزهلانی له
 دۆلی «کهرینه» وه بهر تیران کهوتبوو . شای تیران بهلینی دا دەست
 نهخانه کارو باری ناوهوهی ناوچهی «—لیمانی» بهوه . تورکیاش
 بریاری دا واز له «سحیره» و لای چهپی رووباری «شط العرب»
 بهیست . به پری ئەم ریک کهوتنه په یوه ندی ئابووریش ریک خرا . باج
 خرایه سەر «زیارهت» کردنی شوینه «پیروزه کان» ، بریار درا
 نه هیلریت هوزه کوچه ههردەگانی سەر سنوور پهلاماری په کتری بدەن وه بو
 ئەمە لهشکر له سەر سنوور دانرا ، ئەو هوزه کوچه راهی که نه ئهزانرا
 هی کام لان به پری ئەم ریک کهوتنه نه بوايه بریاری په کجاریان بدایه
 نه بن به هاو وولانی کام لا ، ئەو هوزانهش که له زووهوه ئهزانرا هی
 چی لایه کن نه بوايه بگهرینهوه شویی خویان «۱» . بو جی به جی کردنی
 بهنده گانی ئەم ریک کهوتنه له پیش ههموو شتیک دا کومیتەیهکی تیکهل
 له «دهرویش پاشا» - تورکیا ، «میرزا جهغهر خان» - تیران ،
 «ی . ی . چیروکوف» - ئیمپراتوریهتی روسیا وه «ولامز» -

«۱» په یوه ندی و ریزگرتنی سنوور ، ل . «۲ - ۴» .

ٲينگلتره ، ٲيک هينرا . بالويزي ٲينگلير له نهسته مول « لورد سٲيتفورد کانينک » کاريکي گه وره ي کرده سهر نه ندامي کوميته که . ٲيشنپاره کاني تورکيا و ٲيراني رت نه کرده وه ، و ٲيرو را ي خوي چه سٲ نه کـرد . وهک خوي نه يووت نه يويسٲ « به ٲي مەرجه کاني « ٲيتوف » ي بالويزي رووسي له تاران ريک که وٲني ده ست بکه وي « ٲيتوف نه يووت که نه ویش راس ٲارده و ٲيشنپاره کاني له شيوه ي راس ٲارده کاني نوينه ـ هري ٲينگلير دا دانه ريزريت « ١ » له کهل نه وه شدا ٲريارو راس ٲارده کاني نوينه هري ٲينگلير له قالببکي وادا داريژرا بون که چاکه ي سياسي ٲينگليري ٲيدا ٲيت . به ناوي نه وه وه که کوايا چاکه ي دانيشٲواني سهر سنووريان مه به سته نوينه هري ٲينگلير ، وه هه روه ها نوينه ـ هري رووسيائش نه يانويسٲ بو جي به جي کردني مه به سٲي بازرگاني خويان کنه له ناوچه کاني ناوه وه ي تورکيا و ٲيران دا بکه ون . « سٲيتفورد کانينک » ناره زووي ٲيشان دا که کوايا « جيھاني ٲر له شارسٲان » ٲيويسٲه به ووردي له ژيان و باري کومه لايه ٲي و ساماني نه م ناوچه يه بکوليٲه وه ، وه له نامه يه کدا بو « وليامز » داواکاري خوي ده رخست که « ٲيويسٲه زانپاري خومان له م ناوه دا فراوان تر بکه ين و ري ي تازه بدوزينه وه بو بازرگاني « ٢ »

« ١ » سهرچاوه ي ٲيشو ل « ٤ » .

« ٢ » سهرچاوه ي ٲيشو ل « ٥ » .

هر وه ها [سترېنفورد] ناموژگاری و ليامزی که نه گهر هاتوو بونی
 پټک نه که و تن هات وا له گهل نوینه ری روو سیادا پټک بکه ویت له
 دژی [نوینه ری موسلمانان کان] . سترېنفورد گرنکیه کی زوری دا به
 دانانی مبله بندی جهنکی نوی و نیشته چی کردنی هوزه کانی سهر به
 خویان وه ووتی که (نه شتانه نه که هر تهنها بالویر خانهای ټینگلیز
 پوبستی پی یه تی ، به لکو حوکومه تی ټینگلیز چاوه پئی نه کات « ۱ » .
 بالویری ټینگلیزی به نامه یه کی تاییه تی داوای له [وایامز] کرد که
 به کیک له هاو کاره کانی راسپریت بو کوکر دهنه وی زانیاری
 دهر باره ی کانی ژیر زه وی و جوری جوغرافی ناوچه که ونه ریت و
 ره وشتی هوزه کان و پئی بازرگانی « ۲ » به تاییه تی داوای دانانی نه خشه
 یه کی جوغرافی کرد . له گهل نامه کی [سترېنفورد] دا نارخیو لوکی
 به ناوبانگی ټینگلیز [لی یارد] که سالانی ۱۸۴۵ — ۱۸۵۱ داله
 ټیمپزاتوریه تی عوسمانیدا خه ربکی پشکنی ژیر زه وی بوو نامه یه کی
 یو نارد که جهند پرسیاریکی دهر باره ی که لک به حوکومه ت گه باندنی
 قیدابوو ، به تاییه تی دهر باره ی کردنه وی پټگایه کی نوئی بازرگانی
 له ناوه پراستی ټیرانه وه به (نر زوروم) دا بو ته ورتیز — به غذا — کرما —
 شان ، (لی یارد) نووسی که ریگایه کک له نه سفه هانه وه به ناو —
 نه سکه نده رونه حله ب — موسل — ناوچه ی په واندز به ره و که ناره کانی

« ۱ » — سهر چاوه ی پټشول « ۶ »

« ۲ » « » « » [۷]

زهریای ناوه راست هه به ریگای نه سه کهنده روونه و موسل زانراوه و
ناشکرا به ، به شه که ی تری گیراوه چونکه به ناو خاکی [هۆزه نا زاوه
چه کان دا] نه روات و سه رو که کورد و تور که کانی ناوچه که قه ده غه ی
هات و چو نه که ن . دیاره [کورت ترین ریگا بو نیران زورگرنگه بو
بلاو کوده وه ی بازرگانیه تمان) .

[لێ یارد] پیشیاری کود که به ووریای له و کانه به بکه مرین که
نه توانیت به کار به پترین بو بازرگانی وه که نه و شتانه ی کورده کان له
ره نک کردن دا به کاریان نه هینا و (به چا کی و پریسکا نه وه به ناو—
باتک بوون) و چه شته ها به هارات و تالهت و (پوچی مەرە که ب) که
کاز به ده ست و سه رو که کورده کان [دژی بردنی نه وه ستن] له به ره وه ی
به بیروپای (لێ یارد) مازوو به شیکی گرنگی بازرگانی ئینگلیزه [
داوای له [و بلیامز) کرد که برانیت باجی برد نه
ده ره وه ی چه نده .

به بیروپای [لێ یارد] له کوردستان دا هه موو چه شته مه عده نیک هه به
وه هه رچه نده ش دانیشـتوان خویان هه ندیکیان به کار نه هینن له که ل
نه وه شدا نه سه تمبول نا گای له زوریان هه رنه .

داوای کرد که زوو به چالاکی خه ریکی دانانی فره هه نکی شیوه کانی
کوردی و زمانی که له کانی تری کوردستان بین ، به پهی توانا زانیاری
ده رباره ی زمان ، ته ریت . ره وشت ، ئابین و برروا ، هیز ، ئاژه ل و
سه وزی کو بکه نه وه دورباره دیپلۆماسی و سیاسیه کانی ئینگلیز

که و تنه وه لیکولینه وه دهرباره ی هه موشتیکی کوردستان بو چاکه ی
ئیمپراتوریه تی ئینگلیزی .

به م جوړه له شانزه ی کانونی یه که می ۱۸۴۸ دا (ستریتفورد)
نامه یه کی تری بو (ولایمز) نووسی و داوای راپورتی دهرباره ی
باری بازرگانی ناوچه ی (سیواش) ی لی کرد . (ستریتفورد)
نووسی : « نه مه وی به تاییه تی بزاسم چی چه شنه بازرگانیه کی
پیشه سازی ئینگلیزی ته توانریت زیاد بکریت به هوی کرده وه ی
سه رکونسلوکه ی ئینگلیزی له (سیواش) . پپوسته بزانریت
هه تا چی راده ییک ته توانری که ره سه له و ناوه وه بهینریت بو
پیشه سازی ئینگلیزی وه فراوانی بازاری ته و ناوچه یه بو هینانی
که لو په لی ئینگلیزی ، هه روه ها ریکاو بان بو گه یاندنی که لو
په لو نزیکترین به نده رو دانانی مه لبه ندی بازرگانی . »

له م نمونانه دا بومان دهرته که هوی که ئینگلیز له ژیر ناوی
« کومیتیه ی نه خشه کپشانې سنوور » دا نه یانویست پله ی بازرگانی
خویان له کوردستان دا پهره پی بده ن ، ناشکراشه که له
ناوه راستی سه ده ی نوزده هه مدا بازاری ئینگلتزه کوسپی زور له
ریکا دا بوو .

له ۱۸۴۶ دا له ئینگلتزه « باجی دانسه ویله » گۆررا ، و پاش ۳
سال (۱۸۴۹) به ته واوی « ها تو چۆی زه ریایی سه ربه ست کرا . »
له م کاته ی ئینگلتزه دا « بازرگانی سه ربه خو » سه رکه وت وه

نالای « بازار ، بازار ، بازار ! » بووه بنیشته خوشه‌ی ژیردانی
 هه مو خاوهن فابریقه ، پیاوه ئابوریه کان ، بازارگانه مه زنه کان و
 کاربه دهه ستانی وولات . نه یانویست کوردستانیش ، وهك
 ناوچه کانی تری ئیمپراتوریه تی عوسمانی و ئیران بکه‌ن به مه لبه‌ندی
 که لو په‌لی ئینگلیزی . ئا ئه‌مه بوو مه بهستی ئینگلتزه نهك نه‌خشه
 کیشانیکی داد په‌روه‌رانه‌ی سنووری ئیران و تورکیا .

ئه‌م رچه‌ی سنووره وای له وولاته که پیتالسته کان ئه‌کرد که
 پتر « پاله په‌ستو » بخه‌نه سدر وولاتانی روژه‌لات و له پاشه
 روژدا داگیریان بکه‌ن . ئه‌مه به ناشکرا له وولاته کانی
 « پالمستون » ی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی ئینگلتزه‌دا ده‌ر ئه‌که‌ویت
 ئه‌و داوای له « نیسلرود » ی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی روسیا کرد که
 هتلی سنووری تورکیا و ئیران نوینه‌رانی روسیا و ئینگلتزه له
 ئه‌سته‌مبول به پشی مه‌وچه‌کانی « ریک که‌وتی ئه‌رزوروم » بکیشن
 و داواش له تورکیا و ^{ئیران} ~~ترکان~~ بکه‌ن که به‌مه قایل بین و یه‌کسه‌ر
 ئه‌ییت نوینه‌رانی روسیا و ئینگلتزه ده‌ست به کار بکه‌ن . (نوینه‌ره
 ئه‌وروپاییه کان کوش بو پیشنیا ده‌کانی نوینه‌ره (موسولمانه کان)
 شل بکه‌ن ، به‌لام ئه‌بی هه‌موو بریاریکی گرنگ که خویان له
 سه‌ری ریک نا‌که‌ون ئه‌وروپاییه کان بی‌بریه‌وه ، پاش ئه‌مه
 نه‌خشه‌یه‌کی مورکراو له لایه‌ن روسیا و ئینگلتزه‌وه بده‌ن به
 چوار نوینه‌ری کومینه‌که وه به‌ره‌سمی داوا ، له‌تورکیا و

پیران بکری که نه مه سنووری بریار دراوه و نه بی بیته سنووری
 به کجاری هردوو وولات و نابی دهست کاری بکری . نه کهر
 به گیک لهم دوو وولاته پی قایل نه بوو وه له نه نجام دا (زیان)
 ی به خشی به لایه که ی تر وا وولاته (نه وروپایه کان) ناماده ن
 یارمه تی (وولاته بهش خوراوه که) بده ن و پشتی بگرن ا (۱) .
 به کورنی : (پالمستون) داوای له (نیسلرود) کرد که پیویسته
 (وولاته موسولمانه کان) به پیی فرمانی وولاته نه وروپایه کان) ،
 وانا روسیاو ئینگلتره بجوولینه وه .

وهك (سیمور) بو له نده نی نووسی (نیسلرود) به پیشنهاده کانی
 (پالمستون) قایل بوو ، به لام ووتی ~~که~~ یارمه تی وولاته
 نه وروپایه کان بو (لا بهش خوراوه که) نه بی هه ر به قسه بی و
 نه گاته یارمه تی چه کدارانه . (سیمور) له (نیسلرودی) که یاند
 که مه بهستی (پالمستون) یش هه ر ته نها نه مه یه .

له کهل نه وه شدا رچه سیاسیه کان به مه هیچ نه گۆران ، مه بهست
 هه ر داگیر کردنی وولاتانی روژهلالت بوو ، وه هیچی تر . له م
 کانه دا رابه ره نایینه نه وروپایه کان ، وه به تایه تی نه مه ریکایه کان ،
 چالاکانه که و تېوونه خویان . بالویزی نه مه ریکا له نه سه مبول و
 نوینه ری وولاته که پتالیسیه کانی تریش ، وه به تایه تی ئینگلتره ،
 پشتیان نه کرتن . نه م پشت گیریهش بو به جی هینانی مه بهستی

راسته قینه‌ی سیاسی رابره‌کان بوو بو « کار گردنه سهر باری کومه لایه‌تی
 گهلانی روژه‌لات له لایهن وولا ته مزنه‌گانه‌وه ». نهو رابهرانه‌ی که
 بهره‌و روژه‌لاتی نزیك و ناوه‌راست و ناوچه‌کانی قری ناسیاو نه‌فریقا
 نه‌چوون به تاییه‌تی بو نه‌مه ناماده نه‌کران ، بو وینه که « سهر ۱۰۰ ریا »
 له لایهن نه‌مهریکاهه نیررا بو ناوچه‌ی « وورمن » ده‌وره‌ش « به‌کیتی
 تیلوکیا » ی (۱) ته‌واو کردبوو ، وه زبانی کوردی ، و زارواوه‌کانی زبانی
 تورکی نه‌زانی (۲) .

نه‌مهریکه‌کان ویستیان دوستایه‌تی له‌گه‌ل سهر و که‌کانی کوردستاندا توند
 بکه‌ن ، توانیان له‌گه‌ل « مار ئیژهان » ی سهر و کی نه‌ستووریه‌کاندا بین
 به دوست و له « ۱۸۴۳ » دا گه‌شتیکی بو نه‌مهریکه‌کانی بکه‌ن .
 زور جار کرده‌وه‌ی رابره‌ دپانه‌کان شیوه‌ی ئاژاوه‌ی وه نه‌گرت و
 نه‌بووه هوی تیک‌چوونی نه‌و دانیش‌توانه‌ی تایینان لیک جیا بوو . زور
 جاریش وای لی نه‌هات که دانیش‌توان یه‌کسهر دژی رابره‌کان نه‌وه‌ستان
 بو وینه له‌هاوینی « ۱۸۴۶ » دا کومه‌لیک له‌دانیش‌توه « هه‌لچوه‌کان »
 هیرشیان برده‌سهر مالی یه‌کیک له‌ورابره‌ نه‌مهریکانه‌و چاک
 « کوتایان » . به‌م بونه‌یه‌وه « فورۆتسۆف » نووسی « ئاژاوه‌چیه‌نی نه‌م
 رابهرانه‌ لای هه‌موو که‌س ئاشکرایه‌و هه‌رچه‌کیان به‌سهر یت

---

(۱) تیلوکیا : ووشه‌به‌کی یۆنانه‌ی theos خوا + logos زانیاری :

زانیاری به‌کی ئاینیه که به‌شیوه‌یه‌کی « علمی » له‌نایین نه‌دوئ .

(۲) د. و. مارش : یتینسیانیه‌ک له‌تیران و کوردستاندا « ۹۷ - ۹۸ » .

ناوانی خویانه . « .

رابره کان خوشیان ، وهك « س. آ. ریا » كه له جیڤار [كوردستانی
توركیا] و له « ۱۸۵۱ - ۱۸۶۵ » له « وورمن » ژبا ، مهر وه ها
« د. و. مارش » كه ده سال سهروكي رابره كانی مو-ل بوو به ناشكرا
پیان له وه نه نا كه دانیشتوانی كوردستان لی بان ناقلین ..

مارش نووسی : « دانیشتهوكان هه موو به یك دهنگ داوای بارگردنی
رابره كانیان نه كردو مهزبه ته به كیان بهم بوفه به وه دا به مدیری ناوچه ی
جیڤار (۱) » .

مهلبه نده كه ی ناوچه ی گومی « وورمن » له مهلبه ندی نه مهريكه كانی تر
گرنگتر بوو چونكه چه قی پيك گه یشته وه ی سنووری توركیا ، تیران و
روسیا بوو ، لهم روه وه سیاسی و جوغرافی ناسراوی رووس « ن. ف.
خانیكوف » كه له به هاری « ۱۸۵۲ » دا چوه نه وه ناوه ده رباره ی
چالاکی كومه له نایینه نه مهريكه كان كه پتر له ههفتا قوتا بخانه یان
كردبوه وه ناگاداری حوكومه ته كه ی خوی كرد .

لیره دا ناییت نه وه مان له بیر بچیت كه پیاوه نایینه كانی نه مهريكا .
وهك هه موو نایینه كانی جیهانی كه پیتالیزم ، نه یانویست له خهلكی
بگه به نن كه مه به ست له كردنه وه ی « قوتا بخانه » بلاو كردنه وه ی نایینی
هیساو رووناك كردنه وه ی ریگای كه له « نه زانه كانه » . ناشكراشه كه له
ژیر مه به ستی ناییندا مه به ستی سیاسی شارابوه وه ، هه ر وه ها مه به ستی

---

(۱) سه رچاوه ی پێشوو .

بنچینه بی مه سیجیه تیش که [نه گهر خرابه شیان له گهلدا کردئ توهر
چا که بیان له گهلدا بکه] تاراده به کی زور خزمه تی مه بهستی که پشـ
لیسته کانی نه کرد .

گهروکی ئینگیزی [لینچ] لهم رووه وه نووسی : « زوز له رابره
نهمریکه کان له ناوچه ی « وان » دا له ژیز سایه ی کونسولی ئینگیزی دا
نهمه سینوه و کار نه کن ، چهند جی شانازی و کامه رانیه که نهم دوو
ریک خراوه بن ده نگ پیکه وه له پئی مروقابه تی و شارستانیدا
کار نه کن « ۱ » ،

له میژوودا زور نمونه هه به کف نوپنهری دیپلوماسی وولاته کاپیتالسته
کان زور جار نه بوونه داردهستی جی به جی کردنی سیاسه تیکی چه ته
گه ری و تالان کردن له روژ هه لاتدا ، کونسولی ئینگیزی له وان
نمونه به کی راستی نهمه به . دیاره « کاری مروقابه تی و شارستانیه تی نه م
دوو ریك خراوه » هه به ناوه . بویه به کسه ر ، وه به بن چهند و چون
« لینچ » له دوواییدا نووسی : (نه وه ی که من ئی ی گه بستم کردنه
عیسای دانیشه توان مه بهستی بنچینه ی ریك خراوه نهمریکه کان به « ۲ »
نهم گهرو که ئینگیزیه چا ک تیگه بشتبوو که مه بهستی گهم ریك خراوانه
« ژیر ده ست کردنی نه وولاتانه بوو » .

بو هه مان مه به ست رابره ناینه کان هه موو جو ره « شیوه به کی زانباری

« ۱ » لینچ : گه شتیک به نهمه نستان دا ، ل . [۱۱۷] .

۲ — سه ر چاوه ی پشوو ، ل « ۱۱۹ »

شیان به کار ته هینا ، وه شا نازیشیان پتوه نه کرد .
 ثم نووسراوانه‌ی رابه‌ره ته‌مهریکه‌کان [ا . سمیت] و «ا . پیریکس»
 له تورکیا و نیران دهر باره‌ی جوغرافیائی کوودستان و هاوریکانیان
 دهر باره‌ی زمان و ره‌وشت و نه‌ریتی گه‌له‌گانی تر بلاویان نه‌کرده‌وه‌کاری
 کرده سهر خیرایی پهره‌سه‌ندنی سیاسه‌نی داگیر که‌رانه‌یان «ا»
 کومه‌له‌ تاینه‌ ته‌مهریکه‌کان نووسراو ، پمراویان به‌پترکیست زمان
 بلاو نه‌کرده‌وه وهك : عهره‌بی ، تورکی ، نه‌رمه‌نی ، وه‌ند «۲» . .
 حه‌فده چاپخانه‌بان له به‌ر ده‌ست‌دا بو ، وه‌ پرروپا گانده‌یان به
 کوردستان‌دا به‌قراوانی بلاو نه‌بوه‌وه .

نبشی [کومیته‌ی دیازی کردنی سنوور] درپژوهی کیشا ، به‌کسهر
 پاش ریک که‌وته‌که‌ی نه‌رزوروم له‌سهر ناوچه‌ی « کۆنور » رچه -
 به‌کی زورگه‌وره رووی دا . دئی کۆنور هه‌موو ناوچه‌کی که
 نبشته‌جی هوزه کوزده‌گانه‌ته‌بوایه بدرایه به‌نیران . « ده‌رویش‌پاشا»
 ی نوینهری تورکیاگوی ته‌دایه نوینه‌ره‌گانی ترو له ۱۸۴۸دا که‌وته‌خو
 ناماده کردن بو داگیر کردنی ثم ناوچه‌یه «۳» وه‌بو ته‌مه ریک که‌وته‌نیکی
 کونی نبوان تورکیا و نیرانی کرد به‌بیسانوو ، نه‌وریک که‌وته‌نی که

۱ - سه‌یری وتاره‌نیان بکه له‌روزنامه‌ی کومه‌له‌ی روزه‌لات ناسه

ته‌مهریکه‌کان دا . ب «۲» ل (۶۱ - ۱۱۹) سالی سالی ۱۸۵۱

۳ - سهر چاوه‌ی پتیشو ، ب «ا» ل . «۶۱» سالی ۱۸۴۹

«۳» تا . ح . م . ج : ل «۱۱» ، «۱۸» ، ف [۱۹۸۹] ، ل «۱۸»

بهنده کانی وهك لاستيك به ناره زوو نه كشا .

[لؤونور] جیگایه کی قیستراتیجی گرنکی هه بوو بوتور کیا ، ریگایه کی ئاسان بوو بو پهلاماردانی خوی ، وورمن ، ته وریزو شاره گه ووه کانی تری ژوو رووی روژ ناوائ ئیران «۱» . بهرئک کهوتی دهرویش پاشا له گهل مهقسود ناغای دهه بهگی کوردا نوافیان چوار له پیره ماقوله کانی سه سـنوور بهتی و گه واهیان بی بدن که له دیر زه مانه وه کژوتور هی تور کیا بوه . هر چهنده نوینه ری ئینگلیز تهی زانی نه مـهـرانه درو نه کن «۲» له گهل نه وه شدا له سه دهرویش پاشای کرده وه فاجی لی گیر کردبوو ، وه تهی نه وپست له شکره کهی له کژوتور بکیشته وه .

حوکومهتی شا که هه ستانه کانی دژی دهه به گه کانی بایه زید له ۱۸۴۸- ۱۸۵۲ دا بی هیزی کرد بزو به ناچاری به مه قایل بوو «۳» .

کومبتهی سنور به درپژایی چوار سال «۱۸۴۹- ۱۸۵۲» خهریکی کو کرده وهی زانیاری بوو بو پرشتی هلی سنوور ، به لام دهست پی کردنی شهری «قرم ۱۸۵۳- ۱۸۵۶» که ئینگلیز تیا بدا پشتگیری

«۱» نا . س . د . ر . [پیتهر بورگ] ، «۱- ۹» ، ژ (۸) . سالی ۱۸۴۸ ف «۱۲» . بهشی «۱» ، ل (۳۱۶ - ۳۱۷) .
«۲» میابنگتون : ژانی سهخت له ناو کورده کان ل (۳۵۸ - ۳۲۹) .

«۴» راستون : میژووی ئیوان ، ل [۳۲۵ - ۳۲۸ - ۳۷۸] ،

تورکیای کرد له دژی رووسیا کاری کومیته که ی وهستان
 بیرانیش له هـ را کانی گیرات [۱۸۵۶—۱۸۵۷] دلمنگلیز
 ناچاری کرد له دژی تورکیا بوهستی و پشتی رووسیا بگنیزیت
 هاتی (ی . ئی . چیریکوف) وهاوریکانی بو کوردستان بووبه هوی
 پیش خستی روژه لات ناسی رووسی دهرباره ی کورد .

تهو نو سراوانه ی نوینه ری سهر کرده ی رووسی له سهر سنوور
 (م . گه مازوف) بلاوی کرده وه دهرباره ی نه ورچی یه ی کومیته ی
 سنوور پیایدا رویشتبوو ، ههر وه ها دهرباره ی ژیان و نه ریتی
 هوزه کورده کان ، وباری سیاسی و جوگرافی کوردستان هه تا
 ئیستاش نرخیکی زانیاریان هه یه .

کار به دهستانی رووسیا به ئا گا هاتی که (شه میل) ی سهره ک
 موریده کان نه یه ویت له کهل هه ندیک له دهره به که کورده کازدا
 ریک بکه ویت . له کاتیکدا که نیشانه ی هه لکیرسانی جه نک له
 فیوانی تورکیا و رووسیا دا له ناوه راستی هـ ده ی نوزه هه مدا
 دهر که وتبوو ، خه بات دژی (شه میل) له قه فاس له لای رووسه
 کان زور گرنگ بوو . دیاره ریکه وتی (شه میل) له گهل
 سه روک هوزه کورده کان دا زیانیکی زور ته به خشی به کار به دهستانی
 رووسیا . یه کهم کهس که ^{ریک که وتی} رووسیا ی به ئاگا هینا له وه ی که
 [شه میل] خریکی ته م ^{ریک که وتی} ریکه وتیه [ن . ف خانیکوف] ی
 کونسـ ولی بوو له ته ورئز ، خانیکوف له [۱۸۵۰] دا بو

[چیریکوف] ی نووسی : شمیل له ۱۸۴۶ موه هرپکسی نزیک
 بوونه و په له کورده سونیه داغستانه کان پاشر ته « خانیکوف »
 چیریکوفی ناگادار کرد که [مورشید و موریدپکی زور له ناو کورده
 کاندا پهدا بووه وه روریان ، بو وینه ، [سید ته ها] ده هزار
 موریدی له گه له و دوستانه تیه کی هه می شه یی له گل شمیل دا هه یه .
 « چیریکوف » له وه ناگادار بوو که (شمیل) نامه و دیاری
 ناردوه بو (سید ته ها) و دهره به گی گه وری کورد [کمریم خانی
 ره واندزی] ، نوینتری (شمیل) « حسن » ناویک که ناوی خوشی
 ته نا [حاجی مورتزا] به فرمانی نه و سهری له دئی کورده گانی
 (شزو) و ناوچه ی ناوچه له دا .

په یوه ندی به گانی [شمیل] له گل سهروک هوزه کور ده کاندا
 مه ترسی خسته دلی کار به ده سیانی رووسی اووه . هه یان ویست زور چاک
 دهر باره ی [موریده کان] بزائن ، به تاییه تی که له سهره تاي شهر ی
 (قهرم) دا جولانه وه گانی شمیل ترسی نه وه ی لی نه کرا بگاته نه و دیو
 [قه قاس] « ۱ » .

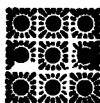
کار به ده ستانی رووسیا که خهریکی هه را بوون له گل تورکیادا ،
 به هه موو توانایانه وه هه ولیان ته دا کورده کان بکمن به دوو سنن خویان .

« ۱ » أ. ف. فادیف : قه قاس له په یوه ندیه جیهانیه کاندا [- سه ست

نووسه که ی] ل . ۰ [۲۸] .

قوانیشیان دوستابه‌نی (شه‌میل) و سه‌روکه‌ تالیقی به کورده‌ کان
 یتک بدنه‌ ن .
 مه‌ ل گیسانی شهرری (قره‌م) گرنگیکی پتری دا به باری
 دانیش‌توانی کوردستان .

کوردستان له شهرری « قرم » دا

یه کیک له نیشانه کانی شهرری (قرم) نزیکه بوونه و هی په یوه نندی
رووسیا و کورد و بهرز بوونه و هی خه بانى کوردستان بوو دژى کار به
ده ستانى تورکيا . به شیک له دهره به که کان له گهل نوینمرانى [رووسیاى
قهیسه رى] دا ریک که وتن ، هه ندیک له سهروکى کورده کان خه ریک
بوونى سوپای تورکیان به شهرری [قرم] ، (بهلقان) و نه و دیو
قهقاسه وه به هیل زانى بوده ست خستنى سهربه خوبى هه ندیک له و کوردانهش
که ناوچه که یان که وتبووه کورى چهنکه وه له ژیر پاله په ستوى تورکيا
دا ناچار کران بچنه شهروه بو پشنگیرى له شکرى عوسمانى .

نهم جوړه ریازه جیاوازانه له ناو سهروکه دهره به گه کورده کان دا به
بئى گوربى بارى شهرى « قرم » پهیدا بوو .

که له شکرى رووس بهره و ناوچه کانی ناسیاى بچوکى ژیر ده ستى
عوسمانى کشا ، وه به نایه تى که له شهرری (کیتورپوکدارین) له هی
ناغستوزى ۱۸۵۴ دا سهروکه وت سهروک کورده کان پتر هه ولیان دالى
نزیکه بکه ونه وه ، رووسه کان نه مه یان نه ویت ، وه بو به هیز کردنى
سوبا که بان گرنگیه کى زوریان نه دا به نزیکه بوونه وه له کورد . نه و
دوو له شکره سوارانه ی له کورده کانسى ژیر ده ستى رووسدا به سهرو
کردا به تى [جه غفر ناغا و نه حمده ناغا] پیک هاتبوون ده وریکى گرنگی
سیاسیان هه بوو نهم دوو له شکره که هره که بان له پهنجا سوار پیک هانبو

مهردانه له تەك لەشكری رووسدا نهجهنگان ، بۆریكهوتن له گهل كوردهكان و پروپاگاندە ناویاندا « م . ن . لوریس — مهلیكوف » كه لایان خوشهوبست بوو ، نیراو پیشنباری كرد كه سەروك هوزە . كان نزیك بخزینەوه و به دیاری و پلهی نهفسهری پیندان دهم چهور بكرین . زور له كار به دهست و نهفسه بهرزهكانی تری لهشكری قفقاسیش ئهم پیشنبارەیان پهسەند كرد دژی نهوانی كه نهیان ووت له كوردستاندا پتویسته میاسهتی (ئاگروئاسن) بهكار بهێنری ، له سهرةتای شهرردا رووسهكان كهوتنه گفتوگوه له گهل په كيك له هههه به دهسلات ترین سەروکی كوردهكاندا : (قاسم خان) فەرماندهری لهشكری رووسی له سەرسنووژی قفقاس و تورکیا جه نهپال — لیتینانت « بیوتهف » دهربارهی قاسم خان ووتی : په كيكه له سەروكه هههه مهزهنهكانی خپلهكانی ناوچهی [كارس] وه به هوی به هیزی هوزهكهی و ناوبانگی رابووردویهوه دهسلاتی نهك ههه به سە هوزهكانی دراوسی دا نهروا . بهلكو بهسەر ههههه دانیشتهوانی نهو ناوچه بهدا .

له « ۱۸۵۴ » دا له گوندی « قیزل کیلیسو » له نزیك « نهله كسندره پۆل » لوریس — مهلیكوف له گهل « قاسم خاندا پینك گهیشتن » له نه فجامدا قاسم خان بهلینی دا كه له توركهكان واز بهیخی ونهك ههه كوردهكانی ژیر دهستی ، بهلكو ههههه كوردهكانی نلوجهی « شوپاگیل » و « كاتییز مان » یش والی بكا پال بدن به رووسهوه . بهلینیشی دا كه « ۸۰۰ »

۱۰۰ « سواری کورد ناماده بکات وه ریگای هاتوچوی لهشکری
 رووس به کۆپی شهر بهاریزی ، ههروه ها به لینی تهفاییتی به کی زورو
 یارمه تی دان له کاتی هیرش بردنی لهشکری تورکدا درا به قاسم خان وه
 په یمانیشی درایه که له سوپای تورکداچی پایه په کی هه بوه بیدریتی ، وه
 » - « بین ناغای » خوا لی خوش بووی باوکی چ ده سه لاتیکی هه بوه له ناو
 کورده کان دا یو نهم بگيردریته وه « ۱ » .

به پیتی بیرورای « بیوتوف » نهم ریکه وتته له گهل قاسم خاندا
 نرخیکی زوری هه بوو ، چوتکه به هویه وه توانرا نه که هه به هیکی کم
 خا که داگیر کراوه کان بهاریزیت به لکو تاواتیان پتر بوو که سه روک
 هوزه کورده کانی تریش چاوی لی بکه ن . (بیوتوف) وونی :
 (له کاتی سه رکهرتی شهر دا کورده کان به پا کی خزمه تی ئیمپراتوریه تی
 رووس نه که ن دلسوزی نه بن) .

زوری پی نه چوو پاش ریکه ونن له گهل قاسم خان دا دانیشتوانی دئی
 (زه پچی) . (تۆبسی) ، (بهنگور) (ماورۆت » ، [ناکراک] :
 — پتویک — و زوری تر نوینه ریان نارد بو ته له کسندهره پۆل و پیشانیان دا
 که نه وایش — پشتگیری رووس نه که ن — بیوتوف ووتی که پاش
 پشتگیری قاسم خان (هه مو دانیشتوانی ناوچه کان له سه ر سنوره وه هه تا
 (کاغیزمان [دلسوزمان نه بن » ۲- .

« ۱ » سه ر چاوه ی پیشو ، ل . ۴- .

۲- سه ر چاوه ی پیشو ، ل . ۶ » .

له بهر نهمه کار به دهستانی رووس قاسم خانیان کرد به کولونفیل
له سوپای رووسدا .

بهلام قاسم خان له پهلاماردانی لهشکری تورکدا پهله ی نه کرد ،
بهلکو چاوه پئی نه کرد بزانی باری جیهان به چی نه گات . له
دوا پیدا وازی له تورک هر نه هینا ، له بهر نه وه به پئی ناموژ گاری
سهر کرده ی لهشکری رووس له قهفقاس [ن . مورافیفوف] نهم
پایه بیان لی سهندوه [۱] . بهلام هر چونیک بیت رووس به مه بهستی
خوی گه یشت ، نه ک هر کورده کانی کارس بگره کورده کانی
[بایه زید] و « وان » یش له شهردا دژی رووسیا به شداریان نه کرد (۲)
بهلام له ناوچه کانی تری کوردستاندا ، به تاییه تی له روژناویدا تورک له
وهدا سهر کهوت کهوا له کورده ناحهزه کانی قاسم خان بکات له گه ل
لهشکری تورکدا دژی رووسیا بکه ونه جه ننگه وه پهلاماری [سورمالینسکی] و
(نه خال نه لا) ی نه و دیو قهفقاس بدهن « ۳ » . کار به دهستانی رووسیا
ههولیان دا که نهم کوردانه شروالی بکه نه وه ک قاسم خان بی لایه ن بوهستن
سهر کرده ی لهشکری ناوچه ی « بهریشان » داوای له سهروک هوزه

---

۱ — سهر چاوه ی پېشوو ، ل ۳۰ — ۳۳

۲ — م . ا . توشیففسکی : شهرری تورک و رووس له و دیو قهفقاسه وه

له کوفاری (روسکه باستارینا) سالی ۱۸۸۴ . ژ (۱۰ — ۱۲)

۳

ل [۵۱۲] .

۳ — کارنسوف : دهرباره ی کورد ، ل ۳۹ .

کوردەکان کرد که بهلاماری خاکی رروسیا نه‌دهن و پشتگیری نورک نه‌کن . بو وینه : له نامه‌یه‌کدا که بۆ [یەزدان شیر] نوسرا داوای دوستابه‌تی لی کرا له‌گەڵ رروسیادا وه‌پهی ووترا : « سواره‌کانست دامرکینه‌روه و خه‌ریکی ئیشوکاری حوت به » [۱] .

بهلام کار به‌ده‌ستانی پیتربورگ ئه‌یان و بست نه‌ک کوردەکان هه‌ر بهی لایه‌ن بوه‌ستن به‌لکو یارمه‌تیشیان به‌دن . وه‌ک [دۆلگه‌روکرف] ی وه‌زیری جه‌نگی رووس بو‌فرمانده‌ی له‌شکری قه‌فاسی نووسی که (نه‌مه‌کاریکی زورگر نه‌که) وه‌به‌پهی داوا کردنی قه‌یسەر خوی(نه‌و) کاته ته‌توانین ئامانجه‌کانمان به‌په‌ینه‌دی که کوردەکان به‌کسه‌ر واز له‌ تورک به‌په‌ن وه‌یارمه‌تی له‌شکرمان به‌دن [۲] وه « مورافیوف » یه‌ش سه‌ر به‌ست کرا که گه‌وئ نه‌داته‌پاره‌و به‌هه‌ر چو‌نیک بی بگات به‌م ئامانجه . له‌گەڵ نه‌مه‌شدا سه‌ر کرده‌ی له‌شگری نه‌و دیو قه‌فاس نه‌یتوانی ته‌و هه‌له‌ی که هه‌به‌ به‌کاری به‌ینی .

له‌م کاته‌دا ، که رروسیا چاوه‌په‌ی نه‌ته‌کرد ، کورده‌کانی [به‌کاری] ، که که‌میک له‌خوار کارسه‌ وه‌به‌ناشکرا دژی زوردارانی نورک را‌په‌په‌ین ، نه‌م را‌په‌په‌ینه‌ به‌ناوی سه‌ر کرده که به‌وه‌ناسرا به‌ را‌په‌رینی [یەزدان شیر] . وه‌ک له‌وه‌په‌ش ووتمان یەزدان شیر له‌ کاتی خویدا یارمه‌تی تورکی دا دژی کوردەکانی ژێر ده‌سه‌لاتی به‌درخانسی

۱- نه‌فریانوف : کورد له‌شه‌ری رووس و تورکدا ل ۰ « ۲۴ »

۲- هه‌مان سه‌رچاوه : تینینی ژماره « ۱۶ » ، ل ۰ « ۳۰ »

باییری ، که به درخان دیل و دهر به دهر کرا سولتان یهزدان شیر ی
 کرد به قهرمان پهوای کوردستان سورکیا . بهلام که زانی مهتر سی
 جیا بوونه وهی لی نه کروی خستیه ژیر دهستی فرمانداریکی تور که وه .
 دانیشته کورده کان به تابیته لی وه بیزار بو بون که له شکری تورک زوو
 زوو نه هاته شاره کانی کوردستان وه و داوای باج و سهرا نه و نیجباری
 لی نه کردن . بهم هویه وه ناژاوه له نیوانی کورده کان و له شکری تورکدا
 همیشه له کایه دا بو ، چونکه همیشه سهربازیکی زور له گهل باج
 گره کان دا بوون « ۱ » . یهزدان شیر په یوهندی له گهل نا قایله نه رمنی ،
 ناسوری و گهله کانی تری روز هه لانی تورکیادا په یدا کرد بو .
 وهک ناگاداری مهلبهندی جهنگی له شکری رووس کرا له پا پورنی
 [دهر باره ی ناره زایی کورده کوچره کانی نیوان موسل و دیار به کرا]
 دا یهزدان شیر که بینی داوا کاری کله به دهستانی تورک سهروینی
 دیار نیه ههولی دا به ناشکرا دژی تورک بجولی ، بهلکو ناوچه ی
 کورت له زور داری تورک رزگار بکا « ۲ » .
 یهزدان شیر و هاوکاره کانی به وردی سهبری باری جهنگیان نه کرد له
 ناسیای بچو کدا بو نه وهی له به کم دهلی بی هیوونی تورکدا
 به لاماری له شکره که ی بدات .

« ۱ » ا . سافراسیان : کوردو کوردستان ، ل ، « ۶۱ »

« ۲ » نا . ح . م . ج . ت . (۱۰۸۷) ؛ ژ « ۴۷۳ » ، ل ، « ۱ »

لهشكري تورکيا له شهرى نهم ناوچه يه دا سهر نه کهوت ، ههر
 چه نده ژماره ی سهر بازی پتر بوو له گهل نه وه شـدا شهر له
 دواى شهر نه شکا ، بو وینه : ۲۷ / مایس / ۱۸۵۴ له شهرى
 دى (نیکوستى) ، ۳ حـزیران له سهر روبارى (چولوکى) ، وه
 ۱۷ تهموز له بهرزاییه کانى (چينکلدين) ی نزيك (بایه زید) دا
 شکان . به تاییه تى نهم شهرى دواييان زيانى زور دا له تورک
 چونکه ناچارى کردن ناوچه ی بایه زید که ژماره یسه کی زور
 زه خیره و تفاقى جه نکى و خوارده مه نى تیا دا بوو بده ن به
 دهسته وه و هیرش نه به نه سهر یه ريشان .

له نه نجامى ژیر که و تنه کانى ۱۸۵۴ دا لهشکرى تورک گرنگى
 کهم بوه وه ، نه مهش ههل بوو بو که له چه وساوه کانى ژیر دهسقى
 ووسمانى که سهریان بهرزکه نه وه . پاش گرتنى (بایه زید)
 سهر بازه کوردکان له لهشکرى تورک کشانه وه و ته نها نه و
 کوردانه ی تیا مایه وه که هیشتا خا که کەيان له ژیر دهسه لاتى
 تورکدا مابوو . که له ۱۸۵۴ دا پاشماوه ی لهشکره شکاوه که ی
 (وان) له لایهن رووسه وه دهر پهریزان نه و کوردانهش له
 ریزیدا دهرچوون و که رانه وه شويى خويان .

به دريژايى سالانى ۱۸۵۴ - ۱۸۵۵ زوربـه ی هيزى سوپای
 عوسمانى روژمه لاتى تورکيا له (نهرزوروم) و (گارس)
 کوپوبوه وه ، نه ویش له ۱۸۵۵ دا له لایهن رووسه وه کیرا ، له

گوردستاندا هەل پەلاماردانی لەشکری تورک بو کوردەکان پەیدا
بوو. لە راستیدا لەشکری تورک لەم ناوچانەدا بی هیز بوو و
وێ ژمارەیهکی گەمی ماپووە .

لە ١٨٥٤ دا (لوریس - مەلیلوف) نوسی : « بێروا نەکردن بە
تورک و لەشکرەکهی زور بە ئاشکرا لە ناو کوردەکاندا
دەرکەوتووە (١) .

زیادکردنی سەرانیو باج بە هوی ش — ٤ رەو و شت بە زور
زەوت کردن لە لایەن سەربازی تورکەو وای لە کورد کرد که
پتر لە عوسمانیەکان بیزاریت ، که (ئەستەمول) مەبەستەکانی
یەزدان شیری زانی ، لە فەرمانرەوایی ناوچهکانی رۆژەلاتی
تورکیا « فنیشی » کرد ، پاش ئەمە زورداری جەندرمە تورکەکان
لە کوردستاندا پتر پەرەیی سەند .

بە بیرورای (لیخوتین) : « زورداری ، بی بەزەیی و درنەدیی
(پاشا) بۆ هوی جولاندنی ئەک هەر تەنها کوردەکان ، بەلکو
ئاسوریەکانیش ـــ بویان ئاشکرا بوو فەرمانرەوایی (پاشا)
تورکەکه ـــ هخت تره لە فەرمانرەوایی کوردەکه ، ئەوانیش
جولان » .

یەزدان شیر نارەزایی دانیشتوانی بە هەل زانی و داوای راپەرینی
لە هاوکارەکانی کرد دژی تورک . ئەو ئالایەیی هەل کرتبو بە ناوی

---

(١) ئا . ح . م . ج : ب (٧) ، ژ (١) ، ف (٨٥٥) ل . (٨)

« نه هیشتی دهسه لاتی عوسمانی له ناوما ندا » له لایه ز کورده کانی
 (حه کاری) . (بوتان) ، (بوکاتا) و ناوچه کانی تری کوردستانه وه
 پشتگیری کرا ، هه روه ها ئاسوری ئهرمه نی و که له کانی روژه لاتی
 تورکیاش پشتیان گرت . یه ککرتنی که له چه وساوه کانی ژیر
 دهست عوسمانی بوه هوی دهست خستی خیرایی راپه رینه که ی
 یه زدان شیر .

له کوتایی سالی ۱۸۵۴ دا یه زدان شیر سه خوی و (۲۰۰۰)
 سواره وه هلی کوتایه سهر (بتلیس) و داگیری کرد . کار به دهستانی
 تورک لهوی به (هلی به گ) ی قایمقامیشه وه له ناوبران ،
 پاش ئه مه له شکره سی هزار که سیه که ی سولتانیان شکاندو
 به ره و (موسل) کشان . که له و کاته دا کارگهی توپ دروست
 کردنو زه خیره یه کی باشی لی بوو ، که یه زدان شیر ئه م شارهی
 گرت هیزی راپه رینه که ی پتر په ره ی سهند .

ناوچه له دوا ی ناوچه ئه که وتنه ژیر دهست سه رکرده ی
 راپه رینه که وه . زوری پی نه چوو یه زدان شیر سه رکرده یی
 له شکریکی (۳۰) هزار که سی ئه کرد . له سه ره تای ۱۸۵۵ دا
 یه زدان شیر په لاماری ناوچه ی (سیرت) ی دا . بو یارمه تی
 له شکری تورک لیره دا « که یغام پاشای » والی به غدا هات به لام به
 هه ردوکیان نه یان توانی به رکه ی له شکری یه زدان شیر بگرنو
 ئه م شاره شی گرت ئه م سه رکه وتنه بو به هوی فراوان بوونی

هه‌ستانه که و را په‌ریی یه‌ک له دواى یه‌کی هوزه کورده‌کانى تریش
ئهم را په‌رینه که به ئاشکرا دژى کار به ده‌ستانی عوسمانى بوو
له وانه‌وه هه‌تا به‌غداى گرتنه‌وه .

شورش‌گیره‌کان قه‌لاچویان خسته سوپاو کار به ده‌ستانی ناوچه
داگیر کراوه‌کانه‌وه . به‌قه‌سى « ئه‌قریانوف » ته‌ن‌ها سه‌ر کرده‌ی
سواره‌کان « ۱۶ » یان لی کوژرا « ۱ » .

له‌شکری یه‌زدان شێر هه‌ر له په‌ره‌سه‌ندنا بوو هه‌تا گه‌یشته
شه‌ست هه‌زار . وه به‌قه‌سى هه‌ندیک گه‌یشته پتر له سه‌ده‌زار
سه‌رباز . خاکیکى فراوان که‌وته ژیر ده‌سه‌لاتیه‌وه . ئهم را په‌رینه
له‌شکری تورکی به‌جوریگ بی‌هیز کرد که کار به ده‌ستانی نیم‌پرا -
توریه‌تى عوسمان ناچار بوون له ناوچه‌کانى « ئه‌لاشکیر » ،
« ئه‌رزورۆم » . « ئوچ کیلیس » ، « بایه‌زید » و هه‌تا له
کارسیشه‌وه له‌شکر بکێشه‌ود بو لیدانى یه‌زدان شێر « ۲ » .

له‌م ناوچه‌یه‌وه بو له‌شکری رووس ئاسان بوو هیرش بیات ، به
تایبه‌تى که زور جار یه‌زدان شێر هه‌ولی په‌یوه‌ندى به‌ستنى دابوو
له‌که‌ل فه‌رمانده‌رى له‌شکری رووس داواى یارمه‌تى لی کرد که

« ۱ » ئه‌قریانوف : کورد له‌شه‌ره‌کانى روومى له‌گه‌ل تورک و

تێراندا ، ل « ۱۴۰ » .

« ۲ » م . ی . ئولیشیفسکى : شه‌رى رووس و تورکی ۱۸۵۳ -

۱۸۵۴ له‌ودیو قه‌فاسه‌وه .

« پیکه وه گورز بدهن له لهشکری تورک به تاییه تی له مهلبه نه ده نگرنگه که باندرا که نمرز وروم ع .

بهلام لهم کاته دا لهشکره رووسه که یه ریفان له خاکی عوسمانی ده رچوو بو وه گمرا بوه وه سه رباز گاکانی خوی . بهم جوړه راسپارده کانی بهزدان شپږ نه که یشته جیکای خویان ، هر چه نده - هروکی کار به ده - تانی رووس له و ناوچه به دا له سه ره تایی کانونی دوهمی « ۱۸۵۵ » وه نه یزانی که له کوردستاندا جموجول پهیدا بوه له گهل نه مهشدا ههلوپستیکی ساردی گرت . هم ههلوپسته شی به هوی هاتنی زستانو نه بوونی ری هاتو چوو گرتبو . لهم کاته مهشدا سولتان توانی لهشکر یکی گه وره تر بنیخته سه ره لهشکری بهزدان شپږ ، ههروها نیمپراتوریه تی به ریتانیش که وته یارمه تی دانی لهشکری تورک .

کار به ده ستانی ټینگلیز لهم کاته دا گرنګیکی ته و اوایان نه دا به جولانه وه کانی کوردستان . داوا له سه روکه سیاسیه ټینگلیزه کانی روژه هلانی تورکیا کرا که به هه رچی جوریک یت راپه رینی کورده کان له ناو بهرن ، بو نه مهش زېږی که وته کار .

نوینه ری کونسولی ټینگلیز له موسل (راسام) ده سق کرد به گفتوگو له گهل بهزدان شپږو به گه هه ره گه وره کانی ته ردا که سه ره وکایه تی راپه رینه که بیان نه کرد . (راسام) به ناوی ناو بوی کردن له نیوانی کوردو کار به ده ستانی نهسته مولدا « چوار سه د نووره که قرؤشی دا به

یەزدان شیر (۱) :

« راسام » توانی ناکوکی بخاته ناو راپەر یوه کانه ووه له نهجامدا
چەند سەرەك هوزيك خويان له جهنگ كيشايه ووه . نهو
ئینگلیزانەي له ناوچه كانی کوری شەردا بوون یەكسەر و بە ئاشکرا
یلمەتی لەشکری عوسمانیان ئەدا دژی کوردەکان . بەم جوړه « ماك
كوهان » كه به ريكهوت « بهويدا تي بهري » سەر كرده یی لەشكره
نوپچه كە ی تورکی كرد كه دژی سپیری كوردەكان ته جهنگی « ۲ » .

لەم کاتەدا لەشکرێکی گه‌وره‌ی عوسمانی به‌ره‌و کوردستان نیرا بوو .
به‌هوی نه‌و چه‌كه‌ یی شوماره‌وه‌ كه‌ ئینگلیز دا‌بووی به‌تورك توانی
زور شارو ریگا بگ‌ری‌ت و شورشگیره‌كان به‌ره‌و شاخه‌كان تهره‌ بکا .
یەزدان شیر كه‌ له‌ قه‌لاكه‌ی خویدا بو له‌ « حه‌سراگیل » ی ناوچه
شاخاوبه‌كه‌ی جزیره‌دا چاوه‌ڕێی توانه‌وه‌ی به‌فری سەر ریگاكان بوو
كه‌ په‌لاماری لەشکری تورك بدات . كه‌ ئینگلیزه‌كان به‌مه‌یان زانی
وبستیان ته‌گه‌ره‌ی تی بده‌نو كه‌وته‌ گرتنی ریکه‌ی نا‌پاکی . یەزدان
شیریان قایل ك‌رد بو گ‌فتو گو‌ كردن له‌ گه‌ل نوینه‌ری سولتاندا بو
جی به‌جی كردنی داخوازیه‌كانی هەر چه‌نده‌ ئینگلیزه‌كانو كار به‌ده‌سته
ره‌سمیه‌ توركه‌كان به‌لینیان پی دا كه‌ زیانی پی ناگه‌یه‌فن له‌ یه‌كێك له‌

« ۱ » ته‌فریاتۆف : كورد له‌ شه‌ره‌كانی رووس له‌ گه‌ل تورك و تی‌ا‌دا

ل . « ۱۵۱ » .

« ۲ » ماك كوهان : له‌ ژیر سایه‌ماندا . به‌رگی یه‌ك ل . « ۷۸ - ۷۹ » .

کوبونهوه کانیاندا به دیل گیراو نیرزا بو نهسته مولو لهوی بهند کرا « ۱ » .
 که سهروکی راپهرینه که نهما شورشگیره کان بهرهو شاخه کان خویان
 کیشا . له زوربهی ناوچه کانی کوردستاندا دووباره نیداره ی تورک
 دامه زرایه وهو راپهرینه که کوژیزایه وه ، بهلام نهو هویانه ی که نه م
 راپهرینه ی پهیدا کرد هر مانه وه . (لیخوتین) نوی : « ناره زایی
 و کینه دژی تورکه کان له پیشدا چون بوو هر وا مایه وه . با بهزدان
 شیریش نه مایی بهلام له هه موو کانیکا له جیگای نهو به ده ها کهسی وا
 پهیدا نه یی « ۲ » .

بو نه گهتی و چاره رده شی لهو کانه دا که راپهرینه که دا نه مریزایه وه
 تازه نوینه ی بهزدان شیر (اسلۆ) ی کورد گه بیشته لای فرمانده ی
 لهشکری رووس له بهریقان و پیشیاره کانی بهزدان شیر ی پیرا گه یاند
 که لهشکری رووس هیرش بهرینه سه موش و بتلیس بو به کگرتن له
 گل راپه ربوه کاند ، فرمانده ی لهشکری رووس له زووه وه گوئی
 خوی له مه خه فاند بوو . هوی دوو دلی و هه لو بیتی [سایی] کار به ده ستانی

« ۱ » نیراهیمی سهرقه شهی ناسوری ناشکرای کرد که کونسولی نینکلین
 (به قیل بهزدان شیر ی گرت) — [نه قریانزف : کورد له شه ره کانی
 رووس له گه ل تورک و نیراندا ل . (۱۵۵) ، وه نامه ی (نیراهیم)
 بو سه ره که جهنگی رووس له ۳/مارتی ۱۸۵۵ دا .

« ۲ » لیخوتین : رووس له بهشی ئاسیای تورکیادا له ۱۸۵۴ - ۱۸۵۵
 دا ل . (۶۰) .

رووس له یارمه تی دانی راپه رښه کانی کوردا ناکوکی نیوانی سهر کرده
 جهنگی په کان بوو دهر باره ی په یوه نندی له که لیاندا «۱». فرماندوری
 له شکری په ربان (سوسلوف) و سهر تپیی مه لېه نده که ی (لیخوتین)
 که زور کاری نه کرده سهر، هیچ حزیان به دوستایه تی سهر وک هوزه
 کورده کان نه نه کرد. له راستیدا (سوسلوف) و لیخوتین نه گهره بیان
 نه دا له ههموو داواکاریه کی سهر کرده ی گشتی که داوا ی نزیک بوونه وه و
 ریکه وتنی بکر دایه له گهل کورده کانی نیمپراتوریه تی عوسمانی دا.

که کار به ده ستانی روسیا کولونیل (بارته لومی) یان نارد لای
 (سوسلوف) بو دافانی ریکایه که که کورده کان بو لای خویان
 رابکیشن بهر په رچه کی زوری درایه وه و کوسپ خرابه ریگای .
 (بارته لومی) هم هه لویسته ی والیک دایه وه که سهر کرده کانی هم
 ناوچه به چاوه ری ی نواندنی قاره مانیه تی بوون له جهنگداو له بهر نه وه
 دوستایه تیان هز لی نه نه کرد. «ههموو که سیک له له شکره که ی
 (لیخوتین) دا ناسووقی شهره ۱» له دوا ییدا «بارته لومی» به ناشکرا
 نووسی: «لیخوتین هز له شهر نه کات وه دوستایه تی به ستن له گهل
 کورده کاندا ره نکه هم ناواته ی بخانه گله وه «۲»

«۱» سهری نامه کانی جهنرال مایور سوسلوف فرماندوری له شکری
 پیاده ی قه ققاس و کولونیل (کافسان) بکه که له ۱۸۵۵ دا بو په کتریان
 نه نارد

«۲» نه قریاتوف: کورد له شهری رر سیا له گهل تورک و تیراندا ل (۴۲-۴۳)

له نه نجامی ئهم ههلوسته دا سه ر کرده ی له شکری قه قفاس نه یوانی
وهک ویستی دوستایه تی له گهل پیشهوا کورده کان دا پهیدا بکات .

له ۱۸۵۵ دا کولوفیل [خریشا - نیتسکی] به خوی و لقه که به وه به
رووباری فوراندا به ره و خوار نیرا که ناوچه کورده کانی ناوچه ی
« نه لاداغ » و گۆمی (وان) بگریت ، که له شکری تورک نه یوانی
په ی لی بگری [مه لایه زگورد) و دئی (پاتنۆس) ی گرت .
سه ری له کورده کوچه ره کانی [سه پیکى] و [حه یده رنالی] دا
گفتوگوی له گهل نه و سه روك هوزا نه دا کرد که هیشتا له شه رردا
به شداریان نه کردبوو .

له نامه (ره سمیه کان دا) ئهم که پرانه ی خریشا نیتسکی وهک **كۆ**
کرد نه وه ی زانیاری ناو نرابوو . وه به کاریکی سیاسی دائه ترا ده ر -
باره ی کورده کان . به مه قهرمانده ی له شکری رووس نه ی ویست سه روك
هوزه کورده کان رابهنیت به هانسی له شکری رووس بو ناو هوزه -
کانیان که هیشتا دژی له شکری رووس نه جوولا بوون . ئهم خویشان
دانه جهنگی و سیاسیه کاری خوی له ناو کورده کان دا کرد . [خریشا -
نیتسکی] گفتوگوی له گهل زور له سه روك هوزه کورده کان و [مار -
شه معوون] ی سه رۆکی نه ستوریه کاندایه کرد .

ئهم کارانه ی خریشا نیتسکی نه توانرا بکرینه به ردی بناغی دوستایه تی
پاشه روژی دانیشتوانی کوردستان ته گر ههلوسته کویرانه کی
(سوسلوف) و (لیخوتین) نه بویه .

کار به دهستانی عوسمانی گرنکیه کی ته وایان دا به گه پانه وهی
 [خریشا نیتسکی] وایان لیک دایه وه که مه بهستی دوستایه تی له گهل
 « عمرناغا » ی برای یهزدان شیردایه که پاش گرتنی براهی به چهند
 هزار سواریکه وه هر له شهردا ما بوه وه له ناوچه شاخویه گازدا
 دزی تورک .

حوکومه تی عوسمانی له وه نه ترسا که دووباره به یارمه تی [رووس]
 رابهرینه که به سهر و گایه تی عمرناغا پهره به نته وه ، به تاییه تی که
 ده نگیک بلا و بوه و گویا له نه نجای گه رانه که ی « خریشا نیتسکی » به
 گونده کورده کان دا [۱۵۰۰] کورد خویان بو کرده به
 سرباز « ۱ » .

کار به دهستانی رووسیا زور گوئی یان نه دایه نه وه له چا که ی خریشا
 نیتسکی دهستی خستبوون . له مهشدا راسته و خو لیخوتین و سوسلوف
 گونا هار بوون .

له سهره نای تشریف دوو هه مدا له شکری [کهرنیتسکی] له لایه ن
 سوسلوف وه نیرا و (نیلیاندرا) ی ناوچه ی گومی وان و چه نه گوندیکی
 کوردی دا گیر کرد « ۲ » . نه مهش کاریکی زور خراپی کرده سهر نه

« ۱ » ن . ن . مورافیف : شهر له و دیو نه فاسدا له ۱۸۵۵ دا ، ل

« ۲۲۳ » ب . « ۱ » .

« ۲ » لیخوتین : رووس له بهشی ئاسیای تورکیادا له ۱۸۵۴ - ۱۸۵۵

دا ل (۳۹۷ - ۳۹۴) .

دوستایه تیهی که له نیوانی لهشکری رووس له روژهلانی تورکیا و
هوزه کورده کاندا پهیدا بوو بوو . ههلوسته ناراسته کانی لیخوتین و
(سوسلرف) کهرینتسکی بوونه هوی کز کردنی نهو په یوه ندیه باشه
له نیوان رووس و دانیشتوانی کوردستاندا پهیدا بوو بوو . زور له کار
به دهستانی لهشکری رووس له قهقاس ره خه یان . له ههلوسته
ناره وایه گرت .

هر چه نده فرماندهی لهشکره که [ن . ن . موراثیوف] کرده وه کی
(کهرینتسکی) به راست زانی ، به لام له گهل نه وه شدا هیشه وهی
دوستایه تی له گهل کورده کانی رووسیا . وه به تایه تی نهو کوردانه ی
له سوپای رووسدا بوون به پیویست دانا « ۱ » بو گپه انه وهی په یوه ندی
دوستایه تی له گهل کورده کانی ژیر دهسته ی رووسدا به پیی فرمانی
(موراثیوف) لوریس — مه لیکوف یاسایه کی تایه تی دانا بو فرمان
ره وایی کردنی کورده کانی (کورنین) . له ویدا ووتی که سه ر
که وتنی تورک له سه رته ی شهردا به هوی نه وه وه بوو که توا نیان
به به لاین و خه لات کردن وا له سواره کورده کان بکه ن په لاماری خاکسی
روسیا بدهن ، به لام نهو سه ر که و تنانه ی تورک زوری نه نه خایاند
چونکه بیر دوزنایه تی له گهل تورکدا له ده میکه وه له میشکی زور به ی
کوردا چه سپ بوو بوو ، که نه مهش له پاشه روژدا بوو هوی نه وه ی که

« ۱ » نهفریانوف : کورد له شهرری روسیا له گهل تورک و

نیراندا ، ل [۵۶] .

نهك ههر [ئيجبارى] نهدهن ، بهلكو دژى ئيمپراتوريهتى عوسمانى له
كوردستاندا چه كدارانه راپه پرن .

[لورىس — مهليكوف] گرنكيه كى تهواوى سياسى دا به بوونى دوو
لق سهربازى كورد له شهردا دژى تورك . پيشنيارى كرد كه ئيداره -
يه كى تاييه تى وال له ناو كورده كاندا دابنريت كه بتوانريت له كاتى
(هاتنى خهلكى تردا به پهله فراوان بكرت .) به پى « ياسا كه »
سهروكى ته ئيداره يه نه بى فرماندهريكى رووسى وابى كه زبانه —
كانى تهم ناوچه يه بزانريت و دوو كه سيش له خانه دانه كانى « كورتين »
بينه يارمه تى — دهري (لورىس — مهليكوف) پيش — نياري كرد كه
« جه غهر ناغا » دابنريت بو ئيداره كردنى كورده كانى (سورمال) و
(شارو) ، وه نه حمده ناغا بو [كارس] و سهردار ئاباد .

بو ههر ريگ خراويك تهم ريخراوه كورد يا نه ته بوايه سهر و كيك
دابنرايه ، وه له كاتى ناكو كى پهيدا بووندا له سهر له وه رگا ، برريار -
درا كه سنوور بو له وه رگاى زستانه و هاوئيه دابنري ، ههر وه ها
دادگايهك له كانى پهيدا بوونى ههرا دا بو (حل) كردنى رچه به پى
نهريت و عاداتى كوردان ريگ بخريت . له كانى ناكو كى نيوان
كورد و نه ته وه كانى تردا كاره كه بخريته بهرده سست كار به ده ستانى
ههردوولا ، وه رچه ئايىنى و شهرعى « بدريته دهست نه و قازى بهى
دانىشتوان ههلى ته بژيرن و ميرى مووچه ي نه داتى .

به ندى نۆهمه ي « ياسا » كه ي (مهليكوف) له مانه گر نگر بوو ؛

په پسی نهم بهنده سهروکایه تی هوز به وه راست نه هانه خواره وه و نهو
 مافانه نه درا به سهروکه کان که باو ، و با پیریان هه یان بوو بهو مهرجه ی
 نهو درنده بیه له سزاداندا نه میثیت که له کانی خویدا له فرمان ره وایی
 تورک و تیران دا باو بوو « ۱ » .

له سه ندنی باجیشدا کورده کان له گهل نه نه وه کانی تری کوردستان دا
 به کسان کران .

بهم جوړه رووسه کان له دانانی « یاسای ئیداره کردنی کوردان » دا
 به پسی نه ریت و جوری ژبانی کورده کان جوولانه وه ، له هه مان گانیشدا
 وېستیان به دانانی چه ند سهروکیک به کسفر اه لایهن خو کومه ته وه
 ده سه لاتیان کهم بکه ته وه و واهه ست بکن که به سقراون به خو کومه ته وه و
 نهو پایه به یی پنی گه بشتوون له چاوی نه وانی بناسن .

به لام نهم (یاسایه) که سه ره شگری قه قلس برریاری له سهو دا
 کاری پنی نه کرا .

له ۲۵/ی تشرینی دووهمی ۱۸۵۵ دا له شکره تورکه که ی شاری
 « کارس » خوی دا به دهسته وه .

له باتی تورکیا [ولایمز] ی نوینهری شاژنی ئینگلیز له له شگری
 (نه نا دۆل) دا که له « کومیتهی سنوور » و پاراستنی کارسدا به شدار
 بوو بوو [وه سېقه] ی به دهسته وه دانی شارو قه لای [کارس] ی
 مؤر کرد .

له گهل [ولایمز] دا له کارس کولونیل نه ندازیار « لیک » ، که بیتان

(ئىزدېل] و (تۆمۈن) ، دكتور « سىندىگ » ، (چارجل) ي
دىلوماسى و چەند پياۋى گەورەى ئىنگلىزى تىرىش ھەبوو . پاش ئەمە
زورى پىچ ئەچوۋ جەنگ كوتابى ھات .

ئەو « ياسايە » ى دانرايوو كەلكىكى ئەوتوى ئەبوو بو ئەو ژمارە كوردە
كەمەى كەلەژىر دەسلانى رووسىادا بوون ، وە بو كوردەكانى تىرىش
« نەھاتە دى » .

لەكانى شەرەكانى « قىم » دا دووبارە كوردەكان فارەزايى خويان
بەرامبەر بە تۈرك پىشان دا ، ديار بوو كە نەيان ئەويست جاريكى تر لە
ژىر سابەى ئەوان دا بىمەنەو و شەريان بوبەكن . ھەر وەھا ويستىشان
بىن ھىز بوونى عوسمانى بىكەن بەھەل بو پىچاندنى - ھەر بەخويى خويان .
كار بە دەستانى رووسيا . ھەر چەندە ھەلىكى باشيان بوھەل كەونبوو
نەيان توانى كەلك لە فارەزايى كورد دۋى تۈرك وەر بگرن . نابى
ئەوشمان لە بىر بېچىت كە سەر كىردايەنى لەشكرى قەفقاس دەورىكى
ئەوتوى ئەبوو لەسەر خستى پىلانەكانى سەر كىردايەنى لەشكرى رووسيا
دا ، چونكە سەخت ترين بارى جەنگ لەسەر نىمچە دورگەى قىم و
بەرەى « دوناي » بوو پەيدا بوو بوو .

(187. — 186.)

له کوتایی سدهی نوزدهه مدا باری ئابوری تورکیا و ئیران ،
وه ههروه ها وولاته داکیر که ره کانی تری روژ هه لات به ره و
کزی نه چوو . نه مهش به هوی په ره سه ندانی دهره به گایه تی
ناوخوی وولات و دهه لات په یدا کردنی سیاسی و بازرگانی
وولاته که پیتا لیسته کانه وه بوو . پاش مور کردنی په یمانی ناشتی
[پاریس] له ۱۸۵۶ دا کار به ده ستانی ئینگلیز و یتیان نه مه به
هه ل بزائن و ریکایه کی وا بکه نه وه که ئینگلته ره بیه ستیت به
هیندستانه وه به ناو سوریا ، کوردستان و میسۆپوتامی ئیراندا
پروات .

(چټسې) سهر وگاښه تی نه و کومه له ی کرد که دروست بوو بو کو کردنه وهی زانیاری دهرباره ی دروست کردنی نه م ریگایه (۱) له نه نجامی پشکینیکې ووردا (چټسې) بوی دهر که وت که نه توانیت هیله ناسینه که دریو بکر یته وه ، به لام [لوی ناپلیون] ی نیمپراتوری فده و نسا دژی نه م پیشناره وه ستا ، چونکه نه و ریگایه به سووریه دا نه رویش که فده نسا چاوی تی بریوو

(۱) بو شاره زایی له کاره کانی (جیستی) سهیری په راوی :

(ژيانی جه نارال جیسی بکه) له له ندهن له ۱۸۸۵ دا به

بینوسی ژنو کچہ کھی چاپ کرا ل . (۱۹۶-۱۹۷) .

هر چه نده چيڻي له ۱۸۶۳ دا (امتياز) ي دروست كړدني
 هم ريكاڼي له سولتان وركړت له كهل نه وښدا حوكومه تي
 ټينگلز نه يوښت په يوه ندي له كهل فوره ښه دا له ووه پتر ښا —
 لوزيني كه به هوي شهرري قرمه وه تيك چوو وو ، له بهر نه ووه
 هم پروژهي وه ستان ، دياريشه ښي پشتكيري ټينگلز چيڻي
 نه يتواني هيچ بكت .

هويه كي ترش له لايه ن حوكومه تي ټين — گلزيه وه بوگرتي هم
 هلوښته نه وه بوو كه ټينگلته ره توركياي به په يمانكي بازارگاني
 وا به سته ووه كه كه لكيميكي باشي بوخوي تيا هه بوو . له كا تيكدا
 كه له سالي ۸۴۷ دا بايي (۵۳۱) هزار پاوه نې ته سته رليني
 كه لو په لي ټينگلزي نير ټو بو بازاري توركييا ، له ۱۸۵۳ دا
 كه يشته (۲/۵) مليون پاوه ن ، وه له ۱۸۶۰ دا كه يشته « ۵/۲ »
 مليون وله ۱۸۶۴ دا [۷/۵] مليون وه له ۱۸۶۹ دا كه يشته « ۸ » مليون
 پاوه نې ته سته رليني « ۲ » .

خرابي باري ټابووري ټمپراتوريه تي عوسماني پتر كاري كرده
 سهر كورده كان له ناوچه ي (مهر كه وهر) ي سهر سنووري نزيك

(۱) ته نها له ۱۸۷۱ دا نه نچوومه نې كشتي په رله ماني ټينگلزي
 برياري له سهر پروژه كدا ، به لام له مه پتر سهر نه كه ووت ،
 چوونكه كه له وكاته دا قه نالي (سويس) كرايه وه نير ټينگلزيش
 په وريكاڼي نه ما .

« ۲ » ج . ل . فارلي : توركياي نوې ، ل . (۱۴۹)

کومی (وورمی) .

(محمدشای قاجار) — ۱۸۳۶ - ۱۸۴۸ - فرمان رهوایی
نهم ناوچه‌یهی‌دا به‌یه‌کیک له‌هه‌ره به‌هیزترین سهر و که‌تاینیه
کوردەکان : شیخ‌ته‌ها ، که له وه‌چه‌ی خالیدی برازای (محمدەد
بوو ، وه‌دانیشتون باجیان ته‌دایه ، هه‌روه‌ها : اش خوشی به
شیخ عبدالله‌ی کوری و جی‌نیشنی ، له‌کانوونی یه‌که‌می ۱۸۷۲دا
حاجی یوسف خانی سهر‌داری وورمی و خوی داوای له‌دانیشتون
مه‌رکه‌وه‌ر کرد که به‌په‌له باج بدن به‌خه‌زینه‌ی ئیران . ته‌وان
ته‌مه‌یان رەت کرده‌وه و ووتیان که ته‌وه‌ی پیویست بوه ناردوو-
یسانه بو شیخ [عبیدالله] . ته‌وسا کار به‌ده‌ستانی ئیران بریاریان‌دا
به‌زوری هیزی چه‌ک باجیان لی‌بسه‌نن .

جاحی یوسف خان له‌شکری ناردە سهرمه‌رگه‌وه‌ر ، سهر
بازه‌کان که‌وتنه سوتاندنی گوند و مالی کوردەکان و مالاته‌کانیان
تالان کردن . که شیخ عبیدالله به‌مه‌ی زانی سوره‌کانی ناردە سهر
و شه‌ریکی قورسی له‌گه‌ل له‌شکری میریدا رووی‌دا که له‌ته‌نجا-
میدا ژماره‌یه‌کی زور له‌هه‌ردوولا کوژران « ۱ » .

(شیخ عبیدالله) که زانی مه‌رکه‌وه‌ر له‌ناوبرا داوای له‌سولتانی

---

۱ تا ۰ ح ۰ م ۰ ج : ب . « ۵ » ، ژ . [۱] ، ف « ۲ » ، ل [۴۲-۴۳]
راپورتی کونسولی روس له‌ته‌ویژ بو بالویزی روسی له‌تاران ۶/ی
کانونی دووهم ۱۸۷۳ .

تورك كړد كه يارمه تې بدات ، وه هره شېشې لې كړد كه نه كهر
 يارمه تې نه دا دږى ئيران وارا پهرينيكې تيكرابى كوردان بهر پيا
 نه كات . سهر كونسولې روسې له نازر بايجانى خواروول هم روه وه
 ووتې : (تم هره شېبه ي عبېدالله كاريكې كه وړه ي كړده سهر
 تورك ، چونكه نه يان زانې كه عبېدالله هه سته ي ئيتړ جله وي
 نا كيرېته وه (۱) .

والې نه رزوروم داواى له كونسولكه ي تورك له تاران كړد كه
 هه موو ته قه لايه ك بـ دهن بورا زى كړدنې عبېدالله له لايه نـ
 ئيرانيه كا نه وه .

پشت كرتنې شيخ عبېدالله له لايه ن تورك وه دوو هوى هه بوو :
 هوى يه كه ميان ، نه سته مول نه يتوانى چاو له هيزو ده سته لاتى شيخ
 عبېدالله بنووقينيت . نهو لاي دانېشتوانى ناوچه كانى ده وروپشتى
 پايه يه كى (پېروز) ي هه بوو ، هه روه مالې پياو ما قوولانسې
 نه سته مولېش جيكاى به نرخ بوو ، به راده يه ك وهك [نوئيكزف]
 ي كونسولې روسيا له توركيا نه لى كه عبېدالله له پښې حه جه وه
 چوو بو نه سته مول زور له وه زېره كان هاتن به پيريه وه و كورپوشيان
 يو بردو ده ستيان ماچ كړد .

هوى دوهم . توركيا ويسى پاش تيك چوونى په يوه ندى
 تووك وئيران به هوى چه ند رچه يه كى سهر سنووره وه كه لك له

---

(۱) سهر چاوه ي پېشوو ، ل . « ۴۳ » .

سەروك كوردەكان وەر بکیریت بوپالە پەستو کردنە سەر ئێران .
 ئێران ئەك هەر ناو بژی کردنی تورکیای نەویست (مالی تالان
 کراو بکیریتەووە بو شیخ عیدالله) — هەر چە نەدەش گەلی کورد —
 ستان جومە حالی باشتەر نەئەبوو — بەلکو بە پیچەوانەووە پێتر کەوتە
 تالان کردنی ناوچە کوردیەکان .

باری کوردی تورکیا لە باری کوردی ئێران هیچ باشتەر نەبوو
 زور بەی چینه کانی گەل لەسێ لاوێ ئەچەوسینراو : کار بە دەستانی
 «خویان» ، دەرە بەگە تورکەکان و ئیمپریالیستە بیگانهکان . پاشا
 کانی تورک باجی چەند سالیکیان پیشەکی وەر ئەگرت .

لە ترسی سووتاندن و تالان کردنی گوندە کوردەکان دانیشتوان
 هەولیان ئەدا بە هەرچی جوریک بیت باجیان بوک و بکەنەووە و
 بیان دەنی .

تەنھا کردەووی کار بە دەستانی عوسمانی بوو کەواي لە هەندیک
 لە کوردە کوچەرەکان کرد ، بۆ وێنە لە ناوچەیی «وان» دا — وەك
 کونسولی رو ، لە ئەرزورۆم نووسی — [جار جارە پەسەلا ماری
 دانیشتوان بدەن و تالانیان بکەن و شان بە شانی تورکەکان شت بدزن]
 لە پاش ئەمە کونسول نووسی : (کار بە دەستانی تورک بەرەسمی
 پارێزگاری گاورو کوردە نیشتەجیکانیان ئەکرد و ئەوانیش بە پێی
 یاسا باجی خویان ئەدا . ئەگەر کار بە دەستانی ئە وەندە داوای
 پارەیان نە کردایە کوردەکانیش کەمتر ، وەیان هەر هیچ دزیان

نه نه کرد «۱» .

ههروهه ها کار به دهستانی تورکیا ئیشیشیان به کورده کان نه کرد ،
به تابه تی له دروست کردنی ریڅاو بان دا که راسته و خو بو له شگری
تورک ری ئی خوش نه کرد بو کوژاندنه وهی جوولانه وه نه ته و میه کانی
گه لی کورد . بهم جوړه تورک کورده کانی ناوچه شاخاویه که ی
(ده رسیم) ی ناچار کرد که ئیش له و ریځایه دا بکهن که له نهرزنجان
هروست نه کړا بو د بار به کر «۲»

که مترین سکالا کردن زور به درندانه وهرام نه درایه وه ، بو وینه زور
چارقایمقامی ناوچه که که مافی کوشتی خه لکی نه بوو کورده کانی ژیر
دهستی [بو ته من کردن] له ژیر دارا نه کوشت «۳» .

کار به دهستانی تورک بی نه وهی کوئ بده نه هه ژاری و بی ده راهه ئی
دانیشتوانی کوردستان به هه موو جوړیک نه یان گوشین و پاره یان لن
نه سندن سهر کونسولی رووسیا له نهرزوروم « ن . ته بیرمیلهر » له شوباتی
سالی ۱۸۷۶ دا بو « پیتهر بورگی » نووسی که کار به دهستانی هوسمانی
پاره و باجیان له دانیشتوه کورده کان و گه لانی تری روژ هه تی تورکیا
نه سهند به هوی هه لگیرسانن شهروه له به لقان . له دواییدا سهر کونسول
نووسی : هه موو روژیک به ته له گرافی رهق داوای ناردنی پاره له هه لکه که

«۱» ئا . س . ر . ب . «۳۰» ژ «۵۱۷» ، ف . «۷۳۲» ، ل . «۴۰»

«۲» سهر چاوهی پقشو : ل . «۴۱»

«۳» و . م . رامزای : ده باره ی گه شتیکی دوا نزه سالی له تورکیا .

نه کڼ . باجی سالانه ی ناوچه ی نه زوروم . « ۸۰۰ — ۹۰۰ » هزار لیره ته بیت که لمه ته نها ۲۵٪ ی خرج نه کړئ بو پیو بستی ناوچه که پار « ۸۰۰ » هزار لیره نیرا بو نه ستمول و هیشتا تیر نه خوره همدواوی هی تر نه کات ، بهمه دا بومان دهر نه که ویت ژیا نی نیره چهنه پر ناسوره و بوچی خه لک نارازین « ۱ » .

دانیشتوان نیکجار به گرتنی نیجباری بوله شکری عوسمانی بیزار بو بون له زور ناوچه ی کوردستانی تورکیادا دانیشتوان نیجباری و باجی زیاده یان نه دا . تم نارهازی کوردانه گه یشته راده ی دوژمنایه تی له گل حوکومت دا . هه مان « نه بیر میلله ر » دهر باره ی جهمو جولی کورده کانی « موته کین » و « ختوم » دوا . له زور به ی ناوچه کان دا فرمان په واکان که له هه مان هوز بوون و له لایهن حوکومه ته وه دانرا بوون زور در ندانه هه ژاری و په ریشانیان بلالو نه کرده وه ، به نایه تی له ناوچه سه خته که ی دهر سیمدا کار له ته قینه وه دا بوو .

کار به ده ستانی تورک و یستیان ناوچه ی دهر سیم . که شاخه کانی له تورکی پاراستبوو ، به هه لڅه له تاندنی سه رو که دهر به که کانی وه به نایه تی « کیتولابی به گک » ی قایم مقام به ته وای بخنه ژیر رکیفی خو یانه وه « ۲ » به لام

« ۱ » قاس . د . ر : ب . « ۳۰ » ، ژ . « ۵۱۷ » ، ف . « ۷۹۱ » ،

ل : ۲ ، ۳ .

« ۲ » نه فرنویانوف : کورد له شه پی روو سیادا له تورک و ایران دا

، ل . « ۷۱ » .

کوردده کان پهلاماری دهره به گ و پیاوانی حوکومه تیشیان دا که خهریکی
باج و سهرانه کتو کړدنه وه بوون .

« نه ثریانوف » نووسی : [نه و به گانه ی بوونه پیاوی تورک ههر
که دهستان نه کرد به به جی هینانی فرمانه کانی نهسته مول به کسر له بهر
چاوی کورده کانی ژیر دهستان نه که وتن و زور جار نه کسوزران . پو
وبنه له ۱۸۷۵ دا کورده کان [گنیولا بی] به گی فایمقام و پتر له (۳۰)
خز میان کوشت [۱] .

له ۱۸۷۵ دا له دهرسیم چهند دهره به گیک کوزران که ویستیان
فرمانی سولتان به جی بهین « ۲ » .

که کار به دهستانی نهسته مول زانیان نانواښ بهمه جولانه وهی دهرسیم
دامرکینه وه وایان دهرخست که گوايه کوشتی موچه خوره تور که کان
له لایه ن کورده کانه وه « کاریکی ناو خوبی کورده کانه « ۳ » .

نهسته مول بو کوزانه وهی هه مو را پهرینیک له کوردستان دا [نیسماعیل -
حقق پاشا] ی والی کوردستانی تهرخان نه کرد . ههر نه و بوو که له
جولانه وه کانی بۆتان ، جهزیره و هه کاری دا در نه دانه . نه لاجوی خهلکی
کرد که له نه نجامدا زور بهی دانیش تهران ناچار نه بوون له شاخه کان دا
خویان بشارنه وه .

« ۱ » هه مان سهر چاوه ی پیشو : ل . « ۱۶۰ »

« ۲ » سهر چاوه ی پیشو : ل . [۷۲] .

« ۳ » سهر چاوه ی پیشو : ل . « ۸۱ »

چاره رهشی چینه کانی کوردستان هر نه‌وه نه‌بوو که بو‌بوون به دار ده‌ستی دهره‌به‌گه‌گانی کورد و ئیران . به‌لکو هیئی ئینگلتراش بوون که نه‌یویست خوی له‌روژه‌لانی نزیك و ناوه‌راستدا بچه‌سپینی .

نهمه به‌ناشکرا له‌کاروباری کومیتهی «ریکخستنی سنووری تورکیا و ئیران» دا دهرکه‌وت که له‌پاش شهرری قهرم هه‌لی دایه‌وه . له‌ ۱۸۶۵ دا نهم کومیتیه له‌دافانی سنوور بو‌وه و نه‌وزه‌ویانه‌ی زیك خست که‌تورک و ئیران له‌سه‌ری ناریک بوون . پاش ماوه‌به‌ک له‌چاپخانه‌کانی ئینگلتره و رووشیادا نه‌خشه‌یه‌کیان نا‌ماده کرد بوریکخستنی ته‌واوی (۲۰—۳۰) میل سه‌ر سنوور . نهم نه‌خشه‌یه که به‌پیوانه‌ی یه‌ک گرئ بو‌یه‌ک میلی جو‌گرافی بوو ناو‌نرا نه‌خشهی «چون یه‌ک» .

(چون یه‌ک) خرایه به‌ر ده‌ست حوکومه‌ته په‌یوه‌نداره‌کان بو‌بریار له‌سه‌ر دانی . له‌سه‌ر داوا کردنی ولاته‌مه‌زنه‌کان له‌ ۱۸۶۹ دا له‌لایسن تورکیا و ئیرانه‌وه په‌یمانیک مورکرا که دوخی سنووری ئیستا‌چونه‌هه‌تا به‌ته‌واوی ریک نه‌خرئ هه‌ز به‌و جو‌ره بمینیه‌وه «۱» . سولتانی عوسمانی نه‌یویست هه‌میشه ته‌گه‌ره بخاته ریکخستنی ته‌واوی سنوره‌وه . به‌لام پاش گیرمه و کیشه‌یه‌کی زور کار به‌ده‌ستانی تورکیا قایل بوون که کومیتیه‌یه‌کی تازه‌ی جیهانی بچیه‌ته‌وه ناو‌چانه‌ی سه‌ر سنوور که له‌سه‌ری ناریکن . له‌م کومیتیه‌به‌دا بیجکه له‌تورکیا و ئیران [که میلی] ی کونسولی ئینگلیز له‌به‌غدا «زیلینوی» ی نویسنه‌ری

جه نگی [۱] رووسیا له نهسته مول به شدار بوون .

نهم کومیتیه به جیاوازی له وهی پیش و نه وه بوو که له مه یان دا ئینگلته را
پشتی هه موو پیشیارو بیانوویه کی تورکیای نه گرت . نه مهش بو نه وه بو
که درز بخاته په یوه نندی نیوانی تورکیا و ئیران که کونه
دوژمن بوون .

په شتگیری ئینگلته را بو تورکیا هه ر له سنووریکی دیپلوماسی و گورینه -
وهی نامه له نیوان له ندهن و پیتهر بورگ و له نا کوکی سهر سنوور
دوان دا نه بوو به لکو پارمه تیه کی [مادی] یش نه درا به تورکیا .
نهمه له کاتیکدا که نویته رانی تینگلیز وایان پیشان نه دا که نه یانه وهی
ناژاوه گانی نیوان تورکیا و ئیران نه هیلن .

له شکری سولتان به چه کی ئینگلیزی پې چه ک کرا ، زه خیره و جبه -
خانه ی درابه ، نه فسه ره ئینگلیزه کان مه شقیان په سهر بازی تورک نه کرد
زوریشیان راسته و خو سهر کردایه نی له شکریان نه کرد ، به تاییه نی هی
نه و به شانیه کی به کویرایی چاوی دوژمن دا گیر کرا بوون و هیشتا له
گهل ئیران دا له سهری ریک نه که وتبوون .

نهم جوړه سیاسته له شویته گانی تریشدا به کار نه هینرا ، بو وینه له ناوچه ی
[کوئور] دا که بو یوه به ردی بناغی نا کوکی ه کومیتیه ی سهر —
سنوور ، که تورکیا له ۱۸۴۸ دا به ناروا هم ناوچه یی دا گیر کرد ،

---

(۱) مه به ست له [نویته ری جه نگی] نه وسای به شی جه نگی بالویزخانه

کا نی رووسیا بوو له وولاتانی تر دا .

هەرچه نده پاش کوژاندنه وهی ئاژاوه تیابدا له شکره که ی کیشا به وه
له گهل نه وه شدا هەر به مالی خوی دانه نا بئ نه وهی گوی بداته [ههرا
ههراي] ئیران و وولانه کانی تر .

که له پاش شهری قهرم دووباره [کومبتهی سهر سنوور] له ۱۸۶۲دا
که وته وه کار ، کار به ده - تانی عوسمانی بازوویان لی هه مالی و دووباره
ناوچهی « کۆتوریان » دا گیر کرده وه له ژێر سهرکردایه تی مایووی
ئینگلیزی [فريدريك ميلينکين] دا که له له شکری عوسمانیدا له ژێر
ناوی عوسمان سه یف به - گه - ئیعی نه کرد . وه ک ميلينکين له باد —
داشته که بدا نووسی : (هوی نه م داگیر کردنه هیشه ته وهی نه م نا وچه
گرنگه ی سهر سنووری تورکیا و ئیران بوله ژیر ده سه - لاتی تورکیادا له
کاتی تیک چوونی په یوه ندی له نیوان نه م ولانانه دا ، دیاره نه م داگیر
کردنه په یوه ندی نیوان تورکیا و ئیرانی تیک دا ، به مهش ناواتی ئینگلیزه
کان هاته دی که به قسه نه یا نویست نا کوکی نیوان تورکیا و ئیران
نه هیلن وله را سه - تیدا هه لیان نه دا تیزتری بکه ن بو نه وهی به هویه وه
بتوانن ده س بکیشه کاروباری ناوخوی ولانانی روژ هه لانه وه و ده سه -
لاتیان به سه را بکیشن .

بئ گومان روسیای قه یسه ه ریش زور گوئی نه نه دایه چا که ی که لانی
ناسیا . نوینه رانی نه ویش هه ره وه ئینگلیزه کان کومبتهی سهر سنوور -
یان به هه له نه زانی بو کو کردنه وهی زانیاری ده ربارری نه م ولانانه ، له
کو بوونه وه کانی کومبته دا روسیا پشتی نوینه رانی ئیرانی نه گرت بوده ست

خستی داوا کار به کانی ، نه مه شی بو هینانه دی ناوانه کانی خوی نه کرد له
روژ هه لات دا .

نوبه رانی کومبته که له هه موو شتی که که مقرر گوئی یان نه دایه چاکه و
داخوازی گه لانی نیمپرانوری به تی عوسمانی و ئیران وه تابه تی گه وئی یان
نه نه دایه کورده کان .

هه دوو ریکه و ته کانی نه زور و م [۱۸۲۳ ، ۱۸۴۷] به ههچ جوریک
گوئی یان نه دایه داخوازی و پیوستی هوزه کورده کان که زور بهی
دانیشتهانی سه سهووری ئیران و تورکیا بوون . تهو بهندی ریکه و ته تی
که بررباری دا بوو هوزه کوچره کورده کان له لایه که جیکیر بینو
یکه نه وولاتی خویان جی به جی نه کراو گه رمیان و کویستانی خویان هه
نه کرد . کورده کان نه یان نه ویست واز له و ره وشت و خووه بهینن که
سه ده های ساله له باوو باپیریانه وه بویان مابوه وه ، وه نه شیان نه ویست به
ههچ لایه که وه خویان به سته وه زور جاریش بهم هوپه وه ناچار نه بوون
ده ست بده نه چه ک .

ده و باره ی باری کوردستان پاش ریکه و ته تی سهوور جوگرافیاناسی به ناو
بانگی رووس [م . ی . ئینیکوف] نوس : چا که و داخوازی وولاته
ئاسیایه کان له پسه کانی کومبته ی سه سهووردا نه که وته دوا ی هه موو
شتیکه وه ، هه موو ناوانی ئینگیزه ته وه بو که تورکیا له سه حسابی ئیران
وولاته که ی فراوان بکات ، ئیرایش رووسی له ئینگیز پتی باشتربوو .
له دوایدا ئینگیز چونی ویست و ابو : زور بهی زه وپه به پسته کانی دۆلی

دیجله و شوینه ستراتیویه کانی وهك کوتور و قزله بات و ۰۰۰ هـ.د، له
 ژیر دهسلانی تورکیادا مانه وه . زور کهم پرس به کورده کان نه کرا ،
 تورکیا خوی بلاوی نه کرده وه که گوايه فلانه هوزی کورد هی
 تورکیا به وه زور جاریش نهم قسه به نه بوو به یاسا . نهمهش نه بوو هوی
 ناژاوه و نا کوکی له سه ر سنووری تورکیا و ئیران . دووباره له —
 ۱۸۷۵ دا تورکیا به یارمه تی ههمان نوینه رانی ئینگلیزو رووسیا « کهمیل »
 و « زیماقی » ^{له} ههولی گورینی سنووری دایه وه ، بهلام نهم کومبته بهش
 وهك نهوانی پیشوی نهیتوانی چاری نه و نا کوکیه بکا که کورده کان له
 ههموان پتر مافیان به سه ره وه هه بوو . وه نهیا نویت له ژیر دهسلانی
 ههمیشه یی تورک و ئیران دا رزگاریان بیس . نهم رنجه بهش وا دیار بوو که
 درېزه نه کیشی چونکه ئینگلیزه کان ته که ره یان نه خسته گنپرا نه وه ی
 [کهرمیانه کان] دۆلی دیجله بو کورده کان ، نهمهش چونکه نه یان
 نه ویست ئیرانه کان دهستیان ییگا ته نهم ناوچه یی « ۱ » .

[فینیوکوف] له ۶ / نیسانی ۱۸۷۷ دا له کوبونه وهی « ریکخراوی -
 جوگرافی رووسیا » ووتاریکی ده باره ی مهسهله ی کورد له په یوه ندیه
 جیهانه کان دا خوینده وه و تاییدا ووتی (له بهر نه وه ی ئینگلنه را ئیرانی به
 جیگیری رووسیا دانه ا وستی دهسلانی ئیران له دهووری دیجله و

---

(۱) م. فینیوکوف : ده باره ی نا کوکیه جیهانه کان له ناس-یادا « گو فاری

رووسکی . فینستیک بورگی ۱۲۸ ، ژماره ۳ — ۴ ، ل . ۰ (۵۲۲،۵۲۱)

سالی ۱۸۷۷ .

فورات دا نه هيليت ، بهمهش خاکی کوردان به جوربك دابهش بسکا که بهرهمی دهسه لانی ئیران لهو ناوه دا بیرئ . نهمه بوو سیاسه تی ئینگلیز بئ گومان نهمهش نه بوو هوی گرنگ کردنی (مهسه لهی کوردستان) و کردنی به بهشیک له مهسه له کانی روژه لات « ۱ » .

بهلام هر ناویکیان لهم « مهسه له » یه بنایه ههموو چاره رهشی و نهگهتی همر بوو سهرشانی که له چهوساوه کان بوو .

له راستی دا کورده کان له ههموان پتر نه چهوسینرانه وه له لایهن تورک و ئیران و « ولاته به شداره کان » ی تره وه ، همر چهنده همر به کیک لهم وولاتانه به ناوی (چا که و داخوازی دانیشه وانه وه) ههولی نه دا زیاتر جیگهی خوی قایم بکات . نوینه ری هم وولاتانه ، شیخ و دهره بهگ و سهره ک هوزه کورده کانیان ته کپی و ناژاوه یان نه نایه وه ، له مهشدا ههر کورده کانی تیا نه چوو ، که بئ نهمهش ژبانیان پر ناسور بوو .

ئینگلیزه کان وستیان هه له مه وه رگرن بو قایم کردنی جی خویان له تورکیادا . کونسولی رووسیا له ههرزوروم [نه بیر میلنه ر] لهم باره . یه وه بو [ئیگنا توف] ی بالویزی رووسی له نهسته موئل نوی : (له مهسه لهی کوردا دهری ههره گرنگ ئینگلیز نهینویی نهک تورک کونسولی ئینگلیز زور به ووردی نه و راپورتهی ناماده کردوه که مهتا ههتا به رگری کورده کان له ناو بهریت ههر بو نهمهش ناوی کورده (ترسنا که کان) نه دریت به

« ۱ » کورد و مهسه لهی کوردستان ، له گوشاری [سهیستدیک ف

کنیکاخ] بهرگی بهک ژماره دوو ، ل . « ۱۰ ، ۹ » سالی ۱۸۷۷

(د. بیلوت) ی کونسولی نینگلیز له نهسته مول و نه ویش له کوردستان
دهریان نه پیری — فی (۱) .

له گهل نه وه شدا (بن شوان) کردنی هوزه کورده کان به دهر به دهر
کردنی سهر و که کانیاں که تورکیا به پیی فرمانی نینگلیز به جی ئه هینا
هیچ مه به سته کانی نه سته مول و له نده نی به جی نه هینا و کوردستانی « هیمن »
نه کرده وه .

له وه سیه کانی سالانی ۱۸۶۰ — ۱۸۷۰ ئ گهر و که کان دا زور پاسی
راپورین و ههستانی کورده کانی سهر سنوور نه گریت دژی کار به دهرستان
له در نده تی له شگری تورک نه دوین که بن نه وه ی گوی بده نه « گونا هباری »
به ریژ دئی کورده کانیاں کاوول نه کرد .

باسی چهند نمونه یه که بن : له ۱۸۷۰ دا کار به دهرستانی تورک بریاریان
داربگای کورده جه لالی په کان له ناوچه ی [ناواچیک] و « ما کین » .
وه که له خاکن ئیراندا به گهرمیانی خویان بکن بوخاکی تورکیا ، وه
داوایان له ئیران کرد که ریگایان لی بگریت و نه هیلی سنوور بیرن ،
به لام وه کونسولی تورکیا له ته وریژ لای کونسولی رووسیا ههر له و
شاره دا سکالای کردبو ، کار به دهرستانی ئیران هیچ گوئیان نه دایه نه وه و
و « ۲ » وه جار ان کورده کان له گهرمیانی خویان دا له خاکی عوسمانیدا

---

(۱) ناسدور : (۳۰) ژ (۵۱۷) ، ف . « ۷۳۲ » . ل .

(۴۶ . ۴۵) .

۲- تاج م . ج : ب . « ۵۰ » ، ف . « ۲۶۰۲ » ، ل « ۴ » سال ۱۸۷۲

مهر و مالانتيان نه له وهران .

کار به دهستانی عوسمانی لهشکریان برده سهر سنوور که نه هیان جه لاله
کان بجولین که به ریگای کوچی ناسایی خویان دا نه گهران ، له نه نجامدا
لهشکری عوسمانی و کورده کوچره کان دایان به به کدا و له هـ هـ ردوولا
کوشتار یکی زور کرا .

له لایه کی تره وه له هاوینی ۱۸۷۲ دا کار به دهستانی ایران به چک پشوازی
هوزی جافیان کرد که [ریگای هاتنه ایران نادرئ) وریـ کای
کویستانی ده ها ـ الهیان لن برین ، له نه نجامدا له نیرانه کان و
به تابه تی له کورده کان ژماره به کی زور کوژرا « ۱ »

شتیکی تریش : سهر کرده ی سهر سنوری ناوچه ی « ما کو » ته ی دور
پاشا خان ناگسادی تارانی کرد که تورک لهشکری ناماده کرده دژی
کورده راهریوه گانی (عوسمان ساللا] ، سهربازو پیاوانی مؤته سهریفی
بایه زید محمد شفیق پاشا و به توپ و مه تره لوز بهر بوونه نه م هرزه کوچره و
تالان و ویرانیان کردن ، ههر وه ها هوزی (دیزه چ) ی ههره بیشیان
له ناودا بوو نه و انیشیان نه لاجو کرد . وه ک محمد شفیق پاشای موته سهریف
روونی کرده وه (له گانی راوانانی کورده کوچره کان دا به هه لهو به هو ی
« تاریکی به وه » دئی « ناوچیک » ی سهر — نووری نیرانی
ویران کرد (۲)

« ۱ » سهر چاوه ی پشو ، ل . « ۶ » .

(۲) نامه د : ر : ژ . « ۸ » ، ف . « ۳۳ » ، ل . « ۹۶ — ۹۸ » .

به هوی نهم کارانهی توررکیاوه باری سهر سنور پتر ئالوزاو ،
 کوردی هوزی (ئایریجلو) ش ئاماده بوو دژی کاربه دهستانی
 تورکیا بیزوی نه گهر له شکری تورکیا به زور جمله وی نه کرتایه .
 له ناوه راستی سالانی (۷۰) ی سه دهی نوزده هه مدا هه لویستی
 ئینگلته را له مه سه له ی سهر سنووری ئیران و تورکیادا به هوی
 باری جیهانه وه گۆپا ، راپه رینه که ی شو باتی ۱۸۷۵ ی
 (بۆسته نه) و (گیرتسۆن) دژی تورکیا که له سلاقیه کانی نیمچه
 دوور که ی به لقانی ووریا کرده وه ؛ شه پری (سیرپ) و شاخی
 رهش ، هه لکیرساو به یارمه تی رووسیا خویان ئاماده کرد که
 چالا کانه په لاماری ئیمپراتوریه تی عوسمانی بدهن .

ئینگلیزه کان که نه یانویست به هه موو توانا یه کیانه وه رووسیا
 بی هیز بکه ن ، بویه ویستیان یارمه تی تورکیا بدهن وه به ریه که
 دژی رووسیا پیک بهینن که ئیران و نه فغانستانی تیدا به شدار بی ،
 لهم کاته شدا زور نوینه ری تورک که یشتبونه (کامبول) که وا له
 (نه میر شیر علی) بکه ن بیته په یمان به سقی تورکیا و ئینگلته ره (۱) .
 له بهر نه مه له کو بوونه وه کانی کومیته ی سهر سنووردا ئینگلته را
 بیر و رای خوی ده رباره ی داواکاری و پیشنیاره کانی ئیران گۆپی .
 (زیلین) نوینه ری رووسیا له کومیته که دا بو بالویزی رووسی له

---

(۱) ل . ن . سو بۆلیف : لاپه ریه که له میژووی مه سه له کانی

روژه ه لات ب . (۱) ، ل . (۷) .

تاران نووسی «له بهر نه وهی نیستا ئینگلته را نه یه وی تورکیا و
ئیران لک نزیك بنه وه بو نه وهی به کاریان بهی دژی رووسیا
نه یه وی به زووترین کات نا کوکیه کانی سهر سنوور بهرته وه .

له گهل نه وه شدا ئینگلیز ههر نه یویست ناوچه ستراتیژی به که ی
(کۆتۆر) ده ست تورکیا بکه ویت و نه مهش نه بوه هوی
ریک نه که وتن له گهل ئیراندا . به پیی بیرو رای (زیلینی)
رووسیا پیویسته «به ره قی بچولسته وه بو جی به جی کردنی
به نده کانی یاسا (۱) . و پیویسته به هه موو توانا وه هه ول بدیریت
ناوچه ی کۆتۆری داگیر کرا و له لایهن تورکیا وه بدیرته وه به
ئیران .

به م جوړه مه سه له ی کۆتۆر گرنگی ته واوی وه رگرت و له
لایهن مایور (بارته لیموی) یه وه خرایه بهر دم نه لکسه نده ی
دوهم (۲) ، یو سه یر کردن . به پیی راپورته کانی (زیلینی) .
(بارته لیموس) دژی بریاری ئینگلته را وه ستا که کۆتۆر بو
تورکیا بمینسته وه به رامبه ر به وهی ناوچه ی «موحه — ۴۴ ره» و
«ناودرگه ی فارسی» بدری به ئیران ، نه مه ی وا لیک دایه وه که
ئینگلیز نه یه وی بروای ئیران به رامبه ر رووسیا نه هیل و هه لویت

«۱» نا . س . د . ر . : [پیتهر بورک] ، ۱ - ۹ ، ژ . «۸» ف

«۳۳» ل . «۱۴۶ - ۱۵۱» سالی ۱۸۷۴ .

«۲» ئیمپراتوری رووسیا «۱۸۱۸ - ۱۸۸۱» .

سیاسی و جه‌نکی نیم‌پراتوریه‌تی رووسیا له قه‌فاس لاواز بکا .
« به‌رت‌ه‌لیموس » یش هه‌ر وه‌ك « ژیلینی » به‌ پیویستی زانی که
کۆتۆر بد‌ریت‌ه‌وه به‌ ئێران .

قه‌یس‌ه‌ر بریاری له‌ سه‌ه‌رداو « ۱ » به‌ نوینه‌ری رووسه‌—یای له
کومیت‌ه‌ی سنۆر راگه‌یانده‌ که هه‌ولی به‌جی هینانی نه‌وه‌ بدات .
به‌م جوړه‌ نه‌م قیل و خو‌پیشانده‌نی ئینگلیزه‌ری نه‌گرت و
ئێران که‌وته‌ داواکردنی ده‌رچوونی له‌شکری تورک له‌ کۆتۆر و
گیزانده‌وه‌ی بوژیر ده‌سه‌لاتی ئێران . نه‌وسا کاربه‌ده‌ستانی
سولتانی عوسمانی زور به‌ چالاکی که‌وتنه‌ هانده‌انی کورده‌کانی
سه‌ر سنۆر بۆ په‌لاماردانی خاکی ئێران ، له‌ نه‌نجامدا له
ئاگستوسی ۱۸۷۶ دا حه‌وت هه‌زار چه‌کداری کوردی تورکیا
په‌لاماری دئی « شنۆ » ی ئێرانیان داو تالانیان کرد « ۲ » .
کومه‌له‌ کوردیکی تر له‌ کۆتۆره‌وه په‌لاماری ناوچه‌ی « خۆ » ی
داو نه‌ویشی تالان کرد « ۳ » .

تورکیا گوئی نه‌دایه‌ ناره‌زایی ئێران سزای تاوانباره‌کانی نه‌داو
زیانه‌کانی بو ئێران نه‌بژارد بگره‌ هیشتا نه‌و داوای حه‌قی خوی

« ۱ » سه‌رچاوه‌ی پیشو ، ل . « ۱۷۱ - ۱۷۲ » .

« ۲ » سه‌رچاوه‌ی پیشو : ۱۸۷۶ ، ف « ۲۳ » ، ل « ۲ » .

« ۳ » سه‌رچاوه‌ی پیشو ، ل . « ۵ - ۶ » .

ته كرد (۱) .

مه ترسي كه و تنه وه باري سه رسنور ، بهم جوړه تيران ناچار
بوو رابهري تايه تي بنيري بوروسياو نينگلته را كه تكايان لي بكا
مه سه له ي سه رسنور جي به جي بكن ، هه روه ها تيران له م
كاته دا له شكري زوري ناره سه رسنور و له كو بونه وه ي سه ركه
له شكره كاندا باسي په لامارداني فـ راوانيان كرد دژي
له شكره كانني عوسمانني « ۲ » .

تيك چووني په يوه ندي توركي او روسيا بوو كه واي له تيران
كرد هم هه لويسته سه ختانه بگري دژي توركي . هه لگيرساندني
شهر له نيوان رووسياو توركيادا زور نزيك بو بوه وه . رووسيا
ته يويست وال ته تيرانيش بكت كه به شداري تيدا بكت .

له ۱۸۷۶ دا « نېگناتيښ » ي بالويزي رووسيا له نهسته مبول بو
پايته ختي نوسي : « تيران ته يه وي ناكوكي توركي او روسيا به
ههل بزاني و حسابي خوي له بهل توركيادا راست بكانه وه « ۳ » .
ديپلوماسيه تي توركي نه ي هيشته هم ريك كه و تنه بيو به ره سمی
به آرائني راگه ياند كه به ژووترين كات هه موو ناكوكي و هوكانی

---

(۱) سه رچاوه ي پيشو ل . (۸ ، ۹) .

« ۲ » سه رچاوه ي پيشو ، ل . « ۴۲ » .

« ۳ » سه رچاوه ي پيشو : ته لكرامي نېگناتيښ له ۱۱ ي كانوني

په كه م ۱۸۷۶ دا .

له نیوان تورکیا و ئیران دا جی به جی بکری • تورکیا به خورایی
 نه ترسا که ئیران و رووسیا بهک بگرن چونکه رووسیا ئارمیزی ریک
 کهوتنی نه بوو له گهل لهشکره لاوزه کهی ئیران دا که چاوه پئی یار -
 مه نیه کی نهوتوی لی نه نه کرا . له هه مان کات دا به ش دار بوونی ئیران
 له شهر دا هه لی نه خسته ده ست به ریتانیاوه که خوی له کار و بـلری
 ناوه وهی ئیران هه لئوریتی • چونکه له (پیتر بورگ) بقیان ئاشکرا
 بوو که بالویزی ئیران له به خدا به پئی هه ره شه کردنی (وولنس) ی
 دیپلوما سی ئینگلیز له تاران کی باندوه که نه گهر بیتو ئیران له گهل
 رووسیا دا بیست به بهک دژی تورکیا نه و سا به ریتانیا جهنگ به رهپا
 نه کات دژی ئیران « ۱ » .

قه یسه ری رووسیا زباتر نه ی و بست ئیران بی لایه ن بوه س ق وهک له
 شهر دا به شدار بیت ، له بهر نه وه زوری پئی نه چوو له پاش ده ست پی
 کردنی جهنگ له گهل تورکیا دا له ۱۲ نیسانی ۱۸۷۷ دا بالویزی
 رووسیا له تاران « زینو فیف » له مایی ۱۸۷۷ دا ئاگاداری شا و
 وه زیره کانی کرد که هیشتا کانی نه وه نه ها توه لهشکری ئیران ام شهره دا
 به شدار بی « ۲ » .

له بهر راپه رینه بی ووجا نه کانی که لانی بهلقان و تیک چوونی په یوه ندی

« ۱ » سه ر چاوه ی پيشوو .

« ۲ » سه ر چاوه ی پيشو ، لاپه ره ۱۱۶ - ۱۱۹ . ته له گرامی (گهر -

چاکوف بوزینو فیف) له ۱۴ ی مایی ۱۸۷۷ دا •

نیوان تورکیا و روسیا و ایران کار به دهستانی تورکیا نه بیان
 نهویرا وهك جاران درندانه قهلاچوی کورده کان بکمن له جوولانه وهی
 رزگاریان دا . وه له لایه کی تریشه وه نه یانویست وه کو قوچی قوربانسی
 به کاریان بهینن له کاتی هه لگی ساندنی شهردا ، هه ر وه ها له باری
 نیستای تورکیادا نیمه پراتوریه تی عوسمانی نه یوانی پاله به سـنو
 بخاته سه ر ایران که داوا کاریه کانی [شیخ عبیدالله] جی به جی
 بکات .

شهرری تورکیاو رووسیای

« ۱۸۷۷ — ۱۸۷۸ »

و باری کورده‌گان.

له سهره‌تای شهرری « ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ » دا کاربه‌دهه — تانی تورکیا داوایان له گه‌وره‌ترین سهروک هوزو پیاوه سیاسیه کورده‌گان کرد که بشتی تورکیا بگرن. له پیش هه‌مو که سیکدا (شیخ عبیدالله) به هاواره وه هات و له (حه‌کاربه‌وه) به سئ — سهد سواره وه به‌ره و ژوور کشا. توانیشی چهند سهره‌ک هوزو دهره‌به‌گی روژ — هه‌لانی تورکیا له گه‌ل خویدا بخاته جه‌نگه‌وه. نه‌وانه به هیوای ده‌ست که وتی تالانی له جه‌نگدا نه‌مه‌یان کرد. له‌مه‌شدا ئینگلیزه‌گان ده‌ستیکی بالایان هه‌بوو که چهند پیشه‌وايه کی کوردیان « کپی » (۱).

له هه‌مان کاتیشدا هوزه‌گانی (ده‌رسیم)، کورده‌گانی ناوچه‌ی (کارس) و چهند هوزیکی تر قایل نه‌بوون له به‌ر خاتری عوسمانیه‌گان بکه‌ونه شه‌ره وه.

بو وینه که کورده‌گانی (ده‌رسیم) بینیان له‌شکری تورک له‌وئ نه‌ماوه و به‌ره و کۆپی جه‌نگ رویشته ده‌ستیان کرد به‌کاول کردنی سهربازگاگانیان و « به‌تیلا نه‌و کار به‌ده‌سته تورکانه‌یان راونا که هاتبون سهربازیان لی بگرن وه زور به‌توندی بریاری نه‌دانی ئیجباری و

---

(۱) نه‌هریانوف: کورد له‌شهری رووسو تورک و تیراندا. ل (۹۲ - ۹۳)

سەربازیان دا « (۱) » .

هەندیک لە بەگە گەورەکان رابەری خویان ناردە لای ئەو دیپلوماسیە
رووسیایە خەریکی بەجی هێشتی تورکیا بون بە هوی شەپ
هەلگیرساندنەو وە ئاگاداریان کردن کە ئامادەن بشتگیری روسیا بکەن .
لە تشرینی دووھەمی ۱۸۷۶ دا ، وانا پیش دەست پێ کردنی شەپ
« ئیگناتیف » ی بالویزی روسیا لە ئەستەمبول داوای لە کاربەدەستانی
قەفقاس کرد کە لە گەل کوردەکاندا پەیمان بیهستن بۆ ئەوێ بە بی
لایەنی بیان هیڵانەو و گۆی ئەدەتە فەرمان رەوا تورکەکان لە ناوباندا
وێ هەر وەها بە گۆی ئینگلیزەکانیش نەکەن . وە « ئیگناتیف »
ووتی : بوی ئاشکرا بوو کە سەرۆک کوردەکان پەیمانیان داووە بە
کاربەدەستانی تورک کە بە لەشکرێکی شەست هەزار کەسیەو یارمەتییان
بدەن « ۲ » .

سەرۆکی لەشکری سوارەری ئەم جەبەهێ جەنگە جەنەرال « لوریس -
مەلیکوف » کە لە هەمان کاتدا « رابەری ئەفی » ش بو لە گەل بیرو
باوەری بالویزی یەکی نە ئەگرت .

« مەلیکوف » ووتی کە ئەو کوردانە نزیك سنووری روسیا ئەژین ،
وەک ناوچە « کارسو بایەزید » نوێنەریان ناردووە لای بۆ ئەلکساندرە پۆل و

---

(۱) ئا . س . د . ر . ب . « ۳۰ » ، ژ . « ۵۱۷ » ، ف . « ۷۱۹ » .

ل . « ۱۲ - ۱۵ » .

« ۲ » ئا . ج . م . ی : ب . « ۴۸۵ » ، ف . « ۷۵۱ » ، ل . « ۱۲ » .

دهريان خستوه كه به هيچ جور يك يارمه تي تورك نادهن دژى روسيا .
توركياش و روسياش زور هولييان نه دا كه كورده نازاو شه پر كهرو به
ژماره زوره كان رابكيشن بو لای خويان له گاتی جه نگدا .

كاربه ده ستانی عوسمانی هميشه نه يانويست له كوردستان و ناوچه گانی
تری وولاتيشدا تاكري دوو بهر ه گابه تی تايینی له نيوان موسلمان و
« كافره كان » دا هه لگيرسين ، بويه كه له نيسانی ۱۸۷۷ دا شهر دهستی
پی كرد (سولتان عبدالحمیدی دوهم) به فرمانیكي شاهانه بانگی
« جيهاد » ی شهر ی پیروزی كرد دژى رووسيا .

له نيوان كورده كاندا ده ست كرا به بلاو كرده وهی پرو پاگه ندهی
هه مه چه شنه دژى رووسيا .

توركيا به هيوای نه وو بوو كه ژماره يه كی زور سه ر يازی سواره ی
كورد بگري بو « غزا » دژى « كافره كان » به تاييه تی له « وان و
بايه زيد » .

كاربه ده ستانی سولتان نه يانويست له شكريكي تاييه تی له سواره
كورده گانی (وان) پيك بهين بو په لاماردانی له شكري يه ويغان و ریی
لی بگرن نه گه ر ويستی به ره و « نه ر زورم » بكشی .

فرماندهی گشتی له شكري تورك له سهر هيلي « قه قاس - ناسيای
بچووك » نه حمه د مختار پاشا داوای له فایق پاشای سهر له شكري « وان »
كرد كه پويسته له شكريكي « ۱۵ » پانزه هزار سوار ی ناماده بكت
له پساوه گانی عبيد الله و « سهر يدي لي همزه » و « موسولو محمه د » بو

بهره‌نگاری لهشکری رووسیا .

له گهل نه‌مه‌شدا ، ههر چه‌نده عبيدالله له قانونی دووه‌می « ۱۸۷۷ » هوه
چوو بوه « وان » بو پيك هينانی لهشکریگی کوردی لهم ناوچه‌به‌دا نه‌م
کاره زور به گرانى جى به‌جى نه‌کرا .

چه‌ند روژيك پاش ده‌ست پى کردنى جه‌نگه ، فایق پاشا له ۲ / مایسی
۱۸۷۷ دا بو مختار پاشای نووسی که « هیچ‌ه‌و له‌شکرانه‌ی ک
عبيدالله به‌لینی داوه نه‌گه‌یشتوه » .

ههر چه‌نده فایق پاشا به دريوايى ماوه‌به‌کی زور داواى له سه‌روک
هوزه کورده‌کان نه‌کرد که‌چى له گهل نه‌وه‌شدا « يه‌ک کس به‌ ناوى
لهشکری شپه‌خوه نه‌هانه سه‌ربازگا‌ه‌ی » « ۱ » .

نه‌مه کاربه‌ده‌ستانی سولتانى زور شله‌ژاند ، به‌ تايه‌تو داوايان له فایق
پاشا کرد که ده‌رى بخت تاياعبيدالله به‌لینه‌کانى خوى له‌ دانى
سه‌ربازدا به‌جى نه‌هينى يان نه‌ه . فایق پاشا وهرامى دايه‌وه : « ده‌رباره‌ی
يارمه‌تیه‌کانى شيخ هيشتا هیچ ديار نه‌ه . چه‌ند له‌شکریگی ده‌ورى
ناوچه‌که له کوپوونه‌وه و ناماده بوندان ، نه‌مه‌ش ته‌نها به‌ هوى زور لى
کردن و داواکاری من و ناردنى کاربه‌ده‌ستان بو لايان پيك هاتوه .
فه‌رمان ره‌واى « موش » هه‌موو هوزه‌کانى کو کردوته‌وه و ها نه‌مرو ها
سه‌بى ده‌ست پى نه‌کات . بو رازى کردنى هوزه‌کانى قريش بياو ماقولانى

« ۱ » که‌ليوباكين : لهشکری به‌ريشان له شه‌پرى ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ دا

به‌رگی « ۱ » ، ل . « ۲۵ » .

ناسراو له هوزه کان خویان ئیرراون بولایان .

له سهره تاي شهر دا ئیمپراتور به تى روسیا له کۆری شهرى قه قاسدا
نزیکه ی (۹۵/۵) ههزار سهر بازی هه بوو ، مه به سقی هه ره گه وره شیان
گرگنی نه رده گان ، کارس ، ونه رزوروم بوو .

بردیایش درابوو که لهشکری [یه ریشان] ناوچه ی بایه زید ، و
لهشکری (رپون) ناوچه ی [بانوم] بگریت . هه رچه نده له شکری
تورک له (۹۰) ههزار که م تر بوو ، به لام ژماره ی مه تره لوزو توپیان
له لهشکری زووسی زیاتر بوو ، وه به درپژایی شهریش لهشکری مختار
پاشا چه کی تری نه مه ریکی و ئینگلیزی و مه رگرت .

زورئ پهن نه چوو . له ۶/ مایسی ۱۸۷۵ دا لهشکری روسیا نه رده گانی
کرت ، وه له ناوه راستی مانگی حوزه یران دا گه مارۆی گرنه گرتین شاری
هوی نا کۆکی سهر سنووری ها .. وانا « کارس » .

لهشکری یه ریشان که به سهر و کابه تى جه نه پال لبتینانت [۰۱۰۱- تیر -
گوکاسه ف] بوو ، وه ژماره ی « ۱۰۴۱۴ » سواره و پیاده بوو پاش
نه وه ی که ژماره ی به کی له هشته وه هیشه وه بوکاری پشتی لهشکر به خوی
و « ۸ » ههزار که سه وه له شاهه کان چوو به و دیووداو له ۳۰ / نیسانی
۱۸۷۷ دا بایه زید ، وه ۲۶ / نیسان (یاردید) ئ کرت و به ره و
نه رزوروم کشا . له ۲۱ / حوزه یران دا (تیر گوکاسه ف) هه رشیکی توندی
لهشکری تورکی به سهر و کابه تى مختار پاشا له نزیك دئی (داخر)
هوه شکاند .

سەر که وتته خیراییه کانی لهشکری روس له (بهلقان) و کوپی جهنگ
له قفقاس و تاسیای بچوو کدا مه ترسی خسته دلی ئینگلته ره وه .

هر چه نده ئینگلیز به بن لایهن خوی پیشان نه دا له گهل نه وه شدا
یارمه تی چهك و جبه خانه و پاره شی نه دا به تورکیا . نه فسه ره ئینگلیزه کان
له ژیر ناوی [روزه لانی] و هه موو ناویکی تر دا له شه ره کار دا
به شداریان نه کرد . بۆ وینه : « به کر پاشا » سهر کردایه تی به کیلک له تیبه

جهنگیه کانی لهشکری عوسمانی نه کرد : [لیمان پاشا] — هروکی نیی
مه تره لوز بوو له [شیبسکا] ، « سلیمان » سهر کردایه تی نیی بومبا
هاوژی نه کرد ، هه ره ها له شه ره زه دریاییه کانیشدا سهر کرده ئینگلیزه
کانی وهك [هوپارت پاشا] ، [مۆنتورن پاشا] ، (ئیسماعیل بهگ)
و زوری تر به شداریان نه کرد جه نه رال (کهمیل) که هه تانه و کانه
سهر بالوژی ئینگلیز بوو له به غدا به په له هات بۆ نه رزوروم بو پێك خستی
نه وه لشکری له ناوچه یه دا ناماده کرابوو . له وی بوه راویژ کهری
ره سمی مختار پاشا ، وه که ۱۸ / تفرینی دوه می ۱۸۷۷ [کارس]
داگیر کرا لهشکری روس نه ویشی به دیل گرت .

زوری پێ نه چوو سهر که وتته کانی لهشکری روس له قفقاس کز بوو ،
چونکه لهشکری تازه که له روسیا وه نه هات به کسه نه تیرا بو [بهلقان]
که گرتگیه کی زیاتری پێ (رابوو . له بهر کهمی لهشکر نه و شوینا نه ی
داگیریان کرد بوونه بیان نه توانی زیانتر پارێزگاری بکهن ، بویه لهشکری که ی
جه نه رال [گنی ئیمان] که نه بوايه ناوچه ی [سانماتولی] داگیر بکرا یه

شکینزاو بو نهوهی هیل گهرا نهوهی لی نه گیری نه زور و میشی
به جی هیشت .

(لوریس - مه لیکزف) به بیانوی نهوهوه که له شکری که مه
گوی نه دایه داواکاریه که ی (تیرگو کاسه ف) که له شکری
تازه ی بو بنیری بو به هیز کردنی له شکریه که ی بایه زید ، که له
دوو هزار که متر بوو . نه مهش که میکی ما بوو بیته هوی دانی
زیانیکی زور گه وره . سه ربازه کانی (ئیسماعیل پاشا) که
دوو نهوه ندهی له شکری ناوچه ی یه ریشان نه بوو نه می دوا ییانی
به رهو (سورپ ئوغمان) راو ناو (ئیغدير) ی پی چول کرد .
له شکریکی جهوت هزار که سی له سه ربازی (نزامی) و کورده
هه لئه تاوه کان به زورو به خواشیت و پرو پا که ندهی ئایینی به
سه رو کایه تی فایق پاشا به رهو قه لای (بایه زید) نهیرا .

له ماوه ی (٢٢) روژ دا ، له ١٨ / حوزه یرانه وه له شکری رووس
له بایه زید مهردانه خوی دا کوتا و خوی گرت له بهر هیرشی
له شکری تور کدا پی نهوهی گوی بده نه که می ئاو ، و خوراک .
٨ ی ته موز له (یه غدير) وه یارمه تی یه ریشان هات و له ٠١ /
ته موز دا تیرگو کاسه ف له شکری فایق پاشای شکاندو که ماروی
له سه ره له شکری بایه زید ده لکرت . پاش نه مه له شکری روس-یا
بایه زیدی به جی هیشت و به رهو (یه غدير) گه رایه وه .

هه لویستی کوردستانی روژ ئاوا سه خت بوو . دانیشوان له کرانی

باری جه نك بيزار بوو بوون . بى نه وهى كوى بده نه نه وهى هوى
نهم بارگرانیه توركه « هاودينه كانن » يان رووسه « كافره كانن » .
يه كيك له جوتيساره كانى نيوانى دئى (گيپرى - كه يه ۴م) و
(زافين) له كه ل (ماسلوف) ي نوينه رى روژ نامه يه كى روسى
بيزارى خوى بهم گفت و گويه دهر بري :

ماسلوف پرسى :

— « گوايا سه ر خراپه ؟ »

— « خراپه اخراپه اتورك هات هيچى نه هيشتم ، كاو مالاتى
تالان كردم . رووس هات كه نم و جو كه ي بردم ، نازانم
چى بكهم » .

— « نهى روسه كان له باتى كه نم و جو كه ت پاره يه كى زورى
نه دايتى ؟ » .

— « من چى له پاره بكهم ، پارهم يو چيه ا كه نم و جو كه نه وئ ،
وولاخه كانم ئاليكيان پيوسته ، خوا هاوار ا » بهم جوړه به
سه ر له قانده وه لى دوور كه وته وه . « ۱ » .

كورده كانى ناو له شكرش هه مان بيريان نه كرده وه ، له بهر نه وه
پله ي ريك و پيكى سپايى زور نرم بوو له ناوياندا . كورده
سواره كان كه م كوى يان نه دا يه به جى هينانى نه و كارانه ي پي يان
نه سپراو هه ر هيچ به كوئى نه فسه ره توركه كانيان نه نه كرد ،

« ۱ » ماسلوف : ساليكى شه رى ئاسياى بچوك ، ل . (۱۵۵ - ۱۵۶)

به تاييه تي هه ژاره كانيان كه به زور كرابوون به تووشى جه نكهوه
 هه ره هوليان نه دا تالانى زياتر بهرن بى نهوهى گوى بده نه نهوهى
 مى كپيه . هيرشيان نه كرده سهر گونده كانى ژير دهست تورك و
 وهك مالى دوژمن بى تالانيان نه كرد . هه مووشى له بهر نهوه
 بوو كه سهر كرده تور كه كان خوراكيان نه نه دا به كورده كان و
 نه بوايه له سهر حسابى خويان بيان خواردايه . بهم هويه شهوه
 زور جار ناكوكى نه كه وتسه نيوان سهر و هوزه كورده كان و
 سهر كرده جه نكهپه تور كه كانه وه . بو وینه كه فايق پاشاى سهر
 له شكرى (وان) داواى له (شيخ عبيدالله) كرد كه كورده كان
 واز له تالان كردنى گونده كان بهين و چيان فراندوه پیده نه وه
 به خاوه نه كانيان شيخ له ۱۲ ى ته مسوزى ۱۸۷۷ بو فايق پاشاى
 نووسى : « له گهل نه فسه ره كاندا نامادهم داواكارپه كه تان به جى
 بهينم و ئيتر نه هيلم دزى بكريت ، بهلام وام بو دهركه وتوه نه وه
 (۷-۸) روژه هيچ خواردن نه دراوه به سهر بازه كورده كان ،
 خاوهن بهرزيستان هه وليك بدن كه ته م كاره نه ميلريت « ۱ » .
 سهر بازه كورده كانى ناو له شكرى تورك هيچ حهزيان نه نه كرد
 كه له بهر خاترى چاوى ره شي ئيمپراتوريه تي عوسمانى خويان
 بدن به كوشت . زورى پى نه چوو زور به يان هه لاتن و چه كه

« ۱ » ب . كوليو باكين : له شكرى يه ريقتان له ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ دا ،

ب . (۲) ، ل . (۵۶ - ۵۷) .

ٲینگلیزیه کانی چهشی (ماترین) و جبه خانه کانی شبان له گه ل خویاندا برد .
له (١٤) ی ته موزی ١٨٧٧ دا فایق پاشا به ته له گرام ناگاداری
مختار پاشای کرد که سهربازه کورده کان له ناو له شکری تور کدا ناگه نه
سین هزار : (١٤٤٣ سهربازی شیخ عبیدالله ، ٨٠٠ که سی جه لال الدین
آفندی و ٤٥٠ که سی همزه نه فندی) و نه وانی تر هموو به خویان و
چه که کانیانه وه هه له اتون « ١ » .

پاش چه ند روژیک سهر له شکری وان و بایه زیدیش ته له گرامی
همان چه شی بو مختار پاشا نارد . له و ته له گرامه دا مختار پاشای ناگادار
کرد که « هاوکاره کانی شیخ عبیدالله زوری نه ماوه له بهر بی خواکی و
نه بوونی چادر بلاوه ی لی بکن . چه که پهک که وتوه کان فری نه دن و
به خویان و چه که تازه و تالانیه کانی بایه زیده وه بهر و مال تی نه نه قین .
تا نیستا نزیکه ی هزار که س بهم جوړه رایان کردوه « ٢ » .

له نامه کانی تر دا که فایق پاشا بو سهرو که کانی خوی نه نارد ده ری
خست که : نه و سهربازه کورده که مه ی ماونه ته وه به گویم نا کهن و
پاسا نا پاریزن » .

نه و کور دانه ی که مابوونه وه له شهر دا به شداریان نه نه کرد و خویان
لی لا نه دا . بهم بونه یه وه که پیتانی ٲینگلیزی « نورمان » که له له شکری
مختار پاشا دا بوو زور به داخه وه نووسی که : « کورده کان ناره زوویان

« ١ » محاکمه که ی فایق پاشا : ل . « ٧٠ » .

« ٢ » سهر چاوه ی ٲیشوو : ل . « ٦٣ »

نیه به راستی شهر بکهن «۱» .

بهم جوړه حوکومه ننی سولتان دلنیا بوو که کورده گانی روژ هه لاتی
نه نادول به شداری شهریان نا کهن . خو نهمه نیه کان هر به کسه ر
پیشوازی له شکری رووسیان وه که هیزیکی رزگار کهر له دهستی دهره
به گه کان کرد . نهوسا تورک ویستی وال له کورده گانی ناوچه گانی تیران
بکهن که دژی رووس شهر بکهن . بوته مهش شیخ عیدالله که وته
ناردنی نوینهر بولای سهره که هوزه گانی نهو ناوه که رایان بکیشیت بو
پشتگیری نهسته مول . هه ندیک له کورده کان به قسه ی سهره که نا بنیه
که بیان کرد و له سنوور به پرنه وه بو «عزا» کردن له ژیر نالا که بیدا .
کونسولی تیران له نه رزورقم بو تارانی نووسی که پتر له (۲۰۰) کوردی
ناوچه ی (ورمن) و (سهلماسی) چوون بولای شیخ عیدالله . به لام نهم
ژماره به که میک زیاد کرا بوو . چونکه هه مان کونسول پاش ماوه به کسی
کم ووتی که ژماره ی هه موو پیاوه گانی شیخ عیدالله « ۲-۳ » هزار
سواری کورده «۲» .

هه روه هار اهره ینگلیزه کانیس دهستیان به هان دانی کورده گانی (ماک) ی
گیران . نه مهش بوو به هوی نه وه ی تیران به کوهیته شه پروه
دژی تورکیا .

به دریوایی شه پری (۱۸۷۷-۱۸۷۸) تیران هه ولی نه دا که له گهل

(۱) گ. نورمان : نهمه نستان له شه پری «۱۸۷۷» دا .

(۲) ح ۰ م ج : ب . «۱۵» ، ف . «۴» ، ل . ۲۴

روسیادا بهك بگریټ . بهلام نهوان زور لهسهر خټو ، وه به(ریزه وه) رهټی داوا کاریه کائیان نه دایه وه . له گمل نه وه شدا تاگاداری تارانیان کرد که تاره زووی به سټنی دوستایه تیان له گمل روسیادا له کانی گفتوگو کردن له باره ی ناسایشه وه (جیگای خوی نه کاته وه) .

نیران له کوچ کردنی کورده کان نه ترسا بو تورکیا . بویه هیره شعی له تورکیا و ټینگلټره کرد که نه گهر کورده کان له سهر سنووری تورکیا و نیران پهره به جهنگ بدهن نیران ناچار نه ییت « ټیملانی شهر له گمل تورکیادا بکات .

له نساوه راستی حوزه برانی ۱۸۷۷دا په لاماردانی له شگری رووس له روژمه لانی (نه نادول) دا پهره ی سه ندو وه ووتمان له شگری [پهریقان] سهر بازه گمارو دراوه کانی بایه زیدی رزگار کرد . که له روسیاوه دوو ټیپ سهر باز به ره وه و دیو قهقاس نیرا « لور یس — مه لیکوف » په لاماردانه کی پهره پی دا . له نه یلولی ۱۸۷۷دا له شگری قهقاس گماروی نه رزورومی مه لټه ندی جهنگی و سیاسی و له تشریفی په که مدا گماروی کارسی دا .

کورده کانی [کارس] به هیچ جور ټک یارمه ټی تورکیان نه دا ، و به پی لایه نی مانه وه . خوراک و نالیکیان نه دا به سوهای روس وه بگره هندیکیشیان بوون به سهر باز له له شکره که یان دا .

له شعی تشریفی دوو هه می ۱۸۷۷ دا کارس گپرا . وه که پاش نه مه زستان هات شهر کز بوو .

شكاندننى لەشكرى تورك له ئەر زورۇم ، بايەزىد ، و ئاۋچەكانى ئىردا
كارىكى دەروونى باشى كرده سەر كوردستان ، وزور لەسەر كرده
كوردەكانى وەك شىخ عىدالله لەشكرى توركىيان بەجىن هىشت .

لەشكرى [ئۆرىس - مەلىكوڧ] و كۆلۆنىل « فېلىپوڧ » له كانونى
يەكەمى ۱۸۷۷دا شارى « خىنس » ، « مەلايز كورد » و ئاۋچەكانى
دەورىان گرت و لەخىنس مەلبەندىيان خست و بەرەو « موش » كشان بى
ئەۋەى كوردەكان هېچ بەرەنگار بەكىان بكن .

له ۸/ى كانونى دووهمى ۱۸۷۸دا فېلىپوڧ بو سەر لەشكرى يەرىقانى
ئوۋسى : « ھەر ھەلىكى تورك داى بو ھەستانى كوردستان دۆى
ئىمە بەفېرۇ چوو « ۱ » .

تەڤا لەپاش مۆر كوردنى پەيمانى ئاشتى له نيوانى روسيا و توركىادا له
۱۹ى كانونى دووهمى ۱۸۷۸دا كورد و كاзахەكان له نىزىك دىى
[كاجىبك] پىكدا ھاتن و « ۳۰ » كەس لەكورد و (۹) كەس لە
كاзахەكان كۆژرا و بىرىندار كرا . ئەمە يەكەم لىك دانى كوردو سوپاى
روسى قەيسەرى بوو بە درىژاى سالانى شەرىى ۱۸۷۷ — ۱۸۷۸ .

له سەرەتاى كانونى دووهمى ۱۸۷۸دا جەنەرال لىتىنانت [ى.د. كاژاڧ]
له جىگاي « قىرگۆكاسەف » كرا بەسەر لەشكرى يەرىقان . نەم چالاكانەتر
وىستى لەگەل كوردەكاندا دوستايەتى پەيدا بكت . ھەر كە فەرماندارى

« ۱ » دەر بارەى شەرىى روس و توركى (۱۸۷۷ — ۱۸۷۸) ب

« ۴ » ل [۱۲۵] .

له شكري وەرگرت رابهري تايبه تي ناردە لای هوزە كوردەگانی
 سەر سنوور ، و ئاگاداری كردن كه له شكري تورك له «بالقان»
 شكاهه و «نه دریا نه پۆل» و «كارس» گیراوه و «نه زورۆم» به
 تهواوی كه مارو دراوه . داواشی له سەروك هوزەكان كرد كه
 ئاژاوه و دوژمنایه تی له گهل روسدا هه لئه گیرسینن و بێن « بۆ
 وەرگرتنی فەرمان كه كراون به سەروکی ناوچه كان » .

بهلام رابه ره كان درهنگ كه یشتن و لسم كاته دا نه زورۆم درا
 به دهسته وه و په یمانی ناشقی به ستره ، وانا چهنگ کوتایی هات .
 شه‌ری ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ ده‌ری نه‌خات كه نه پالاه په‌ستو و زورلی
 كردنی سولتانی تورك و ده‌ره‌به‌كه‌كان ، وه نه زیری ئینگلیز كه
 به لیشاو نه‌یرشت نه‌یتوانی وا له گهل كورد بـكـات كه دژی
 روس هه‌ستیت و له‌و شه‌ره‌دا به‌شدار بیت كه به‌ ناوی
 «جیهاده‌وه» و یستیان به‌ سه‌ریا به‌هه‌پینن . هه‌ر وه‌ها نه‌و كوردانه‌ش
 كه خه‌له‌ تیزابوون و له‌ چه‌نگدا به‌شداریان نه‌كرد به‌ دل شه‌ریان
 نه‌ نه‌كرد و له‌یه‌ كه‌م هه‌لدا ریزی له‌ شكري تورکیان به‌جی
 نه‌هیه‌شت .

كه شه‌ر کوتایی هات روسیا نه‌و به‌لێتانه‌ی له‌ بیر نه‌چوو كه
 دابووی به‌ ئێران .

به‌ پێی په‌یمانی (سان ستیقان) كه له (۳) ی مارتی ۱۸۷۸ دا
 به‌سترا نه‌رداكان ، كارس ، باتۆم و نه‌لاشكیر به‌ر روسیا

کهوت (۱) . و هه نديک له ناوچه کانی روژه ه لاتی تورکیا درا به ئیران .

وهك ناشکرایه ئینگلته ره وولاته کانی تری نه وروپای ناحه زی روسیا زور به په یمانی « سان ستیقان » ناقایل بوون و حوکومه تی ئینگلیز کهوته داوا کردن له روسیا که واز له بایه زید و نه لاشکیر بهینیت وه ههر به تیکرایی نه یویست په یمانی سان ستیقان به تال بکریته وه . بویه که روسیا و ئینگلته ره له ۱۳ ی حوزه یران تا ۱۳ ی ته موزی ۱۸۷۸ دا له بهرلین کو بوونه وه زور له مهرجه کانی (په یمانی ناشتی) یان گۆزی . له نه نجامداریک کهوتن که بایه زید و ناوچه ی دولی نه لاشکیر بدریته وه به تورکیا به و مهرجه ی تورکیاش (کوتور) بداته وه به ئیران .

له ۱۶ ی ته موزی ۱۸۸۰ دا ، واتا پاش (۳۰) سال [بگره و یینه] نوینه رانی روس و ئینگلیز جه نه رال (زیلینی) و جه نه رال (هیملی) پرۆتۆکۆلی نیشانه کردنی سنووری (کوتور) یان مۆر کرد و ناوچه که یان دایه وه به ئیران . به لام له گهل نه مه شدا تورکیا به هزار قیل و فهره ج ته گه ره ی دا له جی به جی کردنی نه م به نده و به شیک له ناوچه ی کوتوری له ژیر ده سه لاتی خویدا هیشته وه و له شکری ئیرانی گه مارو دا . له وه رانی داواکاریه کانی بالویزی

---

(۱) ئا . س . د . ر : ب « ۳۰ » ، ژ « ۵۱۷ » ، ف « ۴۰۶۷ » ، ل

« ۴۷۴ » .

ئىنگلىز روسيادا له ئەستەمول سولتانی تورك بلاوى كردهوه كه
 مادام بەندەگانى تری پەيمانى بەرلین بەجى ناهيزيت « زيانى تيدا نيه »
 كه ئەگەر توركياش بەشيك له تاوچەى كوتور نەداتەوه (۱) .
 له راستيدا ئاژاوهى سەر سنوور ھەر دانەمرکايەوه و پاش چەند ساليك
 بە تيژ تر پەيدا بوەوه . چ عوسمانى و چ ئيرانىش ئەوەيان كرد بە
 بيانوو كه گووايا له بەر مەسەلەى (كوتور) له ريك كەوتەكاندا گوى
 نەدراوەتە چاكە و خواستى « دانىشتوہ كوردهكان » . ھەلوستى وولانە
 تيمپريالېستەكانىش كە ئەيان ويست ئاژاوه ھەر بيمينيت و بەمە وولانانى
 روژھەلات لاواز بىكەن دەورىكى بالاي ھەبوو لە ھەلگيرساندەنەوهى
 نەم فاكوكيانەدا .

---

(۱) مینۆرسكى : سنوورى توركياو ئيران لە « دەربارەى روژھەلات » دا
 بەرگى (۲) ، ل . (۴۰۸) .

بهرز بوونهوهی بزووتنهوهی رزگاری

و راپه‌په‌په‌که‌ی شیخ عییدالله

له نه‌نجامی شهری روسیاو ده‌ستخته ناو کارو باری ناو خۆوه له لایه‌ن
وولاته که پیتا‌یسته‌کانه‌وه نیم‌پراتوریه‌نی عوسمانی له کوتایی سه‌ده‌ی
نوزده‌هه‌مه‌دا لاواز بوو بوو ، بو چاره‌ره‌شی کاربه‌ده‌ستانی تورکیا
باج و سه‌رانه‌یان زیاتر کردو به‌مه‌نه‌وه‌نده‌ی تر باری وولات تیک چوو .
له ههموان پتر دانیشتوانی روژه‌لانی ژووروی تورکیا چه‌وسینه‌وه ،
له کاتی شه‌پدا گونده‌یان تالان و کاول کرا ، مالات و کهل و په‌لیان
به ناوی پارمه‌تی جه‌نگه‌وه فریژا . بو وینه‌ بایی پتر له (٤) ملیون
(پیاستر) له دانیشوانی سه‌کاری و له‌وه‌ش پتر له دانیشتوانی نه‌رزورۆم
دزرا . له‌شکری تورک به‌پی « پسووله » ههموو شتیکی له دانیشتوان
نه‌سه‌ند (١) و پاش کوتایی جه‌نگ کاربه‌ده‌ستان گوی‌یان نه‌دایه‌ نه‌م
(وه‌سلانه) بو گیرانه‌وه‌ی نه‌م شتانه .

باری لانی نابووری ، به‌رتیل و دزی موچه‌خوران ، تیک‌چوونی
نیداره ، سه‌رانه‌سه‌ندنن پولیس و کاربه‌ده‌ستان بوونه‌هوی به‌تال‌کردنی
خه‌زینه‌ی وولات . موچه‌خوره‌گه‌وره‌کان دزیان له‌بچوو‌که‌کان نه‌کرد ،
له‌وانیش گه‌وره‌تر ته‌مانیان نابووت نه‌کرد . به‌هم جوړه باری وولات

---

(١) ئا . س . د . ر : ب « ٣٠ » ، ژ « ١٥٦٦ » ، ل « ٤ » راپۆرتی
نوینه‌ری کۆنسۆلی روسیا له « وان » له ٢٩ ی مایسی ١٨٨٠ دا .

تيك چوو . نەمەش كاری كرده سەر لەشكری توركيا كە كۆلەكەى
 ژيانى حوكومت بوو . لە راستیدا لەشكر نەبوايە بە خورا كى خوى
 بربايە ، وە وەك [ياكيمانسكى] كونسولى روسيا لەديار بە كرىستوف
 بسلويزى روسى لە نەستەمۆل « لابانوف روستوفسكى » لە ۲۳ / ى
 نەموزى ۱۸۷۳ دا نووسى : « لەشكرى چوارەمى تورك لە كوردستاندا
 پتر لە سى سالى مووچەيان وەرنەگرتو و بەكۆمەل هەلدن . نەم
 لەشكرە برس و روتن ، زوريشيان پىلاویشيان لە پیدانیە . لە بەر ئەو
 شەرشيان پى ناكړئ ، بەرادیەك كە بەك كە لە سەر كرده كان بە
 چاوى پرر لە فرمیسكەو داواى لە سەر كردهى گشتى ناوچەى ديار بە كرى
 كرد كە هیچ نەيیت لەباتى مووچەى چل مانگ هەر سەربازى پىنج
 پىاستەرى بدرێتى بۆ توتن و جگەرە » (۱) .

لە ناوچەكانى ئردا كە سەربازەكان مووچەيان وەرنەگرت خويان كە
 وتبۆنە كو كردنەوى سەرانیو نەمەش زور جار نەبوە هوى كاری خراپ .
 بەرادیەكى وا كە حەسەن پاشای والى هەكاری دانەوبەلى میرى بە
 قاچاخچەكان فروشت و بەمە ئەو نەندەى تر نرخی گەنم لە بازاردا بەرز
 بوەو . زستانە سەختەكەى [۱۸۸۰] ش گەنم و جۆى نەهیشت ، زەوى
 پتق نەما ، لە زور جیگىا خواردن دەست نەئەكوت ، مالات لە زور
 لای كوردستاندا هەر لە وانەو هەتا موسل تووشى « نەزۆكى » بوو ، و

« ۱ » ئا . س . د . د . و : ب . « ۳۰ » ، ژ . (۵۱۷) ، ف . [۱۷۹۸]

ل ، « ۳۳ - ۳۴ » .

وهك (يوزيشه فيچ) ی دپلوماسی روس نووسی : همل بوو بۆ نه وهی
سزا سر دهر بهی [۱] .

یا کیمانسکی کونسولی رو-یا له دیار به کر ده و باره ی کوردستان نوی
[بۆنی نه وهی لی دئ که به هیزترین دوژمنی مروشایه تی ، و اتا برسیه تی
بال بکیشیت به سهر کوردستان دا ، دیاریشه که برسیتی بلاو بووه
کرانه تاو چه نده ها په تای تریشی له که لا ته بق «۲» .

چونکه خاوه ن مالاته کورده کوچمه ره کان زه خیره یان نه ته خست و
بهروبوومی ناژالبان نه گزریه وه به دانه وێله له کاتی په پیدابوونی گرانبدا له
هه موو که سیک پتر نه وانی تیا نه چوو .

دهنگه و باسی کوردستان وای نه گویاند که خه لک له برساندا گجیا
ته خوات ، سهره رای نه وه ش سهر بازی تورک ههر په لاماری نه دان و
تالانی نه کردن . کورده کانیس ناچار په لاماری بازرگان و قاچاخچی
گه نمان نه دا . بو و بنه ، له ماردین کورده کان په لاماری عماری په کیک
له و قاچاخچیه یان داو به نجا « کیلی » گه نمان برد «۳» .

وهك [یا کیمانسکی] تاگاداری بالوبزخانه ی رووسی له نه ته ممول

«۱» ناس ح ۰ م ج ب . [۱۵] ، ژ «۱۰» ، ل . «۵۲»

«۲» ناس ۰ د . ر : ب . «۳۰» ، ژ «۵۱۷» ، ف . «۱۷۹۹»

ل . «۱۵» .

«۳» سهر چاوه ی پیشوو : ل «۱۶» [کیلی : نزیکه ی «۴۰»

کیلی به] .

کرد : « گرانى و برسيه نى جه زيروه و موسلى گرتوته وه . خه لك گوشتى
كه ر نه خوات و روژى نزيككى (۳۰) كه س له برسان دا
نه مريت ۱ » .

تيداره ي تورك و مووچه خورى ناوچه كان هه تا نه بيان توانى دانه ويته
يان به گران نه فروشت . بو ويته « يا كيما نسكى » نووسى : « كه پيش
پنج مانگ كيلى ي گه نم به « ۷۰ » پياستر بوو نيستا . به (۵۰۰)
پياستري نافروشن و چاوهر پي ين كه له ممش گرانستري بكن . « ۱ »
وه « كار به ده ستانى تورك له [خه ربوت] « ۳۰ » هه زار كيلى گه نميان
به قاچاخ فروشته و كيلى به « ۱۲۰ » پياستر ، له كانيكدا كه نرخسى
ناسايى « ۴۰ » پياستر بوو ، وه نه وائيش له بازاردا نه بيان فروشته وه به
(۵۰۰) پياستر » .

برسيه نى واي له خه لك نه كرد به لامارى عمارى ده غل و دان و خواردن
بدنه ، هه تا به لامارى نه « ۲۳ » كه له كه گه نمه شيان دا كه به دجله دا له
ديار به كره وه فيرا بو موسل .

كوردى ديار به كر حاليان باشت نه بوو وهك يا كيما نسكى نووس :
« شه و درهنگ زيانر له سه د كورد له چايخانه به كدا كو بوو نه وه
نه گير بكن چون به لامارى عمارو نه و مالا نه بدمن كه زانبار
تيدايه » .

بو نه وه ي له و جوړه به لاماردا نه رزگاريان يسي خاوهن كه نمه كان هانايان

نههینا بو پۆلیس و ژه ندرمه کان که بیان پارێژن . بهم جوړه ژه ندرمه پاسه وانی نهو عه مارانه یان نه کرد که خواوه نه کانیاں به سه رانه سه ندرن کریان کرد پۆوه . ههروها له چه پهری شهرونگا کانییدا ژه ندرمه قهده غه ی چوونی کورده برسپه کانی نه کرد بو شاره کان .
 ناولانه کلنش مه گهر له کاتی دیار نه بوونی ژه ندرمه کان دا بیان وێرابه نانی که پرو هه بهاتوو بفرۆشن به خه لکه برسپه که .

له گه له نه مه شدا کار به دهستانی عوسمانی باجو سه رانه ی خویان دپندان ههرو نه سه ندر . سه ربازه تور که کان به جارێ جهزیره یان تالان کردو ههتا نزیکه ی « ٦ » ههزار پیاستریشیان لی دزین .
 به بیرورای « یا کیمانسکی » کوردی هه موو کوردستانی تورکیا که « برسیقی هیرشی بو هیناوه و هبج خیریک له حوکومه تی تورک نابینی ناماده یه خوی بخاته ژێر ده ست ههرو که سپکه وه که له مردن رزگاری بکات » .

نهه بوو به هوی ههستانی کوردی زور ناوچه . به هاری ١٨٨٠ ناوچه ی (مازوداخ) باجیان نه دا بویه له دیار به کر و ماردینه وه زیاتر له [٥٠٠] سه ربازیان کرایه سهرو ، مالی کورده کانیاں کاول کرد و سووتاند . دپندان له گه له کورده کان دا جولانه وه وهک یا کیمانسکی یو نهسته مولی نووسی : « سه ربازه کان سینه کی هه موو مال و درامه تی کورده کانیاں دزی ، و نهو [٣٢٠٠] سه رمه پرو [٣٠٠] گایه ی ای بان فراندن له ماردین فرۆشتیان .

ئەو پارانەش كە ئىيان دىزىن ئە نيوان ئەفسەر و كاربەدەستانى
 تر دا دابەش كرا، و شتە وردە كانىش بو سەربازە كان مایەو (۱).
 سەربازە كان پاش قەلاچۆ و تالان كوردنى كوردە كانى (مازوداخ)
 نیران بو ناوچەى (وان) بو دامر كاندەوئى راپەرینی كوردە كانى
 ئەوئى كە بە ھوى گرانی و برسەنە تىەو جۈولا بوون. تەنھا ئە
 (حەكارى) زیاتر ئە دە ھەزار كەس مردن كە ئە ۹۸٪ يان
 كورد بو.

ئە گەل ئەو ھەشدا سەرانە و باج ھەر ئە جىى خوى مایەو و
 داواكارى ھەندىك ئە كاربەدەستانى تورك خوشيان رەت كرايەو
 كە سەيرىكى ياساى «باج سەندن بىكرىتەو». ئەمەش ئە ھەموو
 لایە كەدا ئەبو ھوى ئارەزاى و راپەرین. بویە كە (فاضل
 پاشا) ى سەروكى ئۆردووى يە كەمى ئەشەكرى چوارەم
 سەربازى ئارد بو كۆنە دى (مايازگورد) و (پالا) بو
 كوكردنەوئى باج، ھەرچەندە سەروكى ئەم دىيانەش بەند
 كران ئە گەل ئەو ھەشدا (شاھ حسين) ى كورى (دەرویش ەلى)
 بە خوى و (۲۰۰) سوارەو ھەستا و ھانى كوردە كانى تریشى دا كە
 دژى تورك بجوولین و سامانیان بشارنەو چونكە ھاتوون
 تالانیان بكەن.

---

(۱) سەرچاھى پېشوو : ل. (۱۸) : راپۆرتى ياكىمانسكى ئە

۲۲ / ى مارتى ۱۸۸۱ دا .

(شاه حسين) ريكاسه خته كانى دهرسىمى كرت و نازايانه
 بهرهنكارى له شكرى تورك بوو . تهنها كه پاش نهوهى له
 «مهلازكورد» هوه يارمه تى بو سوپاي تورك هات توانيان
 سپىرى كورد بىرن ، بهلام بهمهش راپه پينه كه كوتايى نه هات
 چونكه كورده نازاو بزيوه كان ههميشه ههرجى مەترسى بوون
 بو له شكرى تورك ، به راده يه كى وا كه فاضل پاشا له
 ته له گراميكدا بو كار به دهستانى تورك دانى پيانا كه « لهم
 كاته دا ناردنى له شكر بو كو كورد نه وهى باج كارىكى راست نيه و
 بهلكو پر له مەترسيه » .

كه « عزت پاشا » ي موته سه ره ريفى ديار به كر له نه نجامى
 راپه پىنى ناوچه كانى ژيىر ده ستيدا ئاگادارى نهسته مولى كرد كه
 گوايا « نه م ههراو بگره بۆنى شۆرشى لى دى » ، له هه مان كاتيشدا
 « ياكيمانسكى » ئاگادارى باليوزخانه ي روسى كرد له نهسته مول
 كه « هيج په يوه نديك نيه به شۆرشه وه ، بهلكو ناره زايى ورته
 به رامبه ر كار به دهستان » .

« عزت پاشا » بويه « شۆرش » ي هينا يه كايه وه كه به م بيانوه وه
 ده وله مەنسه كان و خوشى بپارىزى « ۱ » ، نه كينا له برسيتى پتر
 هيجى تر نه بوو .

« ۱ » ئا . س . د . ر : ب . « ۳۰ » ، ژ . « ۵۱۷ » ، ف . « ۱۷۹۹ » ،

ل . « ۶۵ » .

هەر چه نده ووشه‌ی « شۆرش » کۆنسۆلی روسیاشی توقاند له گه‌ل
 نه‌وه‌شدا نه‌یتوانی چاو له‌وه‌ پپوشی که به‌ هوی تالان کردن و
 کرانی و برسپه‌تیه‌وه ، وه به‌ هوی زورداری کار به‌ ده‌ستانێ تور که وه
 هه‌لویستیکی پپ له‌ مه‌ترسی له‌ کوردستانی تور کيادا په‌یدا بووه .
 هه‌ر وه‌ها پپو رای « که‌مه‌ره‌گانی » نوینه‌ری کونسول له‌ « وان »
 نه‌وه‌ بوو که « کرده‌وه‌ی پپ له‌ تاوانباری کار به‌ ده‌ستان » بوته‌ هوی
 برسپه‌تی ناوچه‌ که .

وه‌نه‌ پپ ته‌نها باری کرده‌گانی تور کيا و ابووبی ، به‌ لـکو
 سیاسه‌تی چه‌ته‌ گه‌ری به‌ سه‌ر کرده‌گانی ئیرانی‌شدا سه‌ پینا بوو ،
 بویه‌ چه‌ند هوزیک به‌ هیوای رزگار بوونیان به‌ ره‌و رووسیا
 هه‌لهاتن .

له‌ په‌کیک له‌ « وثیقه‌ » گانی موته‌ سه‌ری فیه‌تی په‌ریقاندایه‌ به‌
 ووردی باسی ته‌مه‌ کراوه‌ : « هه‌ر که به‌ هاردی زور له‌ ئیرانیه‌کان
 وه به‌ تایبه‌نی کرده‌گانی به‌ ره‌و ناوچه‌ی په‌ریقان ته‌ کشین ،
 ته‌مه‌سایش له‌ هه‌موو سالیکی تر پتر لیشاوی کوچ کردن په‌ره‌ی
 سه‌ندوه . زوریان ته‌مه‌سال که که‌ یشتنه‌ ناوچه‌ی « نه‌خچه‌وان »
 به‌ راده‌یه‌کی وابستی ده‌ره‌تان بوون که که‌ ولیکیان پپی نه‌بوو بیده‌ن
 به‌ خویاندا ، زوریان له‌ ژیردارو سپه‌ره‌ری دیواره‌کاندا ، وه
 یان په‌کسه‌ر له‌ ده‌شته‌ لپی ته‌که‌وتن ، زور به‌یان له‌ ته‌نجامی
 نه‌خوش که‌وتنیاندا ته‌مردن ، هه‌ر وه‌ها ته‌و کوردانه‌ی که

بهره و «سورمالین» یش نه‌مانن حالیان له‌مانه باشت نه‌بوو «۱» .
 باری کورد هر باس نه‌کرا بی‌نه‌وهی کار به‌ده‌ستانی روسیا یارمه‌تیه‌کیان
 بدهن ، به‌پچه‌وانه‌وه ، داوایان له‌تاران کرد که قه‌ده‌غهی کوچ کردن
 بکات بو‌خاکی روسیا ، ئیرانیس نه‌م داخو‌ازیهی به‌حی‌هیناو که‌وته
 گرتنی سنوو .

ناره‌زایی کورد ، و کرده‌وهی ناره‌وایی کار به‌ده‌ستانی تورک بوه‌وهی
 جوولان‌دنیان . که له ۱۸۷۸ دا کوردی «حه‌کاری» و «بۆتان» و
 «بادینان» راه‌په‌رین سهر کونسولی روسیا له نهرزو‌پۆم «ته‌یرمیلار» بو
 بالویزی روسی له نه‌سته‌مول نووسی که «کورده‌کان نه‌و سهر به‌خو‌یه‌یان
 نه‌ماوه که له‌کاتی به‌درخاندا هه‌یان بوو ، ئیستا راه‌په‌رین بو نه‌وهی
 نه‌و سهر به‌خو‌یه‌یان چنگ بکه‌ینه‌وه» «۲» .

عثمان به‌گ و حسین به‌گی کوپانی به‌درخان که له سوپای تورک‌دا
 نه‌فسهر بوون سهر کردایه‌تی نه‌م راه‌په‌رینه‌یان کرد . نه‌سته‌مول له سیرت ،
 نهرزو‌پۆم ، دیار به‌کر ، و نهرزنجان‌ه‌وه له‌شکری تارده‌سهریان به
 سهر کردایه‌تی گشتی فه‌ریق «تابان پاشا» . له‌شکره‌که‌ی سیرت دیحی
 گرت که کورده‌کانی تیا‌دا چه‌سپ بوو بوو ، و ههر له‌وی (۳۵)

«۱» تا . م . ج : ب « ۵ » ، ف « ۶۵۶۸ » ، ل « ۲ » .

«۲» نه‌فریا‌نۆف : کورد له‌شهری تورک و روس و ئیران و روسدا .

ل « ۲۲۶ » .

کورديان مه‌لواسی زوری پښ نه‌چوو له‌شکری حسین به‌گ به‌ره و
 دینخ کشاو له‌شکری سیرتی به‌دیل گرت : نه‌مه‌ش بوه هوی به‌هیز بوونی
 جوولاننده‌که له‌کورستان دا . به‌لام چونکه له‌شکری تورک ئیجگار
 زور بوو نه‌یان توانی تیاړا به‌ینه‌وه .

که‌له‌شکری تورک هیرشی همه‌مه‌لایی کرده‌سه‌ر (جه‌زیره) حسین
 به‌گ ناچار بوو بلاوه به‌له‌شکره‌که‌ی بکات ، هه‌ندیکیان چه‌کیان
 داناو نه‌وانی تریش به‌ره‌و شاخه‌کان چوون .

تورک وه‌که هه‌موو جاریکی تر ده‌ستی بو ده‌ره‌به‌گ و سه‌روک هوزه‌کان
 نه‌برد ، هه‌تا سزای حسین به‌گبشی نه‌دا که بوه هوی په‌یدا بوونی
 راه‌هرینه‌که . نه‌مه‌ش بو نه‌وه‌ی سه‌روکه‌کان له‌خووی ژوپر نه‌کات و به
 هویانه‌وه هه‌میشه بتوانی زور به‌ی هه‌زارانی که‌لی کورد بچه‌و سینه‌وه
 و هه‌ره‌شه‌یان پښ له‌نیران بکات .

له‌که‌ل نه‌وه‌شدا کورده داخ له‌دله‌کان چار له‌دوای چار هه‌ر نه‌جوولان
 هیشتا راه‌هرینه‌که‌ی جه‌زیره به‌ته‌واوی نه‌کوژا بوه‌وه که‌شیخ عبیدالله‌ی
 سه‌روکی نایب‌ی که‌ته‌مه‌نی په‌نجا سال بووله‌(هه‌کاری] و (ناوچه)
 جولا . به‌مه‌ستی که‌خستنی هه‌موو خاکی کورستان بوو .

شیخ عبیدالله یه‌کسه‌ر پاش ته‌واو بوونی شه‌ری تورک و روسیا که‌وته
 خو ناماده‌کردن بو راه‌هرینیکی تاشکرا دژی تورکیا ، هیشتا له‌۱۸۷۸
 دا بالویزی روسیا له‌تاران یسته‌بو به‌وه‌وه که‌شیخ عبیدالله خه‌ریکی کوکورد
 نه‌وه‌ی هاوړه‌کانه‌تی بو جه‌نگ دژی تورکیا بو . پښی کورد سستانی

تورکيا و (دانانی حوکومه تیکی سهر به خو که پایته خته که ی موسل بی (۱) ههر وه ها مقومقوش په دابوو که گوا یا شهر یفی مه که و والی میسریش پشتگیری نه کن چونکه به ناوی (وه هاییه کا فی میسوؤ پؤتاما) وه نه جورلی که سولتانی عوسمانی ته گمره نه خانه نیش و کاریانه وه و (لا شرعی قیلک داوه) . ههر وه ها ده نک بلا و بوه وه که (پارتی کونی تورکیا ش یارمه تی نه دا [۲] .

ههر چه نده هیچ سهر چاوه یه ک نیه که [نه ئید] ی نهم قسانه بکات به لام ناشکرایه که شیخ عبیدالله هموو هه لیک ی له ده ستدا بوو که سهر و کا به نی نهم راهه رینه بکات . چونکه کرده وه ی کا ز به ده ستانی تورک جیگا و پایه ی خستبوه مه ترسیه وه و نه بوا به کاریکی وای یکر دایه که ژیر ده سته کانی بر وای پین تازه بکه نه وه ، ههر له بهر نهم هویهش بوو که راهه ری نارد بو نه ستمول و ههره شه ی کرد که [نه گه راری کورده کان چا کتر نه کرئ به خوی و هاو کاره کا نه وه روو نه کا ته نیران » .

که سولتان مفتی وانی نارد له لا بو گفتوگو شیخ پنی را گه یاند که (که س گوی نادانه شهریمه تی ئیسلام و هموو چا و له درنده به تی کار به ده ستانی

» ۱ « نا . س . د . ر . ب : « ۴۰ » ، « ۵۲۸ » ، « ۱۲۰۲ » ، ف .

، ل . [۴] .

» ۱۲ « نا . س . د . ر . ب : [۳۰] . ف [۱۷۹۸] . ز [۵۱۷]

، ل . (۳۲) .

تورك ته توقينن » وه ئاگاداريشى كرد كه « جامه كهى پېر بوه
 وخهريكه لى ئەرۇئى » . روونيشى كرده وه كه كاره ناره واکانى
 کاربه دهستان ژيانى کوردستانى روژئاواى كرده به دۆزهخ (۱) .
 مفتى به لىنى دایه كه ههول بدات داخوایه کانی به جى به پىترى ،
 پاش ته مه فه رمانده ی گشتى له شكرى روژه لاتى تورکیا مو شیر
 (سه میح پاشا) هاته وان بو گفتو گو كردن له كهل شىخدا .
 به لام له ته نجامى گفتو گو زوره کانیاندا هیچ بریارىكى باش بو
 كورد نه درا ، وه وهك كه مسهره کانی سهر کونسولى روس له
 وان نووسى : « سه میح پاشا هه موو هه ولیكى هه — ر بو چاكه ی
 مووچه خۆره تاوانباره كان بوو » (۲) .

له سالای (۱۸۷۹ — ۱۸۸۰) دا بارى كوردستانى تورکیا پتر
 ئالوزا . كورده كان باجیان نه ئه داو چالاكانه به ره نكاری له شكرى
 تورك و باج - كره كان ته بوون . ته وهوله ی کاربه دهستانى تورك
 دایان بو چهك كردنیان به فیرۆ چوو ، و له ته نجامى پینكا هاتنه کانی
 هاوکارانى شیخو له شكرى تورکدا نزیكه ی بیست سهر بازى
 تورك كوژرا .

رابهره کانی شیخ عبیدالله په یتا په یتا ته چوونه ئیرازو هانى

---

(۱) سهرچاوه ی پېشوو : ب (۳) . (۵۱۷) ، ف (۱۵۶۵۶)

ل . (۵) .

(۲) سهرچاوه ی پېشوو ، ل . « ۸ » .

كوردەكانى ئەوئىيان ئەدا . و وەك « كرىيل » ى سەر كونسول
 لە ئەوریز نووسى : (ئا ئىستاشىخ عىبدالله ھەر نيازى واىە ھو كۆمە تىكى
 كوردى سەر بەخوپىك بېيىن . ى « ۱ » بو ئەمەش بىستى يارمەتى لـ
 روس و ئىنگلىز ھەربىگرى بويە كەوتە پەيوەندى بەستىن لە گەلىاندا .
 پاشا شەرى ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ نوینەرەكانى بەھەموو بېر وياا نووبەك
 خويان ئەكرد بە قونسولگەئى روسدا لە ئەرزورۇم بو گفتوگو كردن
 لە گەل (ئەبىر مېللەر) دا شىخ عىبدالله بە تايبەتى پاشا كردنە وەى
 كونسولخانەى روسيا لە وان لە ئەيلولى ۱۸۷۹دا زياتر ھەولى بەشى پەيوە
 ندى لە گەل روسدا دا .

لە تشرىنى بە كەمى ۱۸۷۹دا بوو كە سەيد محمد سەيدى رابەرى شىخ
 عىبدالله ھات بولای (كەمسەرەكان) و پەئى راگەياندا كە « كار بەدەستانى
 تورك ناتوانى ناسايش لە كوردستاندا : پاریزن ، گەورەو بېچوو كى
 ئىدارەى تورك لە كوردستاندا خويىنى دانىشتوان ئەوژى ، كە كوردە
 كان جار جارە دزى ئەكەن تەنھا لە ئەنجامى كوردەو ناردەواكانى ئىدارە -
 وەبە ، شىخىش بە پىوستى سەر پەئانى خوى ئەزانى گەل لەم چە وساندنە
 وەبە رزگار بىكات چونكە بە ناھەرزگار كەرى خويسانى
 ئەزانن) .

لە دوايىدا رابەرەكەى شىخ كونسولى ئاگادار كرد كە پىويستى بە

« ۱ » سەر چاوەى پېشو پ (۴۰) ژ « ۱۵۲۸ » ، ف .

(۱۲.۲) ، ل . « ۵۵ » ،

بشتگیری روس بان ئینگلیز هه یه . هه رچه تده شی ئینگلیز زور جار هه ولی دا له یارمه تی بدانی به لام شیخ یارمه تی و دوستایه تی روسیای در اوسنی پی باشتر ، چونکه «هه میسه له ناو کوردا فرخی روس له ئینگلیز زیاتر بوه . به لام نه گهر ناچار بی وایارمه تی له ئینگلیزه وه وه نه گری ، سعید محمد سعید له کونسولی گه باند که نه گهر له نیوان روس و تور کدا شهر بقه ومی کورد نه توانی یارمه ته کی باشی روس بدات چونکه هه مو ریگاوبانه شاخاویه کان له ژیر ده سه لانی کور دایه .

(که مسهره کان) وه رامیکی ته وای نوینه ری شیخی نه دایه وه . هه ر نه وه نده ی پی ووت که له بهر نه وه ی په یوه ندپه کی توندی دوستایه تی له نیوان تورک و روسدا هه یه باشتر وایه که شیخ یه کسهر داخوازه کانی به سولتانی عوسمانی بگه یه نی . هه ر وه ها داواشی له « لوبانو ف — ره ستوئیسکی » بالوئزی کرد له نه سه مول که داوا کاری و بیه نیاری کورده کان رهت بکانه وه و پتر پشتی کاو ره کانی روژ ه لانی تور کیا بگری که « له کورد ده وه نه دترو زیره ک نرن و زور تر قیری شت نه بن « ۱ » . بیرو پای « وه زیری ده ره وه ی روسیاش هه روا بو ، چونکه وایان لیک نه دایه وه که شیخ عبیدالله هه ر به کوردستانی تورکیا وه ناوه ستیه وه و هه ول ته دات ده ست بکیشته کوردستانی ئیرانیه وه ، روسیاش به مه قایل نه نه بوو چونکه له ئیران دا نیشی باش بو . بهم جو ره داوا کار به کانی شیخ عبیدالله له لایه ن حوکومه تی رو سیاوه

رەت كرايهوۋە . كاربە دەستانى ئىنگىلىزىش بە جورىكى تر سە يىرى
پىشنيارە كانى شىخيان كرد .

ئىمپېريالىستە ئىنگىلىزە كان لە كوتايىن سەدەي ئۆزدە ھەمدا زىيار كەوتنە
ناردنى نوپنەرورابەر بو روژ ھەلات ، ۋە بەتايەتنى ئەيان ويست ھەل
ويىتى ئابورى و بازارگانى و سياسى خويان لە ئيران و توركيادا بەھيز بىكەن
بو ئەمەش ئەنادۆلى روژ ھەلات . كوردستان و ئەرمەنىستانى توركى
ئىچىرىكى قەلەو بوو بو كاربە دەستانى ئىنگىلتەرە . لەبەر ئەمە بە ووردى
لە بازارو ريگاۋبان كۆلىنەوۋە بو ناردنى كەلوپەلى ئىنگىلىزى . ۋەك
ۋىلامزى نوپنەرى ئىنگىلىز لە لەشكرى توركدە لە لاپەرە « ۳۵۴ » ى
پەراۋە كەيدا « شەر لە ئەرمەنىادا » ئەان . (كورت ترين ريگى
نيوانى ئىنگىلتەرە و « دەلى » بەم ئاۋچەپەدا ئەروات ، كەلوپەلى ئىنگىلىزى
ۋېتر لە نيۋەي كەلوپەلى كەلە ئەوروپاۋە ئەنيرىت بو ئيران لەتەرا بزون
ئەرزورۇم — تەوريزدا ئەروات .

ھەرچەندە روسيا لەم ئاۋچانەدا بەربەرە كانى بازارگانى ئىنگىلىزى ئەكرد
لە گەل ئەۋەشدا پەلى بازارگانى ئىنگىلىز ھەر لە پەرەسەندەدا بوو ، بىچگە
لەمەش ئىنگىلىز ھەمبەشە ئەيوىست ھەل لە بزووتنەوۋە نىشتەمانىە كان ۋە رگرىت
بويە كوردىيان دۆى ئەرمەن ، ئەرمەنى دۆى كورد ، ئەرمەن و كورد
دۆى تورك كورد و تورك دۆى كورد و ئەرمەنىان ھان ئەداھەر ۋە ھا پاش
تەۋابوۋى شەرى [۱۸۷۷ — ۱۸۷۸] ش ئىنگىلىز ويىتى خوى لە توركيادا چەسپ

بکات و ہمہ میثہ بیکاتہ ہوی نازا وہ دژی روسیا .

که له ۴ / ی ته مسوزی ۱۸۷۸ دا کونگره‌ی بهرلین به ستره بو
هه لوه شانده وهی په یمانی (سان ستیئمان) تورک و ئینگلیز به نه‌نی
ریک که و تن که ئینگلیز دورگه‌ی (قوبرس) بگریټ و له باتی
ته مه یارمه‌تی تورکیا بدات که ناوچه‌کانی ئاسیای بچووک بپاریزیت
و به پیی ئاره‌زووی خوی ئیداره‌و ژبانی بگوړیت . ته‌م ریک
که و تنه له به‌ندی (۶۱) ی کونگره‌ی بهرلیندا چه‌سپ کرا .
له ژیر ناوی جی به‌جی کردنی بریاری ریک که و تنه که‌ی تورک و
روس و به ناوی کوکردنه وهی ژانپاری و دهر باره‌ی ناوچه
جه‌نگیه‌کان روژ هه‌لاتی تورکیا پر بو له دیپلوماسیو سه‌رکرده
جه‌نگی و که‌روکه ئینگلیزه‌کان .

بیجکه له مهش هه موو وولاتی تورکیا به رابه رو سیخوپی ئینگلیز
ته نرا ، که نه یویست له کاتی خویدا ئهم رابه رانه بین به
کار به دهستی راسته قینهی هیچ نه بی بهشی روژ ئاواي تورکیا ،
دیاره په یام به ره عیساییه کانیش له م کاره دا به شدار یوون .

کوردستان و به شیک له نه رمینیش له هه موو جیگیایه پتر بوونه
 کۆپی [جاسووسیهت] و ریکخراوه ئیمپریالیسته کان که واته
 یارمه تیدانی یه کتری بوزانی بی باری ئابووری و سیاسی نه و ناوه .
 زور له ئینگلیزه کان پایهی بهرزیان له میری عوسمانیدا وهر کرت
 بو وینه کولونیل (ف . بیکر) که به ناوی (به کر پاشا) له

لهشکری تورکدا له شهري تورک وروسدا بهشدا بوو ، له هاوینی ۱۸۷۹ دا کرا به فرماندهری لهشکری تورکی ناوچهی (نهره کاس) و ناوچهی فورات که نزيك يوون له سنووری رووسیاوه .

(ښکر) له تهوتي سهریه وه هه تا په نجهی پی دژی روسیا بوو ، وه هه موو هه ولیکی نه دا بو سهرخستنی تورکیاو ښکلین له سهر حسابی روسیا . هه رنه ویش بوو سهرکردایه تی نه و لهشکره تورکی کرد که بهرامهر لهشکره کهی (گورکه) وهستا که ویستی به بهلقاندا تپه ری .

بیجکه له ښکر کولونیل (نورتون) ی هاوولاتیښی له لایه نن سولتانوه کرا به فرماندهری لهشکری ژه ندرمه ی ولایه تی (یتلیس) «۱» .

بیجکه له مانه له شاره کانی روژه لاتنی تورکیادا مایور (تروپیر) که له کانی شهري ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ دا راویژکه ری اسماعیل حق پاشاو مختار پاشای سهرکرده ی تورک بوو ، که پستان کلیتتون ، ستیوارد ، ښقیرت ، کوپیر ، ولیتیانف کچنیر که له پاشدا بوو به فرماندهی لهشکری ښکلین له هندستانو له دوايشدا فرماندهری هه موو لهشکری ښکلینو زوری تر

«۱» ثا . س . د . ر : ب «۳۰» ، ژ «۵۱۷» ، ف «۱۵۶۶»

ل «۱۳» .

هاوبه‌شيان له كاری وولاتدا نه‌کرد . نه‌مانه ده‌ده‌وو به ناوی
كونسول و كاربه‌ده‌ستاني كونسولگاوه له ژیر نه‌رمانده‌ری
نه‌ندازیاری جه‌نگی (ویلسون) دا كه به ناوی سه‌ر كونسوله‌وه
له (ستواش) دانرا بوو نیشیان نه‌کرد .

پییان سپیرا بوو كه كۆپی شه‌ر بو له‌شكری توركو ئینگلیز
ئاماده بکه‌ن هه‌ر له ته‌رابزونه‌وه هه‌تا ماردین « ۱ » .

(ویلسون) داواى لی کردن كه به‌ووردی زانیاری ده‌رباره‌ی
هه‌موو ریکاكان هه‌ر له به‌نده‌ره‌كانی سه‌ر زه‌ریاوه هه‌تا سه‌ر
سنووری روسیا و ئیران به ناو هه‌موو تورکیادا كو به‌كه‌نه‌وه .
هه‌روه‌ها به پیی ئه‌م داواکاریه‌ی نه‌خشه‌یه‌کی « تۆپوگرافی »
ناوچه‌كانی روزه‌لاتی تورکیا و سه‌ر سنووری تورکیا و
ئیرانیشیان دانا .

شان به شانی كو‌کردنه‌وه‌ی زانیاری و ئاماده‌کردنی كۆپی
جه‌نگ دژی روسیا ، ئینگلیز گرنگیه‌کی زوری نه‌دا به دوزه
كو‌رده‌كان .

هیشتا به‌كر پاشا هه‌ر چه‌نده شه‌ری ۱۸۷۷ — ۱۸۷۸ یش
ته‌واو بوو بوو هه‌ر له له‌شكری سولتاندا مابوه‌وه ، و له « ۱۸۱۰ »
دا چه‌نده‌هفته‌یه‌کی له دیار به‌كر به سه‌ر ببرد بو دورد بوونه‌وه

« ۱ » ئا . س . د . ر : ف . (دائیره‌ی خوینده‌واری جه‌نـ کی

له بارى سياسى وئابورى وقه لاسه خته كانى . ئىجگار گىرنگى دا به
 كرده وهى هئىلى ئاسىين له نه سگه نده روونه وه به تورفدا بو به غذا و
 لقىكش بو ديار به كر . نه مريگايانه كه ناوچه كانى ميسـؤپؤتامىاي
 نه به ست به زه رىاوه چاك ترين كه اسى بازركانى و سياسى نه گه ياند به
 ئىنگلنهره .

رابهره ئىنگليزه كان له زور ناوچه كانى كوردستان دا كه وتته گفتوكوله گمل
 سىروك هوزو دهره به گه كان به نيازى نه وهى كورد بكن به دار ده ست بوئاژا وه
 نانه وه له ناوچه كانى روژه لانى توركيا وروژئاواى ئىيران دا . وهك
 كه مسره كان نه لى ئىنگليز بربرى دا كه (پشت به كورد بيه ستى وبه
 هويانه وه له ئاسيائ بچووكدا خوى چه سىپ بكاتو له پاشه روژيشدا
 بتوانى له شهريشدا به گاريان به تى « ۱ » .

شيخ عبيدالله شىان به چاك ترين كه س دانا بو به جى هينانى نه مپيلانه
 وبرر يارباندان كه لك له پا كى و راستى شيخ وه ربگرن « ۲ »

شيخ عبيدالله نه بوست هه موو هوزه كورده كان بهك بنخات وئه وساش
 خوى نه يته سىروكى ناوچه فراوانه كى سىر سنوورى توركيا و ئيران
 ورووسيا .

ئىنگليزه كان كه وتته هات و چو كردن بو ناوچه كانى ژير ده ستى شيخ له
 ۱۸۷۷ دا « راسان » چوو بو باشقه لا ، وله ۱۸۷۹ دا كونسولى ئىنگليز له

« ۱ » ناس . س . د . د . ر : ب . « ۳۰ » ، ژ . (۱۵۶۵۶) ، ل « ۷ » .

« ۲ » ترو تىپى : كورده كانى ناسيائ بچووك

وان کاپتان « کلیتون » به‌ره و باشقه‌لا روشت « ۱ » .
 پاش نهم مات و چو کردانه « کاروان به‌چه کی نینگلیزه‌وه که‌وته
 ری و به‌ناوی یارمه‌تی دانه‌وه دژی برسیقی که‌وته فاردنی یاره‌به‌کی زور
 بو شیخ عیدالله « ۲ » .

که کلیتون له باشقه‌لاوه گمراه‌وه نامه‌به‌کی نایه‌تی له‌شیخه‌وه هینا بو
 کار به‌ده‌ستانی نینگلیز . شیخ له و ناوچه‌به‌دارلکای به‌نلگلزدا ده‌ست
 بکشته کاروباری کورده‌وه ، هر وه‌ها پیشی راگه‌یاندن که دانیش‌توانی
 هم‌وو کوزدستان نه‌یانه‌وی یه‌ک بن و نایج به‌دابه‌ش کراوی
 بمیخته وه .

له « ۳۰ » ی تشرینی یه‌که‌می ۱۸۸۰ دا تومسونی بالویزی نینگلیزی له
 تاران ناگاداری گرینفیلنی وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی نینگلیزی کرد که شیخ
 عیدالله نامه‌ی تاردوه بو « اقبال الدوله » ی متصرفی (وورمن) ی‌نیران
 و ریخکراوه نه‌مهریکیه‌کان وه‌لهم نامانه‌دا ناگاداری کردون که کورده
 چه‌کداره‌کانی تاردوه بو نیران بو داوا کردنه‌وه‌ی نه‌و مافانه‌ی لی‌یان
 زه‌وت کراوه . ناگاداریشی کردن که مسره‌ک هوزه کورده‌کان
 نامانجیان یه‌ک خستن و سر به‌خویی کوردستانه .

بهم جوره جوولانه‌وه‌کی شیخ عیدالله مه‌به‌ستی چاک کردنی با‌عی
 گه‌لی کوردستان ورزگار کردنی له چه‌وساندنه‌وه‌ی ده‌ره‌به‌گه‌کان بوو

« ۱ » که مسره‌کان : هیرشی شیخ عیدالله ۱۸۸۰ دا بوسه‌ر ایران .

« ۲ » نا . نا . ح : ب « ۱۵ » ، ژ « ۱۰ » ، ل « ۵۲ »

[که خوشی نه گرتنه وه] . نه مهش له کاتیکدا پهری سه ند که سولتان نه یویست ئیران بی هیز بکات ، وه ئینکلیر حه زی به په یدا بوونی وولاتیکی سهر به خو نه کرد له تورکیادا که له پاشه روژدا بیته مه لبه ندیکی کرنگی جه نگی ستراتیجی له روژه لاتي نزیك و ناوه راستدا .

له سهره تاوه حوکومه تی تورکیا هانی شیخ عبیدالله دا که دزی ئیران بجوولیت بو نه وهی ، وهك (یوزیشیج) ی نوینه ری وه زاره تی دهره وهی روسیا له کاتی گه پانه که یدا به کوردستاندا له ۱۸۸۱ - ۱۸۸۲ دا ووتی « شیخ عبیدالله دهست به سهر مه موو شتیکی فارسه کاندای بگری که له توانایدا بی » (۱) .

له مه دا سه میح پاشای سهر کرده ی ئوردووی چواره می له شکری نه نادول زور یارمه تی شیخی دا . له به هاری ۱۸۸۰ شدا له نهسته موله وه سولتان عبدالحمید کولونیل به هری به کی کوری به درخانی به نوینه ری خوی نارد هه کاری . له داوینی ۱۸۹۰ دا شیخ عبیدالله به ناشکرا که وته خۆ ناماده کردن بو په لاماردانی ناوچه کوردیه کانی ئیران . به یارمه تی به هری به گ توانی هوزی مامش ، مه نگوپ ، و پیران ریک بخاته وه و نا کوکیان له نیواندا

---

(۱) ئا . س . د . ر : تارشیفی کشتی (۱ - ۹) ، ژ (۸) . ف .

(۴۰) ل (۱۲۴) ، سالی ۱۸۸۱ - ۱۸۸۲ .

نه هیل و ژماره یه کی زور شه پر که ریان لی بگری که به چه کی
ئینگلیزی پر چه کی کردن .

نوینه رانی شیخ به ره و ناوچه کانی کوردستانی ئیران چوون و
که وتنه پروپا که نده کردن دژی کار به ده ستانی ئرار ، وه وهک
سه رکونسولی روسیا له تهوری ز نووسی : « وه وه هلیک له
کایه دایه بوو بۆ سه رکه وتنی ئهم پروپا که ندانه ، چونکه که لی
کورد اه کرده وهی ئیران بیزار بوو بوو ، وه چاودریی رزگار
بوون بوو بویه بۆل بۆل ته هاتنه ژیر سایه ی شیخ عبیدالله وه » (۱) .
شیخ عبیدالله هه ولی دا نهک هه در کورده کان ریک بخت . به لکو
ویستی نه ته وهی نه رمه نی و نه ستوریش له مه دا به شدار بکات ،
بویه داوای له (مار شه معور) و سه روکی نه رمه نیه کان کرد که
پیکه وه دژی سیاسه تی چه ته که ری تورکیا بجه نکر و ه لیشی
دانی که مافی ئاینیان بیاریزی . له به شدار نه ستوریه دندا له
را په رینه که ی کوردا وا ده ر نه که وهی « مار شه معور
پیشنیاره که ی شیخ عبیدالله قوبول کرد بیتی ، وه وهک (کلنیتون)
ی نوینه ری ئینگلیز له کوردستاندا نووسی :

« نه ستوریه کانی شه مدینان بریاریان دا یارمه تی شیخ

---

(۱) ئا . س . د . ر : ب (۴۰) ، ژ (۱۵۲۸) . ف (۱۰۲) .

ل (۱۰ - ۱۳) .

بدەن (۱) .

لە تەمۇزى ۱۸۸۰ دا — سەروكى زوربەى ھوزە كوردەكان ھاتن بو
لاى شىخ عىدالە و لە كۆبوونەو ەكانىدا دەربارەى دامەزرانە دىنى
يەكيتى ھوزەكان ، واتا « كۆمەلەى كورد » گەفتوگۆيان كرد . ھەندىك
لە بەشدازانى « كۆنگرەكە » پىشنياريان كرد كە ئەو ھوزانەى كورد
نەن لە ناو بېرىن ، بەلام شىخ عىدالە دۆى ئەم پىشنيارە وەستا و
روونى كۆردەو كە تورك ھەز بەمە ئەكات و پىي خوشە كە كورد
بەكەيتە دوزمنايەتى لە گەل نەرمەنى و گەلەكانى تردا ، وە ووتيشى :
« ئەگەر ئىمە نەرمەنەكان لە ناو بېرىن كورد لاى كار بە دەستانى تورك
سووك ئەبى و نرخی نامىنى » (۲) .

لە سەرەتاي ئاغستوسدا لە گوندى (نەھرى) كۆبوونەو ەكى تر پىك
ھىزا كە نزىكى « ۲۰۰ » سەروك ھوزو سەردكى ئاينى و دەرەپەگ
بەشداريان تىدا كرد ، لەمانەش پىنجيان شىخ بوون .

لەم كۆبوونەو ەبەشدا شىخ عىدالە دووبارەى كۆردەو ە كە پىويستە
كوردستانىكى بەك - گرتوو دابەسەزىزى و چالاكانە دۆى توركىاو
ئىران بىجولەين ، چۆنكە ، وەك شىخ ووتى : « ئەم دوو وولانە دەرەكن

---

(۱) راپۆرى كلېتتۆن بو نرونتېر لە ۲۷ / ى تشرىنى يەكەمى
۱۸۸۰ دا .

(۲) نەفرياتوف . كورد لە شەھرى تورك و روسو ئىران و روسدا .
ل « ۲۲۸ » .

له ریځای پېشکه وتماندا» (۱) .

شیخ عیداللهو هاوړیکانی یو بهجی هینانی نهم کاره بریاریان دا که لهشکره کانیان له یهك كانددا له ههردوو بهشه کهی کورستانه وه په لاماری لهشکری توركو تیران بدهن ، وه ههروها بریار درا که کوردی مامه شو مه نگوړی سهر سنووری تیران له ژیر سهر کرده یی « حاجی شیخ صدیق » ی کورپه گوره ی شیخدا په واندز بگړنو لهوېشه وه په لاماری « بهغدا » بدهن ، به عبدالقادری کورپه ناوذه نجی شیخش سپهرا که موسل و نامیدی بگړیت . نه وساش شیخ خوی « وانی » داگیر بکات .

لهمدا فه رمان پاشای سههرك هوزه عه ره به کانی وولایه تی به عدداش به لین به شیخدا که له کانی هیرش بردنه سهر « موسل » دا یارمه تی بدأت (۲) .

بریارو کانی شیخ زور کم و کورتی هه بوو . گرنگترینیان نه وه بوو که نه پوایه هیزیان بگردایه به دوو به شه وه به یهك جار په لاماری دوو وولاتیان بدایه . گومانی تیایه که شیخ هستی نهم کم و کورته کرد پویه بریاری دا که دووباره سهیرسکی بریاره کانیان بکه نه وه و له

---

(۱) سهرچاوه ی پیشوو ، ل . « ۲۲۹ » .

(۲) نا . س د ، ر : ب « ۳۰ » ، ژ « ۱۵۶۵۶ » ، ل « ۷ » . راپوړی

کامه سهرکان بو بالوېزی رووسی له نه ستمول « بانوف —

ره ستوفسکی » له ۶ / ی تشرینی په که می ۱۸۷۹ د ' .

پیشه وه پهلاماری لهشکره بی هیزه که ی ئیران بدن که خه ریسکی
 نه در بوو له گمل هوزه تورکهانه گادا . شیخ ووتی : ا له هر نه وه ی که
 بهشیک له کوردستان نه که ویتنه ئیرانه وه و لهشکری ئیران بی هیزه ،
 پیو بیته پهلاماری ^{هم} نه وه بدنه و هاو نیشتمان که ورده گانان له وئی رزگار
 بکه بن بو نه وهن بینه سه رچاوه ی یارمه نی د'مان له دژی دوژمنه گوره .
 کی ترمان که عو-مانیه . « ۱ »

برریاری پهلامار دانی ئیران جی به جی کرا ، و بو ته مه دوو له شکر
 بیک هینرا : به که میان به سه روکایه تی عبدالقادر و سه روکی هوزه گانی
 موکری همزه ناغا که نه بویه نه وریزیان بگرتایه و دوو هه میان به
 سه روکایه تی محمد صدیق و خلیفه محمد سعید که نه بویه و ورمی . خوی ،
 سه لماس و ما کینی بگرتایه .

له نه یولی ۱۸۸۰ دا لهشکره که ی شیخ عبیدالله به سه روکایه تی عبدالقادر
 و همزه ناغا پهلاماری ئیرایان دا و سه روکی و تنی گه و ره یان
 ده ست که ووت .

نهم سه روکوتانه شی به و هویه وه بوو که کورده گانی نه وئی یاره ته یه کی
 نه وای لهشکره که بیان دا و پشتیان گرت ، له ماوه یه کی که مدا نه و
 لهشکره هزار که سیه ی پهلاماری نه دره لانی دا ژماره ی که بشته جهوت
 هزار کهس و ساوغ بولاغ و مه لیه ندی کورده گانی موکری گرت و زوری

---

[۱] نه قریاتوف : کورد له شه پری رووس و تورکو رووس و

ئیراندا ، ج ۱ . « ۲۳۰ » .

پس نه چوو شورشگیره کان « مهرا گنا » ، (میان دوو نابان) وناو -
چه به کی زوری تریان گرت وله ته وریز نزیك بوونه وه .

له راستیدا پایته ختی نازربایجان خوراو له شکر یکی نه تووی تیدا نه بوو
که پاریز گاری بکات ، بویه خه لک زراوی چوو . له زور لاوه ههلا
توه کانی بو هات . نان کم بوو . وه گران ی که وتوه ، کورده کان زور به
ناسانی نه بیان توانی شاری ته وریز بگرن ، بهلام ناریکی و مهشقی پیچ
نه کراوی راستی شهر که ره کان بوه هوی نه وهی به شیک اه له شکره که ی
کورد بکه ونه تالان کردنی گونده کانی ده ورو پشتی ته وریز وزور به بیان
به خویان و تالانیه کانی به وه به ره و مال که پانه وه ، بهلام مه ترسی دا گیر
کردنی شاره که له سهر دلی دانیش توانی لانه چوو .

هه ره وه ها کورده کان له دا گیر کردنی (وورمی) شدا تووشی
چهرمه سهری بوون و نه بیان توانی نه و توردوه بشکینن که له قهلاکانیدا پاریز
گاریان نه کرد ، بو یارمه تی له شکره که ی ، شیخ عبیدالله به خوی و
له شکر یکی کورد و چه تد هه زار نه ستوری به وه له هه کار به وه به ره و
(وورمی) کشا .

له هه مان کاتیشدا ، واتا له ئه یلولی ۱۸۸۰ دا به فرمانی کار به دهستانی
ئینگلیز (نابوت) ی سهر کونسولی نیشکایز له ته وریزه وه به ره و وورمی
چوو ، نه میش به و بیان وه وه که گوا یا نه ویش له سنووری ناوچه کانی
کونسولگی ئینگلیز دایه ، بهلام به پی ی بیرو پای [شولزیفسکی] سهر
کونسولی روسیا له ته وریز نه م سهر دانه ی نابوت په بوهند په کی زوری

له گهل باری نیستای ناوچه که دا هه بوه ، وه هه وه ها شو اثریشکی
روونی کرده وه که گویا « نهم را پهرینه ی کورد بئ تاگای
نینگلینیه » (۱) .

سهردانه کی [نابوت] بو کوری جهنگ و رویشتی به ناوچه پهر له
شهره کان دا بو [وورمی] و ناموژگاری کردنی اقبال الدولی سهر
له شکری نیران به گوئی شیخ عبیدالله بکات و وورمی بدات به دهسته وه
به ناشکرا نه وه نه گه یه ننی که نینگلین تاگای له هه موو جوولانه وه یه کی
شیخ عبیدالله بو « ۲ » .

اقبال الدولی نهم ناموژکاریه ی نابوتی رعت کرده وه و بربریری دا هه تا
دوا هه ناسه بجه نگن ، نه وسا « نابوت » پیشانی دا که سووره له سهر گرتنی
وورمی نه مهش بو و به هی نه وه ی که دا نه شتوانی شارخویان « شار به ده ری بکه ن (۳) »
شیخ عبیدالله پیاو . وچه کیکی زوری دووی نابوت خست که به بئ زیان
بگاته وه جیگای خوی و ناموژگاریشی کرد به سا و غ بولا قدا برروات
که به ده ست کورده کانه وه بوو . له م شاره دا (نابوت) به جلی کوردیه وه

---

(۱) ئا . س د ، ر : ب « ۴۰ » ، ژ « ۵۲۸ » ، ف . (۱۲۰۲)

، ل . (۱۶) .

(۲) سهرچاوه ی پیشوو : ، ل « ۵۷ » ، نامه ی شولوفسکی بو

زینوفیشی بالویزی روسیا له تاران ۱۹/ی تشرینی یه که می ۱۸۸۰

« ۳ » سهرچاوه ی پیشوو : ل « ۵۷ » نامه ی شولوفسکی له ۱۹/ی

تشرینی یه که می ۱۸۸۰ دا .

تووشی عبدالقادر ، ههمزه ئاغاو فیض الله به گک هات و نه وانیش به چک و
خواردده مه نه وه یارمه تیان داو خه لکیکی زوریان له گهل نارد هه تا
گه بشته وه شوینی خوی (۱) .

که سهر کوئسولی روسیا له ته وریز له گهل « تابوت » دا که وته گفتو گزوه
ویستی مه بهستی راسته قینه ی سهر دانه که ی بو کوردستان بزانی ، به لام
که لکی نه بو . له هم رووه شۆلۆئیشکی نووسی : « تابوت که موزور
باسی هوی راسته قینه ی سهر دانه که ی و گفتو گۆکانی له گهل شیخ
بیید الله دا نه کرد ، ههر ته یووت که گوا یا ویستویه تی له مه مؤمقوی
جوولانه وه ی کورده کان دلتیا بی که له ده مبه که وه ده نگک بلاوه بجوولین .
و هبچر تر (۲)

رووداوه گانی کوردستان مه تر سه که زوری خسته دلی کار به ده ستانی
ئیرانه وه ، چونکه نه گهر ته وریز بگیری به نه مه نه وه ی نه گه یاند که ئیران
به پیت ترین ناوچه ی ئازربایجانی خواروو ، وگه وره تر ان شاری پاش
بایته ختی له ده ست دهر نه چیت . نه گهر ته وریز بگیری به نه توانرا بوتری
که گرتنی تارانیش فزیک بوته وه .

که کار به ده ستانی ئیران زانیان هیزیکه نه وتویان نیه به ره ننگاری
کورده گانی پی بکه ن رووی یارمه تیان کرده روسیا .

---

(۱) سهرچاوه ی پیشوو : ل « ۸۲ » . راپۆرتی شۆلۆئیشکی له

۱۸۸۰/۹/۵ دا .

(۲) سهرچاوه ی پیشو ، ل « ۱۲۵ - ۱۲۶ » .

له « ۳۰ » نه یلوی ۱۸۸۰ دا « زینتوفیف » ی بالوی روس له ته له گرامیکدا بو « پتربورگ » (۱) نووسی : « شای ایران تکل له حوکومه تی رووسیا نه کات که له شکر بنیرته سهر سنووری نازربایجانی خواروو ، و داواش له نیمپرانوریه تی عوسمانی بکات ههولی کوژاندنه وهی ئازاوهی کورده کان بدات ، سهر و که کانیا ن ته من بکات و چی زیانیکیش له ایران که وتوه بوی بیژیری » (۲) .

« زینتوفیف » له نامه کانی تریدا به تایبه تی باسی نه وه نه کات که « ایران نه و تواناو چه که ی نیه بتوانی به خیرایی ئازاوه که بکوژینته وه (۳) . « زینتوفیف » زور جار نه م داواکاریه ی دووباره نه ک کرده وه نه شی ووت که « ئینگلیزه کان له ههستانی کورده کاندای پشتمان نه گرن » . ههر وه ها له وهش دنیا بوو که ته سه ته مولو تاران ناگایان له وه هه به که ئینکلین له ئازاوهی کوردا ده سه تی هه به وه ههر ئینگلیزیه که که لکه له ی به که خستی ناوچه کورده کانی خستوته میشکی شیخ عیدالله وه (۴) .

دیاره دیپلوماسیه رووسه کان چاک له لووت تی ژه ندنی ئینکلین که بشتبون

(۱) لینینگرادی تیتستا که نه وسا پایته ختی روسیا بوو . « وه رگیی » .

(۲) نا . س . د . ر : ب « ۴۰ » ژ « ۵۲۸ » ل « ۷۵ — ۷۶ » .

نامه ی زینتوفیف بو شولوتیفسکی له تشرینی به که می ۱۸۸۰ دا .

(۳) سهرچاوه ی پتیشوو .

(۴) ته له گرامی « زینتوفیف » بو « شولوتیفسکی » له ۲۳ / ی تشرینی

به که م و ۱ / ی تشرینی دووه می ۱۸۸۰ دا .

له کوردستاندا ، بهلام نهوه یان له بیر چوو بووه وه که بیچکه له وه
هوی ناوخوی کوردستان زیاتر ناگری راهه رینه که هی خوش
کرد بوو ، و کرنگیه کی گه وره ی پی دا بوو .

ته له گرامه گانی تاران هه لو یستی رووسیای شلوق کرد ، چونکه
له م کاته دا زور به ی له شکری قه ففاس به ره و تور کمانستان نه جولا .
له بهر نه وه ی که ئینگلتزه ناحه زانه بهرام بهر روسیا له ئاسیای
ناوه راستدا نه جولا ، و سیاسه سه تیکی پر له ده سیسه و فیللوی له
له تور کمانستان گرت بوو رووسیا نه یویست له سه ره سنووری
تورکیا و ئیران هیچ جولا نه وه به کی سوپایی بکات و نه یویست هره
به شیوه به کی دیپلوماسی به شداری جولا نه وه ی کورد بکات ، له
که له نه وه شدا نه شی نه توانی چاو له وه بنوقینی که له تورکیای
دوژمنی دوینتی به وه نزیسه که به پیت ترین خاکی ئیرانی دوسق
دا گیر بکری .

له ۱۸ / ی تشرینی به که می ۱۸۸۰ دا ته له کسه ندهری دووهه م
بریار ی له سه ره ته له کرامی وه زاره تی ده وه دا که بو (زینتوف)
بنیری . له م ته له گرامه دا به شا را که به نرا که رووسیا ناماده به
یارمه تی بدات ، وه داواشی له له شکری قه ففاس کرد که له
سه ره سنووری ئازربایجانی خوار و دا بار بخت و له کانی
پیویستیدا دهستی یارمه تی بو له شکری- ئیران در یژ بکات .
له گه له نه وه شدا به (زینتوف) را که به نرا که له شکره که ی

رووس که مه و باشت وایه به پیی توانا له شه‌ری کوردستاندا به‌شداری نه‌کات و «به‌هه‌نگاوی دیپلوماسیانه خوی بیاریزی» (۱). هه‌روه‌ها رووسیا داوای له بالوییزی نه‌سته‌مولی کرد که هه‌موو هه‌ولیک بدات به‌لکو تورکیا هان بدات له شه‌پدا به‌شداری بکات ، به‌لام کار به‌ده‌ستانی تورکیا هیچ ئاره‌زووی نه‌وه‌یان نه‌بوو که دژی شیخ عبیدالله بجه‌نگن ، که «زین‌ؤقیف» ی بالویزی نه‌م ته‌له‌کرامه‌ی وه‌رگرت به‌پیته‌ربورکی راگه‌یاند که شیخ عبیدالله له‌کوشکی سولتاندا جیه‌کایه‌کی تاییه‌تی هه‌یه ، به‌راده‌یه‌کی وا که له ۱۸۷۹ دا شیخ عبیدالله نیازی راه‌برینی هه‌بوو دژی تورکیا سولتان عبدالحمید به‌ناچاری خه‌لات و «نشان» ی بو نارد چونکه هیزیکی وای نه‌بوو بتوانی به‌ره‌نکاری بکات (۲) .

له‌ژیر زوری داوا کردنی رووسیا دا تورکیا ناچار بوو له‌شکر بنیڕته کوردستان به‌تاییه‌تی که زانی «شیخ عبیدالله نیازی جیا بوونه‌وه‌ی هه‌یه له‌تورکیا و به‌گویی وولاتیکی نه‌وروپی [واتا ئینکلتزه] نه‌کات» . بو نه‌مه‌ش شیخ عبیدالله خۆی خۆی ئاشکرا کرد که له‌کاتی گه‌مارۆ دانی (وورمی) دا له‌نامه‌کانیدا بو موته‌سه‌ریفی نه‌وئ روونی کرده‌وه که ئامانجی یه‌ک خستنی پینج سه‌د هه‌زار

---

(۱) سه‌رچاوه‌ی پیشوو . ل «۱۲» .

(۲) ته‌له‌گرامی بالویزی رووسیا له‌تاران بو وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی رووسیا له ۲ / ی تشرینی دووه‌می ۱۸۸۰ دا .

خیزانی کوردی تورکیا و ئیرانی ههیه و نهیه وی « وولانه نهوروپاییه -
کان » نا گادار بکاب که کوردستان دابش کراوه و پهبسته یارمه تی
بدری پوبه ک خسته وهی « ۱ »

(زینو فیتف) روونی کرده وه که (شیخ عبدالله له زور ده میکه وه
بلایوی کردوته وه که ئیتز سهرو که کورده کان نا توانن چاو له چه وسه -
نده وه و باری خراپی کورده کانی تورکیا و ئیران پپوشن ، وه پریاریان
داوه به ههر چۆنیک بێ کوردستان یه ک بخه نه وه به جوریکی وا که مافی
[نهفته نۆمیان] هه بێ « ۲ » .

نهم بانگه پشته نهی شیخ عبدالله وای له سولتانی تورک کرد واز له و
خه یاله بهی که بتوانی شیخ بو چا که ی خوی له کوردستان دا به کاری بهی
له بهر نه وه که له وه پیش به دزیه وه پشنگیری نه کرد نیستا که وته
دوژمنایه تی ژماره یه کی زور له شکری به هیزی تورک له ناوچه ی
راپهرینه که ی کوردا بوون ، له بهر نه وه له تشرینی دووه می ۱۸۸۰ دا [۱۲]
به تالیونی سواره به چه کک و تیق پجانه وه نسیرا بو وولایه تی

« ۱ » ته لگراسی بالویزی روسیا له تاران بو وه زاره تی دهره وهی روسیا له
۲۰ / ی تشرینی دووه می ۱۸۸۰ دا .

« ۲ » ئا . س . د . ر : ب « ۴۰ » ، ژ « ۵۲۸ » ف (۱۲۰۲) ، ل
[۷۴ - ۷۵] نامه بو ژولزیشکی سهر کونسول له تهوڕیز له ۷ / ی
تشرینی دووه می ۱۸۸۰ دا .

وان (۱) . ئەمەش بۈۈ بەھۈى ئەھۈى كە رېڭاى ھاتى ھۈزە
 كوردەكانى تىرى تور كىا يە سترى بۈ يارمەتى شور شگىرەكان . ھەردەھا
 بە پىچى فەرمانى سولنان ھەسەن ناغا ، دلاۋەر توغلى . ۋە رەشېد
 بەگى قايمىقام لەۋانەۋە سەربان لە شىخ عېبدالله دا و داۋايان اى كەركە
 بلاۋە بە لەشكرە كەى بىكات و بىگەر تەۋە خا كى ئىمپىراتورىيەتى
 تور كىا .

لە ھەمان كاندا بە خىرايى لەشكرى ئىران ، كە لە كوردەكانى [جەلالى]
 پىك ھاتىۋو بە سەروكا بەتى تەيمور خانى دوژمنى شىخ ، كە فەرماندە رېڭىكى
 زور ئازاۋچا لاک بۈۈ ، ۋە نىرخىكى زورى ھەبىرۈ لای دەرە بەگەكانى
 ژوۋروۋى ئىران ، لە «مالىن» ۋە بەرەۋ [ۋورمىن] ھاتۋ لە
 نىزىك «ۋورمى» ۋە لەشكرى شىخ عېبدالله ى شكاندۋ لە شارە كە
 دەرى پەرراند .

ئەم ژىر كەۋتتە پىشتى شىخ عېبدالله ى شكاند و كە يىنى لە ھەردوۋلاۋە
 لەشكرى تورك و ئىران تەنگىيان پى ھەلچىۋە و يارمەتى كوردەكانى
 تور كىاشى پى ناگات برىيارى دا بىكشىتەۋە خا كى تور كىا . لە بەرئەمە
 بەفەرمانى ئەۋ (عبدالقادر) و «ھەمزە ناغا» بەبى شەر [ساۋغ بولاق]يان

---

(۱) ك . پ ، كامسەرەكان : پەلاماردانى ئىران لە لايەن لەشكرى
 شىخ عېبدالله ۋە لە ۱۸۸۰ د . [گوفارى جوغرافيا و ستراتىجىيەتى ئاسيا :
 ل . « ۴۵ » ، ژ . [۱۱] .

بو سوپای ئیران به جی هیشت (۱) .

له پێشدا عێدالله له « ورمی » وه گه رایه وه بو « ٤٠ گه وه پ » بهلام که زانی له شکری نیزامی ئیران و سوپای تهیمور خان هه ر به دوایه وه ن ناچار گه رایه وه شوینه نه ژادیه که ی خوی له تورکیا ، واتا بو « ناوچه » (۲) .

له کوتایی تشرینی دووه — می ١٨٨٠ دا تا رادهیه که زور راپهرینه که کوژی رایه وه ، زور بهی دهر به کوه سه روک هوزه کورده کانی ئیران له گهل شیخ عێدالله دا هه لاتن بو تورکیا ، له ویش ، وهک (کامه ره کان) ی کونسولی روس له (وان) هلی ، که و تنه خو ئاماده کردن بو راپهرینه یکی تر (۳) .

باری کوردستان هه ر به ئالوزای مایه وه ، نه وه هوزه کوردانه ی ئیران که سه روکه کانیان له ژیر ره حمه تی کار به ده ستانی ئیراندا

---

(۱) ئا. س. د. ر : ب « ٤٠ » ، ژ « ٥٢٨ أ » ف « ١٢٠٢ » ، ل

« ٨٢ » . ته له گرامی شولژیفشکی بو زینتو ئیف ل — ٥ / ی

تشرینی دووه می ١٨٨٠ دا.

(۲) هه مان سه ره چاوه : ل « ٨٤ » و « ٩٠ » : ته له گرامی هه مان

که س له ١٤ / ی تشرینی دووه — ٤ م و ٣ / ی کانسونی به که می

١٨٨٠ دا .

(۳) نامه ی « کامه ره کان » بو « زینتو ئیف » له ١٣ / ی کانسونی

به که می ١٨٨٠ دا .

به جریان هیشتن تووشی چه رمه سه ری و چه وساند نه وه به کی درندانه
بوون له لایه ن ئیرانه وه .

له نه نجامی کوژاند نه وه ی را په رینه که دا که بته نه قه لاجو کردنی
کورده کانی روژ ناوای ئیران ، وه « بی نه وه ی گوی بده نه ته مه ن ،
یان ژن و پیاو ، هه زاره ها که سین دارکاری ته کاردو پتر له
دووسه د دئی کوردستانیان سوتاند » (۱) .

له زور ناوچه ی کوردستانی تورکیادا درندانه که وتنه له ناو
بردنی کورده کان . له ۱۴ / ی تشرینی دووسه می ۱۸۸۰ دا
شولژیفسکی بو زینو قیشی نووسی که له ناوچه ی وورمیدا « ته یمور
پاشا خان له شیخ خراپتر قه لاجو نه کات » . و زور به ی کورده کانی
لایجازو ساوغ بولاق ناچار بوون روو بکه نه شاخه کان (۲) .

باری کورده کانی « ساوغ بولاق » له هه موان خراپتر بوو ، چونکه
زور به ی دانیشتهو کان له ناو بران . له هه موانیش پتر نه کبه تی
تووشی هه زاره کان نه بوو .

ئیران ته مه ی به هه ل زانی و له شکری نارد هه سهر دانیشتهوانه ژور
لی کراوه کان بو کو کورده وه ی سه رانه .

---

(۱) ئا . س . د . د . ر ب « ۴۰ » ، ژ « ۵۲۸ » ف « ۱۲۰۲ » ، ل
۱۳۷ .

(۲) هه مان سه رچاوه : نامه ی شولژیفسکی بو زینو قیش : ل
« ۱۰۳ — ۱۰۵ » .

باری کورده گان به راده يه کي وا خراپ، بوو که رووسيا ناچار
 بوو بيته قسه . نهه ش نهک له بهر خاتري چاوي ره شي کورد ،
 به لکو له وه نه تر سا که نه م زورداريه دووباره بيته هوي
 راپه رينيکي تازه . له م روه وه « زينتوفن » ي بالويزي روس
 له تاران بو « شولژيشکي » سهر کونسولي ته وريزي نووسي :
 « چاکه ي روسيا له وه دايه که نه هيلري دووباره کورده گان
 راپه رته وه له بهر نه وه پتويسته وا له تيران بکريت که نه بيته
 هوي کلپه کردني کورده گان بو جولاندين دزي تيران » (۱) .
 « نوفيکوف » ~~په لکوي پر~~ پر له ناسوري ليدا بو پيته ربورک که
 « تيران نهک ههر تيازي يه باري سهر شاني کورده لي قه و ماوه گان
 سووک بکات ، به لکو ته يه وي به سهرانه ي تازه نه وه نده ي تر
 پشتيان بشکيني » (۲) .

به م جوړه چه وسانده وه ي کار به ستاني تيران واي له کورده گاني
 نه وي کرد که ناچار بن بير له راپه رينيکي تر بکه نه وه .
 ههر وه ها شيخ عبيدالله و سهر و که گاني تريس به ژير که و تنه که يان

(۱) ههمان سهر چاوه ي پيشوو : ل « ۱۷۰ » ، ته له کرامی زينتوفن
 له ۷ / ي نيساني ۱۸۸۱ دا .

(۲) ثا . س . د . ر [پيته ربورک] : « ۱ - ۹ » ، ژ « ۸ » ، ف
 « ۲۹ » ، ل « ۱۵۰ » . ته له کرامی نوفيکوف له ۲۸ / ي

ته موزي ۱۸۸۱ دا

وره یان بهر نه دا و له سهر ده ستختی ئامانجه گانیان ههر سوور
بوون ، له بهر نه وه که وخته خۆ ئاماده کردن بو خه باتی
پاشه روژ .

کوردس — تان له سالانسی

هه شتای سدهی نۆزده هه مدا

وه کو ووتمان حوکومهتی تورکیا سیاسهتیکی دوو روانهی بهرامبهه
شیخ هیدالله گرتبوو ، له لایه که وه له شکریکی زوری له سهه سنووری
نیران دانا بوو که نه هیلن شیخ و سهه که دهره به گه کالنه پیلانی جیا بوو —
نه وه دا سهه به کون — بوونی نه له شکره له ویدا ریگای له زور هوزه
کوردی کان گرتبوو که له راهه رینه که دا به شداری به کن — له لایه کی
تریشه وه کانیک شیخ . که به هاو نیشتمانیه کی نیمپرانوریهتی عوسمانی
نه به ژنیرا ، دژی نیران جوولا ده نکی نه کرد دیاره بن لایه نی تورکیا
لهم هه لویسته دا باری جوولانه وه که ی شبنی زور سووک نه کرد . له لایه کی
تروه نه توانین بلی بن که تورک تاراده به ک پشتی هیرشی شبنی نه گرت
بو سهه نیران که له ده به که وه دوژنه گهره ی تورکیا بوو ، به راده به کی
واسولتان عبدالحمید و کار به ده ستانی به و ئاوانه وه بوون که هه ستانی
کوردی نیران کونه دوژنه که یان بهی هیز بکات و بهمه بتوانن رابوردوه
هه زنه که ی نیمپرانوریهتی عوسمانی بگه نه وه . بو نه مهش نه وه بهس
بوو که چاودیری کوردی کان بکات بو نه وه ی راهه رینه که یان هه دژی
نیران ییت و وای لی نه بهت ییسته دژی تورکیا . هه له بهر نه ش بوو که
تورکیا یارمه ته کی زوری هه ندیک له سهه که کوردی کانی هه کاری نه داو
(۲۶) نه سهه ی « نه قاویتی » تورک مه شقی به وه له شکره نه کرد که

شیخ عیدالله دووباره خهریکی دروست کردنه‌وی بوو «۱» .
 به‌ستی په‌یوه‌ندی کار به‌ده‌ستانی سولتان وشیخ عیدالله به‌وی ره‌شید
 به‌گی قایمقامی (شاناه) ی ناوچه‌ی وانه‌وه پیک هات ، ره‌شید به‌گ
 له‌ته‌سته‌موله‌وه به‌ناوی (پیشکش کردنی ریزو پرسه) بو [نه‌میری -
 کورد] نیرا بولای شیخ .

شیخ همر به‌وی ره‌شید به‌گیشه‌وه بوو که داوای چه‌کی له‌ تورکیا
 کرد [۱] ، به‌م جوړه له‌ کانونی دوو — ممی ۱۸۸۱ دا له‌ وانه‌وه ۱۹ بار
 (۲۸ سنووق) ، تغه‌نک له‌ چه‌شنی « هه‌نری مارتن » ۶ بار « ۱۲ —
 سنووق) گولله ، و ۴ بار (۸ صندوق) گولله توپی شاخاوی بو وشیخ
 عیدالله نیرا . نه‌م چه‌کانه به‌و ناوه‌وه که گوايا نه‌نیرینه نه‌نادولسی
 روژهلالت له‌ وانه‌وه [عه‌بۆ] ی دۆستی شیخ پونی که‌یاند .

به‌ ناگاداری بی ده‌نکی کار به‌ده‌ستانی تورکه‌وه شیخ که‌ونه ناردنی
 رابهر بو کوکردنه‌وی کورده‌کان : عبدالقادر بۆ [موش] ، نه‌حمدناغا
 بو [نه‌لاشکر] . ئیسماعیل به‌گ بو « بتلیس » ، سید سهدیق بو کارس
 سهدی عه‌لی بو « نهرزورۆم » ، سهدید عبدالحرمن بو (هینس) و بو زۆر

(۱) ئا . س . د ، ر : ب « ۳۰ » ، ف (۱۵۶۷) ، ل . (۲) .

نامه‌ی کامسهره‌کان له‌ وانه‌وه بو نۆفیه‌کوف ۲۶ ی کانونی
 دووه‌می ۱۸۸۱ دا .

(۲) هه‌مان سهرچاوه‌ی پیشوو : ل (۱۲ — ۱۳) نامه‌و نه‌رچه‌ی
 نامه‌که‌ی شیخ عیدالله .

جیگای تر رابه‌ری تری نارد « ۱ » .

ناشکرا به که تورکیا هزی نه کرد دووباره شیخ عبیدالله پهلاماری
ئیران بداته وه ، و له نووسنه که ی (که مسهره کان) دهر نه که وی که
(کوشکی سولتان به دزیه وه یارمه تی شیخ عبیدالله نه دات « [۲]

تورکیا نه یویست شیخ اه‌زیر چاو دیری خویدا بمینیته وه و هه تا خوی
نه یه وی ده ست به جوولاندن نه کات . له بهر نه وه داوای لی کرا که سهر
له پایته ختی عوسمانی بدات .

نه م بانگ کرده ی شیخ بو نه ست مول له لایه کی تره وه رقه به رایه تی بوو
بو ئیران که ههر نه یویست نه وزانانه ی به هوی شیخه وه لی که و توه
بوی بیژرری . دباره تورکیا ناگاشی له وه هه بوو که ئیران پشقی به
رووسیا به ستوه .

شیخ پیش نه وه ی له کوردستانه وه بکه ویتنه ریگای ویستی دووباره په یوه ندی
له گهل نوینه رانی رووسیا دا بهستی ، بو نه مهش سمد خه ایفه ی ناره
لای که مسهره کان که (بروای شیخ به روسیا و هیوای یارمه تی دان) ی
پن رابگه به نی . ههر وه جار هکانی پیشوو دووباره که مسهره کان
« داوا کار ی یارمه تی دانی کوردی » ده

---

(۱) سهرچاوه ی پیشوو : ل [۹—۱۰] ، نامه ی که مسهره کان بوو

نوفیکوف له ۳۱/ی کانونی دووه می ۱۸۸۱ دا

« ۲ » سهرچاوه ی پیشوو : ل (۳—۴) نامه ی ۲۶/ی کانونی

دووه می ۱۸۸۱ .

کرده و «۱» .

(نوؤیکوف) ی بالویزی روسیش له نهسته مول وهرامه کی که مسهره
کانی سه لماند و داواشی له [مووچه خوره کان] ای خوی کرد که هیچ
په یوه ندیه که له گهل شیخدا نه بهستن (نهوه ک تورکیا و انی بگات که
روسیا شیخ عیدالله نه گری «۲» .

مهتا نم کا ته له نیران هر خه ربکی راوانانی نه و هاوکارانه ی — یخ
بوون که هیشتا چه کیان دانه نابوو ، وه په نایه تر له ناوچه ی (سر -
دهشت) دا کومه لیان به ستیوو له ژیر — هر کردایه تی همزه ناغادا که
یه کیك بوو له سروکی راپه رینه که ی ۱۸۸۰ دا . بو نه مهش شای ژیران
له شکر بکی که وره ی له ساوغ بولانه وه به سروکایه تی متصرفی نه وی فارده
سردهشت «۳» .

که متصرف زانی له بهر زوری به فرو گیرانی ریگا شاخاویه کان ناتوانیت
بگاته سردهشت که وته دانانی پیلانی ناپا کی - که وته قامه ناردن

«۱» مهر چاوه ی پیشوو : ل ۰ ۳۵۰ — ۳۶ . نامه ی که مسهره کان له

۳/ی مایسی ۱۸۸۱ دا .

«۲» سر چاوه : ل (۶۲ — ۶۳) . نامه ی نوؤیکوف بو که مسهره کان

له ۲۳/ی مایسی ۱۸۸۱ دا .

(۳) ئا . س . د . ر : ب « ۴۰ » ، ژ « ۵۲۸ » ، ف (۱۲۲)

ل « ۱۴۷ » : ته لگرامی سر کونسولی ته وریر بو بالویزی روسیا له

تاران ، ۱۸/ی کانونی په که می ۱۸۸۰ .

بو همزه ناغا که گوايا نه به وي له گه ليدا ريك بکه وي ودا واکاري
 کورده کان به جی به پی ، وه داواشی لی کرد که بیته مه له بنده که ی نه و بو
 مور کردنی به یمانی ناشی ، وه به لېنېشی دایه که هیچی لی نه کات . هه مزه
 ناغا به « سویندی شهرف » ی متصرف برروای کردو له ته موزی ۱۸۸۱ دا
 هاته ساوغ بولاق وهر له وي به ناپا کانه کوژرا « ۱ » .

که ټینگلیزه کان زانیاڼ شیخ عبدالله خه ریکه بشکیت به پوستان زانی
 په یوه ندی له گه له سه وک کورده کانی تردا به هیز بکه ن ، تم کاره ش به
 (پلژودین) ی سر کونسولی ټینگلیز له به غذا سپیرا .

له ته موزی ۱۸۸۱ دا « پلژودین » به او ی گه شته وه به ره و ټیران چوو .
 وه که به ره سمی بلاو کرایه وه تم گه شته ی بو « حه سانه وه وراو کردن »
 کرد ، به لام له راستیدا ، وه که [ټیرگارد] ی سر کونسولی روسیا له
 تاران بو پسته بورگی نووسی « هو ی راسته قینه ی تم گه شته بیښی
 سهره که هوزه دوردده کوچه ره کانی تورکیا و ټیرانه (۲) .

گه رانه که ی (پلژودین) ټزیکه ی سی مانگر خایاند ، له م ماوه به دا
 به زور به ی شاره گرنگه کانی کوردستانی ټیران و تورکیا دا گه را : له
 به غذا وه هاته سلیمانی ، وموصل له ویشه وه بولای هوزه کانی کوردستانی

« ۱ » سهر چاوه ی پیشور : ل (۱۹۹ — ۲۰۰) ته له گرامی سهر کونسول

له ته ورپز بو بالوینزی رووسیا له تاران ، ۲۶ ی ته موزی ۱۸۸۱ .

« ۲ » ټاس د. ر. ب. « ۳۰ » ، ژ . « ۵۱۷ » ، ف . « ۱۲۲۵ »

، ل . « ۳۶ » . نامه ی ټیرگارد له ۳۰ ی ته موزی ۱۸۸۱ دا .

ژووووو هه تا گه پشته کرماشان . له گه ل « راوه شکار و حه سانه وه » دا
سهر کونسول چه د نامه به کی نه هینی به شفره نارد بو حو کومه ته که ی
نه مهش زور مه ترسی خسته دلی والی تور که وه له به غذا « ۱ » .

له سالانی ههشتای سه دهی نوزده هه مدا په یوه ندی نیوانی تور کیا و ئیران
به ته وای تا لوزا .

پاش سهر دانه کمی شیخ عیدالله یو نه ستمول نور کیا به لینی دا که
« هه ولی به جی هینانی تا واته کانی بدات » له کونایی تشرینی دوو هه می
۱۸۸۱ دا فخری به گری بالویزی تور کیا له تاران داوای له ئیران کرد که
هه زبانیك له سالانی ۱۸۷۰ ، ۱۸۷۶ ، و ۱۸۸۱ دا له شیخ دراوه بوی
بیژیری . فخری به گری هه ره شهی نه وه کرد که نه گهر نهم داوا کاریه
رهت بگریته وه یان دوا بخیریت له وانه به بیته هوی « راهه رینیکی
تازه « ۱ » ،

نه مهش فیلیکی تر بوو ، چونکه بی گومان راهه رینه کانی گلی کورد -
ستانی ئیران به هوی نه وه وه نه بوو که « شیخ عیدالله زویر کرا بوو » .
میرزا سعید خانی وه زیری دهره وهی ئیران نهم داوا کاریه ی رهت کرده وه

« ۱ » سهر چاوه : ل « ۵۶ » . نامه ی نیوگارد له ۱۶ / ی
نه یولی ۱۸۸۱ دا .

« نارشیفی جهنگی و میژوویی به کتی سؤقیئت : ف [۱۳۶۱]
ل [۱۳ - ۱۵] .

که گوايا « نه و ناوچانه‌ی شيخ عبيدالله نه‌لی کاول کراون دپچ کاتيک ه‌ی نه و نه‌بوه ، به‌لکو به‌ش-يکي حوکومه‌تی شا داويه‌تیه به‌کړئ و به‌شیکيش به‌تاپوی ساخنه‌بوه به‌ه‌ی نه‌و . ه‌ره‌وه‌ها هه‌ستانه‌که‌ی شيخيش بوه ه‌وی نه‌وه‌ی که ده‌ست بکيشړئ به‌سهر هه‌موو زه‌وی وزاريا » .

ميرزا سعيد خان په‌نای بـرده‌به‌ر (زين‌قوتف) ی بالويزی روسيا له‌تاران و داوای تاموژکاری لی کرد . نه‌ویش پيشنياری کرد به‌نه‌سته‌مول رابگه‌یه‌نی که « سه‌ری سوپماوه » له‌وه‌ی پشتی شيخ عبيدالله نه‌کـری له‌کاره‌دوژمنایه‌تیه‌کانیدا دژي تیران له‌خاکه به‌پيته‌که‌ی تازربایجاندا ، وه‌ه‌ره‌وه‌ها پيشنياریش کرد که تیرانیش داوا له‌تورکیا بکات « نه‌و زیانانه‌ی شـیخ عبيدالله لی داون بویان بیژین » (۱) .

شيخ سعيد خان نه‌م پيشنيارانـه‌ی وه‌رگرت ، هـه‌ره‌وه‌ها نوته‌که‌ی تورکیاشی رت‌کرده‌وه ، له‌که‌ل نه‌وه‌شدا نه‌سته‌مول هـه‌ر له‌سهر داواکاری خوی سووربوو ، وه‌په‌لپو بیانووشی هـه‌روه‌ک جارانبوو که : شيخ عبيدالله ده‌سه‌لاتیکی زوری هه‌یه که له‌بایه‌زیده‌وه هه‌تا به‌غدا نه‌گریته‌وه ، وه‌ه‌ره‌وه‌ها بو

---

(۱) سه‌رچاوه‌ی پيشوو . ل (۱۶ - ۱۸) ، نامه‌ی زين‌قوتف بؤ وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی رووسيا [ن . ک . گتیرس] له‌۱۳ / ی شوباتی ۱۸۸۲ دا .

نه بژاردنی زیان-ه کانی شیخ نه بیته هوی نه وهی له وولات دهر
نه چیت و دووباره راپه رینیکی تر بهرنا بکات ، نه وساش تورکیا
«ریگای لی ناگری» .

ناش-کرایه که نه جاروش « داواکاری-ه کانی » عبیدالله و
« داخوازیه کانی » کورد به تیکرای ، کرا به بیانوو بو تیک دانی
په یوه نندی نیوانی توکیاو ئیران ، نه گینا کتی گوئی نه دایه
« داواکاری » کورد ۱

« محسن خان » ی بالویزی ئیران له نهسته مول ناگادای تارانی
کرد که پاش نه وهی دهسه لاتی نیمپراتوریه تی عوسمانی له
نه وروپا که م یوه نه یه وهی له سهر حسابی ئیران چي له دهست
چوه بیپینیته وه ، بو نه مهش « یه کخستی موسولمانانی » کردوه
به بیانوو ، نه یه وهی گه له « سوونیه کان » بخاته ژیر دهستی خو یه وه
ههروها نهسته مول به هه موو جوریک هانی کورده کان نه دات
که دووباره راپه رنه وه (۱) .

« نصرالدین پاشا » هانای برده بهر بالویزی روسیاو بیریشی
خسته وه که له بهر نه وهی ئیران وازی له هه موو چالاکیه ک

---

(۱) لهم کاته دا میترگوواری « ناخهل ته کین » له بیابانی
تورکمانستدا که ئیران به هی خوی نه زانی که وتبوه ژیر
دهستی روسیاوه .

هیناوه له ئاسیای ناوهراسـتدا ئاواتی نه‌وه‌یه که روسیا له هه‌راکه‌یدا دژی تورکیا پشی بگری .

زینتۆف به‌لینی یارمه‌تی به نصرالدین داو‌یه‌کسه‌ر پیتهر‌بورکی له باری نه‌و ناوچه‌یه‌ ئاکادار کرد ، وه‌روونیشی کرده‌وه که « برهیز بوونی ئیران زبانی بو روسیا هه‌یه » (۱) حوکومه‌تی روسیاش هه‌مان بیرو‌رای هه‌بوو ، و قسه‌کانی زینتۆفی سه‌لماند .

به‌ درێژیی چه‌ند مانگی‌کی سالی ۱۸۸۲ مقومقو له‌ نیوانی تورکیا و ئیراندا له‌ سه‌ر « داواکاریه‌کانی شیخ عبیدالله » هه‌ر له‌ کایه‌دا بوو . له‌ ئاغستدا ده‌نگ بلا‌بووه‌وه که شیخ عبیدالله له‌ نه‌سته‌موله‌وه « هه‌لاتوه » و به‌ره‌و نیشتمان که‌راوه‌ته‌وه له‌ راستیشدا ، وه‌ک له‌وه‌ پاش بو دیپلوماسیه‌ رووسه‌کان ده‌رکه‌وت ، شیخ عبیدالله به‌ په‌سا‌پورتیکی ساخته له‌ بالو‌یزخانه‌ی روسیا له‌ نه‌سته‌مول [ئیزه] ی وه‌رگرت‌بوو ، وه‌ به‌ پا‌پوریکی رووسی به‌ ناوی بازر‌کانه‌وه له‌ نه‌سته‌مول ده‌ر‌چوو بوو . وه‌ که‌ یشت‌بوو (پۆتی) و له‌و‌یشه‌وه به‌ تیفلیس — یه‌ریشان — ئیغیر — بایه‌زی — و نه‌لاش‌کر‌دا خ‌وی که‌ یانه‌د‌بوو

---

(۱) ئارشینی چه‌نکی میژوویی یه‌کیق سو‌فیت : ف « ۱۳۶۱ »

ل « ۱۹ - ۲۱ » . نامه‌ی زینتۆف له ۱۳ / ی شو‌باتی

. ۱۸۸۱ د

« هه کارى » « ۱ » ، بهلام زوربهى نه وروسانهى په يوه نديان
له گڼل « مه سلهى روز هلات دا » هه بوو ، وهك (دينيت) ى سهر
كونسولى روسيا له نه زور ورم نووسى . له و بر روايه دا بوون كه
« هه لاته كهى » شيخ عبيدالله له نه ستمول به « تاگا دارى و به قايلى »
سولتان پيك هات « ۲ » .

(دينيت) تاگادارى نالويزى روسياى كرد كه له راستى دا
پاش راكردنه كهى شيخ له شكرى تورك له [وان] بارى خستوه ، نه مهش
نه وه ته گه به ننى كه توركيا له كار دا به شداره ، وه به مهش نه به وئ
په يوه ندى راسته قينهى خوى له گڼل شېخدا و نه و ناواتانهى به شار يته وه
كه نيازى هه به بهوى (شيخ عبيدالله وه به پيښته دى) « ۳ » .

پيرو راى پيتر بورگيش هه روا بوو . له بلاو كراوه به كى ره سمى
حوكوميدا [ز] ناويك ووتاريكى به ناو نيشانى (سياسته تى ټينگليز و
توركيا له ناسياى به جو و كدا و مه سلهى شيخ عبيدالله » وه نووسى و تيايدا

---

۱۰ « نار شيفى جه ننگى و ميژو و بى به كيتى سوفيت : ژ « ۸ » ، سالانى
۱۸۸۲ - ۱۸۸۳ ، ف (۵۴) ل « ۴۰ - ۴۲ » ، راپورتنى سهر كونسولى
وان له ۲۹ / ي تاغستوسى ۱۸۸۲ دا .

۲ « سهر چاوهى پيشوو : ته لگرامى « ا . دينيت » ى سهر كونسول
له نه زور ورم له ۱۲ / ي تاغستوسى ۱۸۸۲ دا .

۳ « سهر چاوهى پيشوو : ل [۲۳] ، راپورتنى ۱۱ / ي
تاغستوسى ۱۸۸۲ .

به توندی دژی نیمپراتور به تی عوسمانی دوا که گویا نهو [شیخ عبدالله
که لاله و ناماده کرده که دژی گاوره کانی روز مهلانی تور کیا
بجه نگی « ۱ » .

به داخه وه نانوانرئ دهر باری هوی را کردنی دهر به که کوردگان بیرو راه کی
تهواو بدرئ ، به لام تهوه ناشکرایه که کار به دهستانی عوسمانی دهستان
له مه دا هه بووه . ههر چونیک بی ها تنی شیخ عبدالله بو کوردستان
زیانر باری سهر سنووری تیران و تورکیای نالوزاند .

دهنگ بـلاو بووه وه که شیخ عبدالله به گهرمی پیشوازی سهره ک هوزه کان
تهکات له « جی نشینه » کهی پیشوویدا : له دئی [ناوچه] ، و
له گه لیان دا کۆ ته پته وه . ههر وه ها بـلاو بووه وه که گویا له لشکری
کورد له ناوچهی [هه کاری] دا مؤل نه درئ و به چه کی چه شی [مارتین]
چه کدار نه کرین « ۲ » .

دیپلوماسی و قوماندانه ئینگلیزه کان زور به گرنگیه وه سهیری نه م جموجوله
بان نه کرد ، له ههموان پتر کونسولی ئینگلیز له نهرایز وون ، که به هوی
پیاوه کانی وه دهنگ و باسی کوردستانی پی که یشت ، بایه خی

« ۱ » بلاو کراوهی « سان پیتھر بورگ » ی ۱۳/۱۰/۱۸۸۲

« ۲ » تا . س . د . ر : [سان پیتھر بورگ] : به شی (۱-۹) ، ژ (۸)

سالی ۱۸۸۲-۱۸۸۳ ، ف (۵۴) ، ل « ۳۳ » : نامه ی سهر کوتسولی

روسیا له تهو ریز بو بالوئیزی روسیا له تاران ۲۴ / ی

ئاغستۆسی ۱۸۸۲ .

پتی نه دا (۱) .

گه رانه ووهی شیخ عبدالله بو «ههکاری» بوه هوی شله قاندنی «تاران» .
فرمان درا به بالویزی ئیران له تهسته مول که ههول بدات به زوو ترین

کات شیخ عبدالله بگریت و له کوردستان دووری بخانه ووه [۲]
(شاه ناصر) چه ند جاریک لهم باره به ووه له گهل [زینو قیف] دا
کوبوه ووه و تکای لی کرد که روسیا زور له تورکیا بکات بو

نه ووهی نه هیلتی (په لاماردانیکی نازهی تری کورد) روو بدات [۳]
هه لویدی ئیمپراتوریه تی روسیا — به هیزترین وولاتی نه و ناوچه به بو و
ده وریکی گرنگی هه بوو . شیخ عبدالله ش ته مهی نه زانی ، بویه هه ولیکی
زوری دا که روسیا له ده په راندنی ئیران و تورکیا له کوردستان پشتگیری
بکات . نه م پشه واکورده له سیاسه تی وولاتان شاره زاپوو بویه نه یزانی
که هه لی سهر کهوتنی زیاتر نه بی نه گهر پتر دوژمنایه تی له گهل تورکیا دا

« ۱ » نا . ج . م : ف (۱۳۶۱) . ل [۲۷] . نامه ی کونسولی روسیا له

« تهرا بزوون » بو بالویزی روسیا له تهسته مول ۲۰ / ی

ئاغستوسی ۱۸۸۲

[۲] نا . س . د . ر « سان پیتر بورگ : بهشی [۱ — ۹] ، ژ « ۸ » ، سالی

[۱۸۸۲ — ۱۸۸۳] . « ۵۴ » ، ل « ۴ » . ته لگرامی [ندرگیر پۆل] بووه زیری

دهره ووه له ۱۸ / ی ئاغستوسی ۱۸۸۲ دا .

(۳) نا . ج . م . ی : [۱۲۶۱] ل [۲۵] . نامه ی [زینو قیف] بو

(گیر سو) له ۲ / ی تشرینی به کهمی ۱۸۸۲ دا .

بكات نه ك له گهل ئيران دا كه دوستی روسیا به .

زوری پی نه چوو پاش گه یشتنی شیخ بو هه کاری (علی قاسم نوغلی)
توینهری نارد بولای که مسهره کان له وان . له زمان شیخ عبید الله وه پی
راگه یاند که کورده کان (لهمه پتر ناتوانن فهрман - ره وایی ره قی تورک
قوبول بکهن . وه له خه باتدا دژی نهسته مول داوای پشتگیری له رووسیا
نه کهن ، له بهر نه وه نه گهر روسیا قابل بیی واشورشیمی سهرایی
کوردی بهرپا نه کات) .

شیخ عبید الله داوای هیچ یارمه تیه کی (مادی) نه کرد . وبه هیوای
نه وه بوو که بتوانی به له شکری خوی فهрман — ره وایی تورک له هه کاری
وبتلیس نه هیلکی نه وساش به قسه ی علی قاسم « هه تا هه تابه نه چیته ژیر
ده سه لاتی رووسیا وه که کورده کان زوریان پی خوشه » .

شیخ عبید الله ناماده پی ته وای خوی پیشان دا که به پیی فهрман و
بررپاری روسیا بجولیته وه . ناراده به کیش ناماده بوو که نه گهر پیشنیار
بکری به خوی وله شکره کورده که به وه بگوژیته وه بو ئیران یان
بو رووسیا .

نازانین هم پیشه وابه هه تا چی راده به ک نه قسا نه ی نه برده سهر نه گهر
روسیا پشتی بگرتابه ، به لام نه زانین که که مسهره کان فهرمانی ته وای پی
دراوو که لهم رو وه هیچ به لینیک به شیخ نه داو داوای لی بکات گوئی له
گار به دهستانی تورکیا بگری . وه که مسهره کان نه مه ی

به چن هينا [۱] ،

له بهر نهوې باری تورکمانستان نالوزابوو ، وه نیمبرالیسته ټینگلیزه کان
خه ریکي دوژمتایه تی بوون له گډل روسیادا ، وه باری نه وروپا تیز بوو
بوو ، وله وولانی روژههت دا خه ریکي جوولان بوون دژي روسیا ،
له بهر نم هژیا نه کار به ده ستانی روسیا نه یان ویست په یوه ندی له گډل
تورکیا وئیران و ټینگلتره دا ټیک بدهن به هوئی راگرتنی شیخ عبیدالله وه له
روسیا وپشت گرتنی .

(پیتھر بورگک) نهمی له نویمه رگانی که یاند له تورکیادا که باسی خیرا
دهر په راندنی شیخ عبیدالله له کوردستان له گډل کار به ده ستانی سولتاندا
بکهن . هر وه ها روسیا هشتی پیشیاره گانی ئیرایشی گرت ، چو نکه
ئیران به ته وای نه یزانی که عبیدالله نیازی هیه له گډل روسیادا ریک
بکه وئی . له ههمان کاتیشدا هیشتا هیزی کورد له پاش شکانده کی ۱۸۸۰
خوی نه گرتبوه وه و ناماده نه بوون بورا په رینیکي تازه .

نهمانه هه مووی بوونه هوې نه وه که تورکیا له پشه وای کورد نه ترس
و - عبدالحمید - که وته خو ناماده کردن بو دهر په راندنی شیخ
عبیدالله بو « مه که » . که نهمش که مال به کی - کرتیری دوو ههمی
سولتان ئیرا بولای شیخ ، له ههمان کاتیشدا له شکر ئیرایه

« ۱ » نا . س . د . ر : ب (۳۰) ، ف (۳۴) ، نامه کی که مشهره کان بو

بالوئیزی روسیا له نهسته مول له ۵ زی ته یلولی ۱۸۸۲ .

هه‌کاری « ۱ » ،

له کوتایی تشریفی یه‌که‌می ۱۸۸۲ دا شیخ عیدالله له‌گه‌ل له‌شکر بکی
گه‌وره‌دا نیرا بو موصل « ۲ » .

کونسولی روسیا له « وان » بیستی که کورده‌کان به‌چه‌ک دژی دهر
کردنی پیشه‌وا که‌یان وه‌ستان ، به‌لام نهم باسه‌ زور « نه‌تکید » نه‌بوو (۳)
له‌سه‌ره‌نای ۱۸۸۳ دا شیخ عیدالله گه‌به‌فرایه (نه‌سکه‌نده‌رونه) وله
ویشه‌وه به‌پاپوریکی ئینگلیزی نیرایه « بیروټ » (۴) وپاش نهمه‌له‌گه‌ل
خیزا که‌یدا نیرا بو (مه‌که) وزوری پی‌نه‌چوو ههر له‌وی مرد .

---

(۱) ئا . م . ج ی ، ر : ب / « ۴۵۰ » ، ف (۱۲۰) ، ل . (۳) .

نامه‌ی سهر کونسولی وان « کامسه‌ره‌کان » بوفهرمانده‌ری سپه‌پایی
له‌قه‌فقالس ۲۹/ی تاغستوسی ۱۸۸۲ .

(۲) سه‌یر نه‌وه‌به‌ شیخ عیدالله له‌کاتی رویشته‌که‌یدا پیشنیاری بو
(چیلینکارو ف) ی بارزگانێ رووسی له‌هه‌کاری کرد که
« به‌دزیه‌وه به‌جیت بو نه‌و دیو قه‌فقالس » . وه‌ووتیشی که‌له‌گه‌ل نه‌سته
مولداتیک چوه . (ئا . س . د . ر : ب) « ۳۰ » ف (۱۵۶۸) ، ل ۴۹

« ۳ » ئا . س . د . ر (سان پیتھر بورگ) به‌شی « ۱ - ۹ » ، ژ « ۸ » ،
سالی ۱۸۸۲ - ۱۸۸۳ ، ف ۵۴۰ ، ل [۷۲ - ۷۵] ، نامه‌ی که‌مه‌سه‌ره
کان بو بالوژی روسیا له‌نه‌سته‌مول له ۱/ی کانونی دووهمی ۱۸۸۲ دا .
(۴) سه‌رجاوه‌ی پیشوو : ل (۹۰) نامه‌ی که‌مه‌سه‌ره‌کان
له ۱۷/ی مارتی ۱۸۸۳ دا .

کومانی تیدانه که زوربه‌ی گه‌لی کورد به‌چاوبیکی گـرنگ و ریزه‌وه سه‌یری نهم پیشه‌وا نایینی و سیاسیه‌ی نه‌کرد که نامانجی رزگار کردنی کوردستان بوو له‌حوکمی تورک و ئیران. هەر له‌کاتـی مردنی شیخ عبیدالله‌شدا بوو که سولتان عبدالحمید سیاسه‌تی ده‌ر باره‌ی کورد گۆپی و که‌وته‌به‌کار هینانی‌هوزه کورده‌کان وه‌ک‌هیزیکی گرنکی‌خوی هەر له‌بهر نهمه‌ش بوو که هه‌ندیک باری چه‌وساندنه‌وه‌ی ئابووری و سیاسـی له‌کوردستانی تورکیادا که‌م کرده‌وه .

له‌سالانی [۸] ی سه‌ده‌ی نوزده هه‌مدا [دینیت] ی سه‌ر کونسولی نهرزوروم هه‌ستی به‌م‌گوپه‌ته کردبوو ، وه‌هر له‌و‌کاته‌دا بو وه‌زا وه‌تـی ده‌ره‌وه‌ی روسای نووسی که‌ حوگومه‌تی تورکیا داوای له‌کاربه‌ده‌ستانی ناوچه کوردیه‌کان کردوه‌ خویشان له‌سه‌ره‌ک هوزو ده‌ره‌به‌گه‌ کورده‌کان نزیک بکه‌نه‌وه و « پشی پشیان بو بکه‌ن » . هه‌تا بو نهم نامانجه‌پیر له‌دروست کردنی چه‌ند قوتابخانه‌یه‌کی موسولمانیش کرایه‌وه . (دینیت) له‌و باوه‌رده‌دا بوو که مه‌به‌ست له‌م هه‌نگاوانه به‌کار هینانی کورده‌کان بوو بۆ کوژاندنه‌وه‌ی بزووته‌وه‌ی نه‌ته‌واپه‌تی که‌له‌کانی ده‌وروو پشتیان ، وه‌به‌تایه‌تی (گاواره‌کان) (۱)

له‌هه‌موان به‌کارتر بو نهم هه‌نگاوانه (نه‌ده‌م پاشا) بوو که له‌ ۱۸۸۴ دا کرا به‌والی نهرزوروم . به‌هه‌موو جورێک هه‌ولی نزیک

« ۱ » نا . ج . م : ب « ۴۵۰ » ، ف « ۱۲۰ » ، ل « ۲۷ » :

[ده‌نگ و باسی وولا به‌تی نهرزوروم]

بوونهوهی له دهره به که کورده کان دا بو « گوی - رایهل کردنی شېخ و سهرک هوزه کانو بو دوزمنایه تی خسته وه له نیوانیاندا هتا بهم جوړه بتوانی ده سلاتی فرمان - زه وایی به سهر کورده کاندا توند تر بکات و بیان کات به هیزیکي نه لقه له گوی حوکومه تی تورک » (۱) .

به پیشباری نه ده هم پاشا نوراللهی خزمی شیخ عبیدالله کرا به « سهروکی هممو کوردان » ی هه کاری و مودی - ری نه و قوتا بخانا - هی بې پاری کردنه و بیان درابو له (باشقه لا) . والی هه کاری له گهل سهروک هوزه کورده کاندا به دزیه وه ریک که وت و چه کیکي زوری دانی .

له نه نجامی نهم هممو کاراندا له سالانی « ۹۰ » ی سده ی نوزده همدایه تی سوارهی [حمیدیه] دامه زرا که زور به ی کورد بوو . نهم سیاسته تازه به ی که سولتانی تورک له کوردستاندا گرتبووی به ته وای له کوتای سده ی نوزده همدایه چه سپینرا . [نهم باسه مهوزو عیکی جیاوازه و لهم به راوه دالی نادوئین] .

له کوردستانی ئیراندا هتا پاش سالانی هه شتای سده ی نوزده همدایه تی پهلما ران له نیوانی هوزه کورده کانو هیزی شادا همرما بوو ، به تاییه تی نهم پیکاهاته له سالانی ۱۸۸۶ — ۱۸۸۷ دا پهری سهند . ههروه کو هممو جاریکی پیشوو شورشگیره کان پالاهوانانه به ره زنگاری

(۱) تا ج . س . ر ب « ۳۰ » ، ژ « ۴۵۰ » ، ف « ۱۵۷۱ » ل « ۵ »

نامه ی « که لئوپاکین » ی سهرکونسولی وان بو « نیلیدوف » له کانونی دووه می ۱۸۸۵ دا .

ناره زوو ، و کرده ووی تاران بوون که نه بیوست سهریان پی دانه ویتنی و بیان چه وسینته وه .

به تایبه تی هوزی « دهشت » نازایانه دژی دهره به گه ئیرانیه کان نه جهنگا ، هوی راسته و خوی ههستانه . ههزنه گهی هوزی « دهشت » چه نه گهریه ناره واکه ی (نه میر جیهان سۆزی) فرمان داری وورمن بوو (۱) .

« حسن به گه » و « به در به گه » کوپانی « حسن به گه » ی سهرهك هوزی « دهشت » که له چه پسخانه گانی ئیراندا مرد بوو چالا گانه له شکریان دروست کردو هیرشی سوپای ئیرانیان گه پرانده وه ، نهك ههر بهرگریان کرد ، به لکو خوشیان هیرشی نازایانه یان نه برده سهر له شکری ئیران و بگه مه ترسیان خسته سهر سهر وکی « وورمن » ش (۲) . له کوتایی نسانی ۱۸۸۷ دا هوزی « گه وړك » ی ساوغ بولاقیش هاته ریزی راپه پویه کانه وه . عزت الله خانی فرمانداری سهردهشت ههلات بو ساوغ بولاق . راپه پویه کان نامه یان نارد بو سیف الدین خانی سهر وک ناوچه و روونیان کرده وه که هوی ههستانه که یان زورپی سهرانه سهندن و

---

(۱) ئا . س . د . ر [سان پیتسه رپورگ] بهرگی (۱ - ۹) ، ژ « ۸ » ، سالی ۱۸۸۷ ، ف « ۲۰ » ل « ۴۹ - ۵۰ » نامه ی « پیتروقی » سهر کونسول له نازربایجان له ۵ / تشرینی دووه می ۱۸۸۷ دا .

(۲) ئا . س . د . ر ب « ۴۰ » ، ژ « ۵۲۸ » ، ف « ۱۲۰۲ » ، ل « ۲۵۱ - ۲۵۴ » .

زور داری فرمانداری سهردهشته [۱] .

بهم جوړه بزوونته وهی نیشتمانی هموو کوردستانی گرنه وه .

هر چنده به ژماره وچه كه لهشكري تیران له لهشكري كورد زیانوبوو
لهگل نه وه شدا كورده كان پالنه وانه پاریزگاری ناوچه شاخویه کابان
نه كړد . كه لهشكري تیرن هیرشی برده سهر هوزی [گهورك] ۲۵۰۰
سوار بوو ، بهلام له ترسی بزوونتی هوزه كانی تر كشایه وه .

سیف الدین خانی سهروك ناوچه ی ساوغ بولاق ناچار بوو داخوازی
كورده كان به جی بهی عزت الله خان دهر بكات ؛ وه له جیگای ته و
كوردیكي دانا كه نه حمده بهگی موكری بوو (۲) .

له كوتایی سالی ۱۸۸۷ دا كه حوكومه تی شا برریاری دا بوو راپه رینه
كه ی وورمچ به جهنگ بكوژینته وه نه ویش ناچار بوو داوا كاری
كورده كان جی بهجی بكات . [جهان سوز] ی لایرد و فرمان كه و ته
دهست كورده كان «۳» .

پاش نه مه ماو په كه بزوونته وهی رزگاری نیشتمانی كوردی تیران
بی دهنگ بوو .

نهم بزوونته وانه ی كورده كانی تیران و تركیا بوونه هوی نه وه ی

---

[۱] سهر چاوه [پتیر بورگ] [۹-۱] ، سالی ۱۸۸۷ دا . ف [۲۰]

ل [۱۵] ، نامه ی (په ناقدین) له ۲۹/ی مایس ۱۸۸۷ دا .

«۲» سهر چاوه ی پیشوو ، ل «۳۳» .

«۳» ههمان سهر چاوه : ل [۴۸-۴۹] .

روسیا و ټینگلتهره گرنګیه کی زوری پی بدن ، په پتا په پتا رابهری
 ټینگلیز نه هاته کوردستان ، پو وینه له کانونی دووهه می ۱۸۸۶ دا
 نه نندازیاری جهنګی سوپای به خالی له شکری [هیندی بهریتانی]
 کولونیل [بیل] به هموو ناسیای بچووکدا گهرا ، وله نه سکهنده -
 روونه - مه لاتیا - خه ربووت - دیار به کر و بنلیسه وه گه بشته وان .
 بیل نامه ی مایور (ترویتیر) ی هینا بوو بو (په یامنیره) نه مهربکا پیه کان
 که یارمه تی بدن ونه وانیش له دهنګ وباسی نه و ناوه بی بهشیان
 نه کرد « ۱ » .

بیل پتر له مانګیک له ولایه تی وان دا مایه وه که ، به قسه ی که لیوباکی
 قونسولی روسیا ، ټینگلتهره و تورکیا گرنګیه کی ته وایان پی نه دا وبه
 ناوچه په کی ستراتیجیان دانه نا بوته وه ی که [بتوانن ایوه ی بګه نه نه و
 دیو قه قفاسی روسیا له کانی هه لګیرساندنې شهردا و دوژمن له هیلی
 کارس و بهریشازدا بشل ژینن] « ۲ »

« بیل » له گډل « لاش » ی سهر کونسولی ټینگلیز و سهر و کی په یامنیره
 نه مهربکیه کان دا زانیاریان دهر باره ی ریګاوپان و سوپای سواتانی تورک

(۱) تا . س . د . و / ب [۳۰] : ژ (۵۱۷) : ف (۱۵۷۲) ، ل
 (۱-۲) . راپورتنی که لیوباکین بو نیلیدوؤف له ۷ ی کانونی
 دووهه می ۱۸۸۶ دا .

(۲) هه مان سهر چاوه : ل « ۱۶-۱۷ » : راپورتنی که لیوباکین له ۳۱ ی
 کانونی دووهه می ۱۸۸۶ دا .

و باری سیاسی و جه‌نگی کورده‌کانی نه‌و ناوچه‌یه کو کرده‌وه ،
نه‌خشه‌ی ناوچه‌که‌یان کیشا ، و له‌گه‌ل چه‌ند سه‌ره‌ك هوژیکي
کوردا نزیکي په‌یدا کرد .

« بیل » له‌ وانه‌وه‌ چوو بو کوردستانی ئیران ، و له‌ویوه‌ دووباره
که‌رایه‌وه‌ تورکیاو چوو بو هه‌کاری ، له‌ویشه‌وه‌ به‌ره‌و
« جولامیرك » چوو ، و له‌ گه‌ل « مار شه‌معون » ی سه‌ - ه‌ووكی
ئاسوریه‌كاندا کوبه‌وه‌ ، هه‌روه‌ها له‌ گه‌ل نه‌ستوریه‌كانیش
په‌یوه‌ندی به‌ستو « قایل کردن كه‌ چه‌ك دژی تورکیا هه‌لنه‌گرن ،
تورك و كورد نه‌كه‌ن به‌ دوژمنی خویانو له‌ هه‌مووشی گرن - گتر
نه‌وه‌یه‌ كه‌ له‌ رووس نزیک نه‌بنه‌وه‌ » (۱) . دیار بوو كه‌ بیل به‌
پشی‌ فه‌رمانی تایبه‌ته‌ی ئینگلیز نه‌مه‌ی نه‌کرد . پاش رویشتنی « بیل »
لاش هات بو هه‌کاری و له‌ویشه‌وه‌ به‌ کونسولی ره‌وانه‌ی موسل
کرا . له‌وی زور چالاكانه‌ له‌ ناو دانیش‌تواندا پروپاگه‌نده‌ی بو
ئینگلیز نه‌کرد ، هه‌ر له‌م كاته‌شدا هه‌موو ناوچه‌ کوردیه‌كانی
تورکیاو ئیران بوونه‌ مه‌لبه‌ندی هات و چوی دیپلوماسیه‌
ئینگلیزیه‌كانی كوشکی پاشا ، وه‌ك بیرنگهام ، هانس ، رایلی و
زوری تر ، نه‌مانه‌ به‌ تایبه‌ته‌ی له‌ نه‌ستوریه‌كان خویان نزیک

---

(۱) سه‌رچاوه‌ی پیشوو : ل « ۷۴ » . راپورتی كه‌ لیوپاكین له‌

۱۰ / ی ئاغستۆسی ۱۸۸۶ دا .

نه خسته وه .

ئهم هات و چو پچر پچرانهی دیپلوماسیه ئینگایزه کان مه ترسیان
خسته دلی رووسه کانه وه ، بو وینه ، « که لیوبا کین » بو « نیلیدۆف » ی
بالویزی روسی له ئه سته مول نووسی : « ئینگلیزه کان توانیان له
ماوه یه کی که مدا پیرو رای خه لك به لای خویاندا دابشکینن ،
به راست و چه پدا پاره بلاو ئه که نه وه ، سه رهك هوزه کان ئه که نه
دوستی خویا بو دانیش توانیش به دوای سه رو که کانیا نه وه خویان
ئه هاونه باوه شیانه وه » (۱) .

که لیوبا کین لیره دا زور تر مه بهستی له نه ستوریه گاوه کان بوو ،
به لام وه نه بی پروپا که نه وه چالاکی ئینگلیز له ناو کورده کاندای
له مه که متر بوو بی .

شان به شانی ئه مان پیاوه ئه مه ریکیه کانیش یارمه تیان ئه دان
له کوتایی سه دهی نوزده هه مدا ژماره ی « رابهره » ئه مه ریکیه کان
له کوردستاندا زور بهرز بووه . « که لیوبا کین » که ماوه یه کی
زور سه ر کونسولی روسیا بوو له « وان » به چاوی خوی ئه مه ی
هه موو ئه بیی جاریک له م رووه نووسی : « ئه و قوتایانده ی
رابهره کان ده رسیان پی ئه لین ئه گه ر له پیرو رای کونیان
لا نه دن هه تا سه ر نامینه وه . له م جووه قوتابخانه دا زیره کی
قوتاییه کان هه چ گر نکیه کی پی نادری » . هه تا که لیوبا کین هاته

---

(۱) سه رچاوه ی پیشوو : ل « ۷۶ » .

سەر ئەو باوەره‌ی که « پروپاگاندە ئەک تەنھا لە ھەموو شتیکی
تەرز یا تر گەرنکەر پی ئەدری ، بە لکۆ یە کەم ئاماڤی رابەرەکان و
قوتابخانە و دەرس و تەنە ھەر ئەمە یە » (۱) .

بە پیی قسە ی ھەمان نووسەر ، ھەر چەندە ئەم « دۆستی عیسا »
یانە « فەرھور » یان ئە کرد که یارمە تی ھەموو کەسیک ئە دەن
لە کەل ئەوە شدا هیچ ھەولیکیان ئە دا بو چاک کردن و پەرە پیدانی
بەرو بوومی کشت و کال و پیشە سازی و بگرە تەن — دروستیش .
کە لیوبا کین نووسی : « پە یامنیترە ئەمە ریکە کان بە رادە یە کی وا
خەریکی پروپاگان دەن که کاریکی گەرنکی وەک تەن دروستیشیان
لە بیر چۆتە وە ، لە سەر انسەر ژوو رووی روژ ھەلاتی بەشی ئاسیای
تورکیادا هیچ نە خوش — خانە و دەرمانخانە یەک نیە که لە لایەن
رابەرە کەنە وە دروست کرابێ . بگرە ھەتا ئەو پە یامنیترانە ی که
خویان پزیشکن یان وازیان لە پیشە ی پزیشکی ھینا وە ، یان
دانیشتە وە کان کە لکیان لی وەر ناگرن (۲) .

کە لیوبا کین روونی کردە وە کە خەلک لە شارو دیھاتە گانی

---

(۱) کە لیوبا کین : چالاکی رابەرە پروتستانیە کان لە ژوو رووی
روژ ھەلاتی بەشی ئاسیای تورکیادا . لە بلا و کراوە ی کومە لی
جوغرافی ئیمپراتوریە تی روسیادا . بەرگی « ۹ » ، ژ « ۱ » ، ل
« ۱۲۰ — ۱۲۱ » .

(۲) سەرچاوە ی پێشوو : ل « ۱۲۵ » .

نیمپرانوریسه تی عوسمانی ئیراندا له کرده وه و خو تیه لقورتانندن
 په یامنیره کان له نیش و گاریاندا بیزار بوو بوون .
 که لیوبا کین تهلی : « په یامبهره نه مهربکیه کان له خوشیدا نه ژیان و
 ده سه لاتیان ته کیشا به سهر خه لکدا ، زور جار دانیشتون له کرده وه کانیان
 ناقابل نه بوون و ناره زایی خویان دهر نه بری به لام هیچ
 که لکی نه بوو » .

نه و پرو پاگانده چاو به ستانه ی په یامنیره کان بلایان ته کرده وه چاکترین
 که لکی نه که یاند به داگیر کرده کان ، به تایبه تی به ئیمپریالیستی ئینگلیزی ،
 یویه ئینکلته ره چالاکانه یارمه تی « هه لگری ووته گانی عیسا » یان نه دا (۱).
 به راده یه کی وا که کار به ده ستانی تورک له نه نجامی سکالا کردن و
 مه زبه ته کرده وه ی دانیشتوه گانی « گه وپ » له دژی رابه ره نه مهربکیه کان
 ویستیان له و ناوچه یه دهر یان بکات . به لام « و بلیامس » ی نوینه ری
 ئیمکلیر له کومه لی سنوور نیشانه کردنی نیوانی تورکیا و ئیران دژی
 بریاری تورکیا وه ستا .

چالاکی و به شداد بوونی په یامنیره کان له ژبانی سیاسی کوردستان و
 ناوچه گانی قری تورکیا و ئیراندا توانا به کی زوری دا به وولانه
 که پیتا هسته کان که بتوانن به ناره زووی خویان وا له کار به ده ستانی نه م
 وولانانه بکه ن گوئ - رایه لی سیاسه ته چه وسینه ره وه کانیان بین .

---

(۱) راپورتی « خالی کوف » ی سهر کونسولی روسیا له ته ورئیز له ۱۲/
 کانوونی په که می ۱۸۵۶ دا .

چالاکی په بامنیږه ناینه نه مهربکېکان له روژه لانی ناوه راستدا له کوتابی سدهی نوزده همدا نه ونډه تر پهری سده . پوینه ، له ۱۸۴۵ دا له ناسیای بچووکدا « په تایسه تی له کوردستاندا » (۳۴) په بامنیږی پروتستانی نه مهربکی ، (۱۲) یارمه تی دهر له دانیشتوانی ناوچه کهو (۷) قوتا بخانه هه بوو که « ۱۳۵ » کهس تیایدا نه خویند (۱) .

نهم قوتا بخانه به تایه تی له دیار به کر ، ماردین ، خربوت ، سیرت و شاره کانی تر دا کراپوونه وه . له سالانی هه شتای سدهی نوزده همدا ژماره یان گه شته ۴۵ « مهابه نندی گوره » و ۲۵۴ « مهابه نندی بچووکی نه مهربکی و » ۹۸ « کلنسه . ژماره ی رابره کانیس گه شته « ۱۲۹ » [۲]

پاش چهنه سالیکی تر ، وانا له ۱۷۷۰ دا له ناسیای بچووکدا « ۱۱۷ » رابهر ، « ۷۹۱ » یارمه تی دهر له دانیشته وکان خویان ، « ۱۱۷ » کلنسه ، [۱۱۷۰۹] [هات وچوکر] ، [۴۶۴] قوتا بخانه ی (سهره تابی) ، [۲۸] قوتا بخانه ی بهرزی پیاوان ، [۱۸] قوتا بخانه ی ژنان وه [۵] دانیشگا هه بوو که [۱۱۹۹۰] کهس تیایدا نه خویند .

کولونیل (پوتیا تا) نووسی : « بهم جوره ژماره ی پروتستانته کان گه شته [۲۸۶۶۷] کهس ، بهلام نیستا [مه به تی له [۱۸۹۵ - ۱۸۹۶] ه

---

(۱) د . ف . پوتیا نه : نامیلکه دهر باره ی ناسیای بچووک .

(۲) که لیوبا کین : چالاکی رابره پروتستانته کان ، ب . ک . ج . ر :

بهرگی « ۹ » ، ژ « ۶۶ » ، ل « ۳۷ - ۴۳ » .

دھاريلن نه گاته (۳۰) هزار کس ، واش دهره کهوئ کهله پاشه
روژدا رابره پروتستانته کان چالاک تر ههول بدهن .

به قسهی (یوتیانا) لم قوتابخانه دا گرنکبه کی زور نه درا به
زبانئ ینگلیزی . ههول نه درا پرؤگرامه کان به ههموو لایه کی وولاتدا
بلاو بکریته وه . به لکesh بوئمه نه وه به که قوتابخانه نه مهربکه کان
له یهک جیگادا کو نه کرانه وه ، به لکو له «ههموو ناوچه کانی
ناسیای بچووکدا دامه زینرا بوون «۱» .

کار به دهستانی نه مهربکاش له ینگلیز که متر بایه خیان نه نه دا به
په یامیره کان که بوو بوونه هویه کی گه وره بو بلاو کردنه وهی سیاسه تی
نه مهربکی له و ناوچانه دا .

به خورایی نه پاش چه ند سالیك (سیرس) ی میژوو نووسی
(سیاسه تی دهره وهی نه مهربکی و په یوه قندی له گه وولاتانی دهره وه دا
نووسی : (کهلك وهرگرتنی نه مهربکا له تورکیادا به ستر او به
په یامیره فهله گانه وه) «۲» .

شان به شانی پروگرامه سیاسی و نایینه کانیسی به یامیره کان بایه خسی
تهواوبشیان نه دا به چا که ی خویان . به وهاره زوروی که له «بۆستن»
ی مه له ندیانه وه بویان ته هات زهوی وزاریکی زوریان له کورد ستاندا

---

(۱) د . ف . پوتیانا : نامیا که دهره وهی ناسیای بچووک .

(۲) ل . م . سیرس : میژووی په یوه قندی دهره وهی نه مهربکا . چا پی
نیویورک ۱۹۳۸ ، ل (۳۹۰) .

کسری و سامانیکی باشیان له فروشتی نامیلکه کان کډو کرده وه .
 بډوینه . به پښی راپورتی (یاکیمانسکی) ی کونسولی رووسییا
 له دیار به کر نه نها لهم شاره دا له ۱۸۳۹ دا (۱۸) خانویان به « ۲۲ »
 هزار فونتی سمیرلینی کړی .

له (۱۸۶۸ — ۱۸۷۹) دا په یامنیره کانی دیار به کر پتر له [۲۷۰۰]
 نینجیل ، نزیکه ی « ۳۰۰۰ » په راوی ثایب — فی . وزیر له (۶۳۰۰)
 نامیلکه یان فروشت که نرخ ی هه موویان (۵۳۸۲۷) پاستر بوو (۱) .
 ریکخراوه په یامنیره نه مهربیکه کانی تریش له کوردستان و ناوچه کانی تری
 نیمپرانوری ته عوسمانی و نیران دا هه مان کاریان به جی نه هینا . بلاو —
 کردنه وه ی « بیریی » وولاته یه ک گرتوه کانی نه مهربیکا له ناوچه کانی
 روژه لاتی ناوه راست دا هه فکاویکی زور گرنگ بوو بوخو ناماده —
 کردن و ته شه نه کردنی نابووری و سیاسی له وولاته کانی تری ناسیباو
 هه فریقادا . نهو سیاسه ته ی که نه مهربیکا له « مرحله ی » که پیتا یزی
 سرمایه داریدا چالاکانه هه ولی چه سپاندنی نه دا ،

که له کوتابی سده ی فوژده هه ندا وولاته نیمپریالیسته کان که وتنه ته قه لادانی
 سهختیان له ری دا گیر کردنی وولاتانی نرداته لمانیای قه یسهریش گرنجیه کی
 ته واوی به کوردستان دا . له گه له نه وه شدا له هه مووان پتر ټینگلته ره

« ۱ » نا . ج . س : ر : / ب (۳۰) ، ژ (۵۱۷) ، ف « ۱۷۹۸ » ، ل « ۵۴ » .
 راپورتی یاکیمانسکی بولوبانووف — ده ستوفسکی بالویزی روسیاله
 نهسته مزل .

دهووری دا گیر که رانه‌ی خوی له‌م ناوچانه‌دا چه‌سپاندبوو ، وه به
 هه‌موو جورێك نه‌یویست جیگای خوی له‌ ناوچه ستراتیجیه کوردیه‌کاندا
 قایمتر بـه‌کات بو نه‌وه‌ی بتوانی ناوچه‌کانی روژ هه‌لاتی تورکیا و روژ
 ناوای ئێران له ژێر چاو دێری خوی‌دا به‌یلتیه‌وه و به‌مه هه‌ره‌شه
 له ناوچه ناسیایه‌کانی روسیاش به‌کات .

[مه‌سه‌له‌ی کوردی] له‌ په‌یه‌ندی نیوان وولانا نی مه‌ده‌ی
 ئیمپریالیزمدا له‌ چوار چیه‌وه‌ی ئهم به‌راوه نه‌چینه ده‌ره‌وه و په‌راویکی
 قایمه‌تی پێویسته .

— [کوتایی] —

به دریوایی هه موو سه دهی نوزده هه کوردستان بوو بوو کۆری
 خه باتیکی سهخت . تورکیاو ئیران هه ریه که یان ههولی پچراندنی لایه که ی
 تری نه دا . کورده کان پاله وانه پاریزگاری « کیان » ی خویان نه کرد
 دژی کرده ووه کانی تورکیاو ئیران که کوردیان به بیچیریکی قهله و دانه نا
 بو کو کردنه ووهی باجو سه رانه . نه و په یوه ندیه ی له کوردستاندا له نیوان
 تورک و ئیراندا له سه ده کانی ناوه راسته ووه دهستی پی کرد بوو گه بشته
 په یوه ندی به یه کدا هاتی پر چه کانه که له نه نجامیدا زبانی گه وره هه
 له کورده کان نه کهوت ، باری کوردستان به تاییه تی له و کاته ووه سهخت
 بوو که وولانه ئیمپریالیسته کان ، وه به تاییه تی ئینگلته ره ، خویان له
 کاروباری ناوه ووهی نه م ناوچه یی روزه لاتی ناوه راست ههلقورتاند .
 روسیاو بهریتانیا باری نالوزای نیوان تورکیاو ئیرانیان به هه ل نه زانی و
 نه بوونه « ناوژی کهر » یان . « نوینه ر » انی ئینگلیز له گه ل سه ره ک
 هوزو دهره به گه کاندایک نه کهوتن ، هه ولیان نه دا « بیان کپن » و به
 پیلان له خسته یان بهرن و سیاستی خویانیان پی به جی بهینن . له گه ل
 نه ووه شدا بهریتانیا به سیاستی [دوو به ره کی نه بیته سه روک] نه بوونه
 هوی چهنده ها پیکدا هاتی چه کدارانه له کوردستاندا ، و یارمه تی
 سولتانان نه دا بو کوژانده ووهی بزووتنه ووهی رزکاری نیشتمانی کورد .
 ئینگلته ره ، هه روه ها روسیاش ، له (سنور کیشانی) کوردستانی

نیوان تورکیا و ایران دا به شداریان نه کرد . به جوریکی وا که به جاریک
چاو له که لکی کورده کان نه پوئشرا .

به پیچه وانانی ئینگلته ره وه روسیا نه ویست له کوردستاندا جیگای
خوی بچه - پیتی ، هه موو ناوانی نه وه یوو که کورد له شهری روسیادا
له گهل تورکیا و ئیران دا بئیلایه ن بوه سستی ، کورده کان خوشیان نه مه -
یان بئیلایه ن بوه . هه تا سالانی نه وه دی سده ی نوزده هه م . وانا هه تا
نه و کانیه ئه م پهراوه لئی نه دوی ، روسیا به شداریه کی راسته و خوی
له کاروباری کوردستان دا نه کردوه و هه ره هه ولی نه وه ی داوه که به باری
ناوچه کانی سه ر سنووری « نه و دیو قه فقاس » ی خوی بزانی .

چا لاکر و کار کردنی ریکه خراوه عیساییه کان ، وه به تاییه تی نه مه ر -
یکه کان ، ربه گیایان خوش کرد بو نه وه ی که پیتالیسته کان بگه نه کورد -
ستان . وه هه موو کاتیکه ئی نریش ، ژبانی سیاسی کوردستان هه ر
بریتی بوو له وه ی دژی چه وساندنه وه ی زور داری کار به ده ستانی
تورکیا و ئیران خه بات بکه ن . هه ندی جار له خه باتیان دا سه رنه که وتن
و پشه و کورده کان نه یان توانی بو ماوه به ک کورده کان له ژیر ئالای
خویان دا کو بکه نه وه و به رگربه کی پاله وانانیه سو پای شا و سولتان
بکه ن که به ژماره و به چه ک له وان زیاتر بوون . هه رچه نده زور جار
نه سه تمول و تاران توانیان به هیز پارێزگاری ده سه لاتنی خویان بکه ن له
کوردستان دا ، له گهل نه وه شدا هه ر گیز نه یان توانیوه هیزی پاله وانانیه
بیرو باوه ری کورد له ناو به رن که له پئی مافی خویان دا خه باتیان

نه كرد .

هیچ کوژاند نه وه په کی د پندانه ی راپه رینه کانی کورد له لایه نه له شکرې
شاو سولنه وه نه یتوانی بیانگه به نیته نه انجام ، چونکه پاش دامرکاند -
نه وه ی هه موو راپه رینیک دوو باره کورده کان خویان کو نه کرده وه و
په لاماری دا گیر که رانیان نه دا .

که لی کورد هه تائستاش هه ر له سر هم پړی و شوینه ی خوی
نه ووات .

جوولا نه وه ی رزگاری که لی کورد هه ر گیز ژیر نا که وی .

— ته و او —

تسبینی :

خوینده واری به ریز !

له کوتایی په پراوه که دا ناوی « ۱۹۰ » سر چاوه نوو سراوه که نوو سر
که لکی لی وهر گرتوون له دانانی هم په پراوه دا ، به لام چونکه زور به بیان له
په راویزی باسه کاند نوو سراون به پیویستم نه زانی لیر دا بیان نوو سمه وه .

[وهر گتیر]

خوینده‌واری به‌ریز

هەر چه‌نده کریکارانی به‌ریزی چاپخانه‌ی راه‌پەڕین هه‌ولێکی زۆریان دا که ئەم به‌پاوه بێ هه‌له له چاپ بدرێ به‌لام له به‌ر به‌له و که‌می کات له توانادا نه‌پوو ئەمه پێک یێت ، له به‌ر ئەمه تکایه پێش خوینده‌وه ئەم هه‌لانه راست بکه‌روه . هه‌ر وه‌ها له زۆر جێگا دا «حه‌وت و هه‌شتی» سه‌ر پێته‌کان و نوخته‌و وێرگول و که‌وانه‌و هاتنه‌ سه‌ری دێریش له جێی خۆیدا نیه ، داوا ی لێ‌بوردن ته‌که‌ین و نه‌یهێڵینه‌وه بۆ سه‌لیقه‌ی خوینده‌واری به‌ریز .

لاپه‌ره	دێر	چه‌وت	راست
٥	٩	خس‌تۆته‌وه	خس‌تۆته ، وه
٦	١	کورر	کورر
٦	٣	ساداوه	به‌ داده‌وه
٦	١٠	هۆزه‌کانی کورده‌کان	هۆزه کورده‌کان
٧	٢	لوزد	لۆرد
٧	٧	هێزی	هێزی
٧	٨	له کۆتایی	که‌ له کۆتایی
٨	١٦	رازی	وه‌ک مرازی

٩ له سه‌ره‌تای لاپه‌ره‌که‌وه ئەم دێرانه به‌پاوان :

به‌رزترین پایه له کورده‌لۆگیادا زانا رووسه‌کان گرتویه‌نه ، ئەمه‌ش به‌و هۆیه‌وه که که‌ سنووری رووسیا یه‌که‌سه‌ر نووساوه به‌ کورده‌ستانه‌وه و له رووسیا‌ش ژماره‌یه‌ک کورد نه‌ژی . له به‌ر ئەمه که رووسیا له

سەرەتای سەدەى نۆز دەهەمدا گەرنەگى دا بە کوردستان ئەك
 ھەر لە بەر زانیاری بوو بە لكو سیاسەتى ناو و دەروەى
 رووسیا ...

لاپەرە	دێر	چەوژ	راست
۹	۲	بە تاییەتى لە	لە چا پەمەنى
۹	۵	دانیشتوان	دانیشیوانو
۹	۱۱	لە کاتى	کە لە کاتى
۹	۱۳	گەنگترین	گەنگترین
۱۱	۱۳	کە پیتالیستەکانیسی	کە پیتالیستەکانیش
۱۴	۱	« موخاکەمەى »	وێك موخاکەمە کەى
۱۶	۱۰	ئەرمە نستانى	بە ئەرمە نستانى
۱۹	۱۶	برو	بوو
۲۱	۱	کە بەم دیو	کە ئەم دیو
۲۱	۱۶	تێدا یە	تێدا یەو
۲۲	۶	ھۆز رکاندا	ھۆزەکاندا
۲۲	۹	عوسمانى و ئێران	عوسمانى و ئەشکانى
۲۵	۱۳	نوودەر	نووسەر
۲۸	۷	ژمارە یە کى	وێ ژمارە یە کى
۲۸	۱۳	کار بە دەستان	کارەسات
۲۹	۳	کار بە دەرهتان	کار بە دەستانى
۳۰	۴	نە کرد	ئە کرد

لاپهړه	دټبر	چپوت	راست
۳۰	۸	نانوینن	ناتوانن
۳۱	۲	« کاماره کان »	« که مساره کان »
۳۱	۳	گه شته که ی	له کاتی گه شته که ی
۳۴	۶	کورد بنی یڼ	کورد دابنی یڼ
۳۶	۱۵	څاش	پاش
۳۷	۸	کورستان دا	له کورستان دا
۳۸	۹	(ویست ټیند)	(ویست ټیند) بوو
۴۰	۱	مه عده نیه کان	مه عده نیه کانی
۴۱	۴	روژ مه لات	دژی روژ مه لات
۴۷	۲	« ۲۰ » ملیون	له « ۲۰ » ملیون
۵۰	۱۹	که له به غداوه	که له به غداوه هاتبوو
۵۲	۱۸	ټهم که وتنه	ټهم ریک که وتنه
۵۴	۵	ټه کرېته وه	ټه که پرېته وه
۵۴	۷	کورستان	کوردیان
۵۴	۱۵	چه نکا ندا	چه نکا ندن
۵۵	۱۶	ټه مه مان ویست	ټه مان ویست
۵۶	۱۲	له شکره که ی	له شهړه که ی
۵۹	۱۵	« مووش »	« مووش » بوو
۶۷	۱۴	ټه چه وسپنېته وه	ټه چه وسپنېته وه
۶۸	۳	نیزم	نیزام

لاڀهڙه	ڊيڙ	چھوٽ	راست
۷۷	۲۰	بي زماني	بي زياتي
۷۸	۱۲	بو ته وي	بو ته وي
۸۱	۷	ڊئي	ڊئي
۸۳	۶	(ڦازانا)	(ڦاڙاڻا)
۸۳	۱۵	که له هه ڪاريشدا	له هه ڪاريشدا
۸۴	۹	معمره	معمره
۸۶	۱	ويليا مزي که	ويليا مزي ڪرڊ که
۸۶	۱۲	سالاني	له سالاني
۸۷	۲۰	دهر باره	دو و باره
۸۹	۹	له وولانه کاني	له نامه کاني
۸۹	۱۴	ٺڦران	ٺيران
۸۹	۱۸	بيبر ٽنه وه	بيبر ٽننه وه
۸۹	۲۰	مهر	ههر
۹۱	۵	ده ورهش	ده وره ي
۹۳	۱۶	تهم	تهم
۹۴	۶	بيست	له بيست
۹۴	۱۷	وتاره نيان	وتاره کانيان
۹۵	۲	لڙو نوور	« ڪوٽوور »
۹۵	۹	ڦا چي لي گير ڪرڊ بوو	که ڦا چي لي گير بوو
۹۵	۱۲	ڪرڊ بروو	ڪرڊ بوو

لاڙپڙه	دڙپر	چهوت	راست
۹۵	۱۴	هنلي	هڻلي
۹۶	۳	بگيرت	بسکريت
۹۶	۱۹	ريکک کهوته به	ريکک کهوته به
۹۷	۱۸	دووسڻ	دوستي
۹۸	۱	ثايتي به	ثاينه
۹۹	۸	چه ننگه وه	جه ننگه وه
۹۹	۹-۸	به بڻي	به بڻي
۹۹	۲۰	که هه ر نه که يان	که هه ر به که يان
۹۹	۲۰	له په نجا	له پينج سه د
۱۰۰	۲	ناوياندا	له ناوياندا
۱۰۳	۱۴	کوروه کاني	کورده کاني
۱۰۳	۱۵	خه کاري	هه کاري
۱۰۳	۱۵	کار سه وه	کار سه وه به
۱۰۴	۱	دڙيل	دڙيل
۱۰۴	۲	کور دستان	کور دستان
۱۰۶	۴	مه ايلوڦ	مه ليکڦ
۱۰۸	۱۶	رووس	رووس و
۱۰۸	۱۷	روومي	رووس
۱۰۹	۲	که نه ر زوروم	که نه ر زورومي
۱۱۲	۶	نه دا	نه دا

لاپه پړه	د ژبې	چاپوټ	راست
۱۱۳	۱۶	ناوانه ی	ناوانه ی
۱۲۰	۱۱	ښیرنبوو	ښیررا بوو
۱۲۰	۱۹	به وریکایه	ښی به وریکایه
۱۲۳	۴	پوومه	به مه
۱۲۳	۱۳	کر د نه وه ی	کر ده وه ی
۱۳۱	۷	(زیانې)	(زیلې)
۱۴۵	۱۲	سا	دا
۱۴۶	۱۸	ورابوو	دراوو
۱۴۸	۷	سهر	شپ
۱۵۱	۱۰	۲۰۰	۲۰۰۰
۱۵۱	۱۶	څیران	څیران
۱۵۸	۴	بس لویزی	بالویزی
۱۶۱	۵	ناوانه کانیش	فانه واکانیشی
۱۶۶	۱۶	به مه ستیش	مه به ستیش
۱۶۷	۴	لا شهرعی	شهرعی
۱۶۹	۸	به شی	به ستنی
۱۷۰	۲	له	که
۱۷۶	۱۷	باوی	باری
۱۸۱	۴	تقو	نهو
۱۹۲	۹	نامه به کی	ته له گرامیکی

« ناوەرۆك »

لاپەرە	باس
۵	سەرەتای نووسەر
۳۶	خوتن کوتانی ئینگلیز بۆ کوردستان
۵۴	روسیا و کورد لەسەرەتای سەدەى نۆزدە ھەمدا
۶۴	رأپەریفی رەواندز (۱۸۳۵—۱۸۳۷)
۷۴	نیشانە کردنی سنووری تورکیا و ئێران (لە - ناوەراستی سەدەى نۆزدە ھەمدا)
۹۹	کوردستان لە شەری (قەیم) دا
۱۱۹	لە ئێوانی دووشەپدا [۱۸۶۰—۱۸۷۰]
۱۴۱	شەری تورکیا و روسیای (۱۸۷۷—۱۸۷۸)
۱۵۷	بەرز بوونەوێ بزووتنەوێ رزگاری و پاپەرینەکی
	شیخ عیدالله
۱۹۴	کوردستان لە سالانی ھەشتای سەدەى نۆزدە ھەمدا
۲۲۲	کۆنایی

لاپه	دېر	چەوت	راست
۱۹۷	۵	روسیا شیخ	روسیا پشقی شیخ
۱۹۸	۱۳	دورو	کورد
۲۰۵	۸	بهیترین	که
۲۰۷	۱۶	که نه مهش	بو نه مهش
۲۰۸	۸	خیزا که بیدا	خیزا نه که بیدا
۲۰۹	۷	[۸]	[۸۰]
۲۱۱	۴	چه نه گهریبه	سیاسه نه چه نه گهریبه

سو پاس

زور سو پاس کا کی خوش نووس و بویتړ عثمان هه ورامی
نه که م که خه تي بهر گه که ی نووسی .
سو پاسی مامز مستایان کاک شیر کتر بی کهس و کاک
ساجد ناواره و کاک خسرو عزیز خاوه نی چاپخانه ی
راپه پرین نه که م که له کانی چاپکردنیدا سه ر په رشتیان کرد .
مهرو هه زور سو پاسی نیش — که ره کانی چاپخانه ی
راپه پرین نه که م که نه ر کیکی زوریان کیشا له چاپدانی
نه م په راوهدا .